

FOLIA SOCIOLOGICA

18

Ewa Rokicka

STUDENCI NIE KOŃCZĄCY STUDIÓW
ASPIRACJE, LOSY ŻYCIOWE I ZAWODOWE

WYDAWNICTWO UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO
1988

E

FOLIA SOCIOLOGICA

18

Ewa Rokicka

STUDENCI NIE KOŃCZĄCY STUDIÓW
ASPIRACJE, LOSY ŻYCIOWE I ZAWODOWE

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO
ŁÓDŹ 1988

Nr inw. 153995

KOMITET REDAKCYJNY
WYDAWNICTW UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO

Andrzej Banasiak, Bohdan Baranowski, Zdzisław Kłapciński
Wacław Piotrowski (przewodniczący), Krystyna Urbanowicz

REDAKCJA WYDAWNICTW "POLIA SOCIOLOGICA"

Bogusław Sułkowski, Danuta Duraj
Urszula Nowakowska

RECENZENT

Jan Jerschina

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Hanna Wróblewska

REDAKTOR TECHNICZNY

Grażyna Kaniewska

KOREKTORZY

Joanna Balcerak, Sławomira Rozpara

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

Andrzej Prudel

St. 309

Podk. P. 23278/18.1988

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

1988

Wydanie I: Nakład 210+85 egz. Ark. wyd. 8,4.
Ark. druk. 8,75. Papier kl. III, 70 g, 70x100.
Zam. 53/1471/88. B-9. Cena zł 336,-

Drukarnia Uniwersytetu Łódzkiego
Łódź, ul. Nowotki 143

ISSN 0208-600X

WSTĘP

Aktualna problematyka badawcza dotycząca szkolnictwa wyższego koncentruje się wokół istotnych, ze względów społecznych i ekonomicznych, zagadnień sprawności oraz efektywności kształcenia i wychowania w uczelni. W nurcie tych rozważań mieści się niniejsza praca, poświęcona analizie losów życiowych i zawodowych byłych studentów, którzy przerwali naukę i porzucili uczelnię przed jej ukończeniem. Badana kategoria powstaje w wyniku zjawisk zwanych odpadem i odsiewem. Jest rezultatem selekcji wewnątrzszkolnej eliminującej, która towarzyszy działalności wszystkich szkół wyższych, niezależnie od przyjętych przez nie systemów rekrutacji kandydatów.

Procesy selekcji dokonujące się na poziomie szkoły wyższej, ich przyczyny, przebieg i rozmiary traktowane są w pracy jako skutek selekcji społecznej, dokonującej się na niższych szczeblach drabiny szkolnej, selekcji rozumianej jako "ogół procesów wywołanych przez różne siły społeczne działające w klasach i warstwach społecznych, w państwie, środowiskach lokalnych, rodzinach i szkołach, które tworzą bariery lub stwarzają warunki pozytywne dla otwarcia jednostkom drogi do wyższego wykształcenia"¹. Decyduje ona o ukształtowaniu się określonej zbiorowości studentów, także o liczebności i cechach kategorii byłych studentów, skreślonych bądź rezygnujących ze studiów.

Istnieje bogata literatura dotycząca selekcji młodzieży do szkół wyższych, rekrutacji i przystosowania do uczelni we wczesnym okresie studiów, wskazująca na prawidłowości procesów przedrekrutacyjnych, rekrutacyjnych i porekrutacyjnych. Terenem słabszej penetracji badawczej jest zagadnienie ciągłości studiów, drugoroczności oraz odpadu i odsiewu w szkole wyższej.

---

¹ J. S z c z e p a ń s k i, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, PWN, Warszawa 1963, s. 37.

To ostatnie zagadnienie nabiera szczególnego znaczenia w powiązaniu z niełatwymi do pogodzenia w praktyce uczelni dwiema dyrektywami polityki oświatowej, obowiązującymi w naszym kraju. Pierwsza z nich mówi, iż należy zapewnić w interesie gospodarki narodowej wysoką sprawność studiów dzięki przyjmowaniu na nie młodzieży najzdolniejszej i do jej ukończenia predystynowanej, druga zaś - iż należy dążyć do zapewnienia wyższego udziału młodzieży ze środowisk o niższym poziomie kulturalnym wśród przyjętych na wyższe uczelnie. "Biorąc pod uwagę fakt - pisze Jan Szczepański - że jednostki wybitnie uzdolnione znajdują się we wszystkich klasach społecznych i we wszystkich kategoriach zawodowych w takim samym odsetku, musimy stwierdzić, iż w naszym kraju - poza dostępem do szkół wyższych, zwłaszcza na wsi - znajduje się jeszcze ogromna rezerwa nie wykorzystanych właściwie wybitnych zdolności"². W interesie ogólnospołecznym leży zatem właściwy dobór do szkół kandydatów rekrutujących się ze wszystkich grup społeczno-zawodowych, zapewniający jednocześnie wysoką sprawność studiów i wysoką ich efektywność. Tymczasem aktualna struktura społeczna studentów studiów dziennych wykazuje zbyt mały odsetek młodzieży chłopskiej i robotniczej, co może stanowić jedną z przyczyn niskiej sprawności studiów. Dane statystyczne wykazują, iż istnieje bardzo wysoki odsetek młodzieży nie dochodzącej do dyplomu, przekraczający na studiach dziennych 30%, a na zaocznych dochodzący nawet do 50%³.

Wysokie rozmiary odpadu i odsiewu nie mogą pozostać bez wpływu na sposób, w jaki szkolnictwo wyższe zaspokaja szeroko pojęte potrzeby społeczne. Zjawisko odpadu i odsiewu powoduje opóźnienie w dostarczaniu gospodarce narodowej wysoko wykwalifikowanych kadr, pogarsza trudne warunki lokalowe szkół, przysparza strat finansowych państwu.

Ponadto odpad i odsiew często przekreślają plany i ambicje jednostek, uniemożliwiają im zdobycie zawodów, do których przygotowują studia wyższe. Przekreślają lub hamują awans przez wykształcenie, w momencie gdy młody człowiek pokonał bariery datarii do wybranej szkoły. Nie zaspokojone pozostają potrzeby i dążenia do realizowa-

² J. S z c z e p a ń s k i, Gospodarowanie zasobami zdolności, [w:] Odmiany czasu teraźniejszego, KiW, Warszawa 1971, s. 277.

³ A. Ś w i e c k i, Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL, KiW, Warszawa 1975, s. 350.

nia odczuwanych wartości. Wskazane wyżej problemy nie były jeszcze przedmiotem systematycznych badań naukowych. Konieczność podjęcia takich badań uzasadniają nie tylko względy natury ekonomicznej i społecznej, ale także pedagogicznej i psychologicznej; niepowodzenie (czyli nieosiągnięcie celu w wyniku działania) może oddziaływać ujemnie na postawy, tłumić motywację, obniżać poziom aspiracji i sprawność działania.

Wysokie społeczne koszty marnotrawstwa, wiążące się z odpadem i odsiewem - jak wykazały nasze badania - ulegają zmniejszeniu w wyniku ponownego podejmowania nauki w szkole wyższej przez część młodzieży skreślonej i rezygnującej ze studiów. Wydatne zmniejszenie strat i jednocześnie podniesienie efektywności kształcenia może zapewnić jedynie realizacja zasady "równego startu", umożliwiającą dostęp do szkół wyższych jednostkom najzdolniejszym. W obecnej sytuacji odpad i odsiew stanowią mało skuteczne mechanizmy obrony przed obniżaniem się efektywności studiów.

R o z d z i a ł I

ZJAWISKO ODPADU I ODSIEWU W ŚWIELE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

Problem odpadu i odsiewu w szkołach wyższych nie został jeszcze w literaturze naukowej dostatecznie opracowany. Badania nad tym zagadnieniem, nie podejmowane w sposób systematyczny, dostarczały materiałów, na podstawie których mogły powstać opracowania noszące charakter jedynie przyczynkowy. Fragmentaryczny charakter posiadały również badania nad odpadem i odsiewem, podejmowane w ramach szerszej problematyki badawczej związanej z funkcjonowaniem szkolnictwa wyższego.

Dotychczasowe badania nad omawianym problemem koncentrowały się głównie na analizie strat ilościowych, spowodowanych opuszczeniem uczelni przed jej ukończeniem, oraz na analizie przyczyn odpadu i odsiewu. Analiza strat ilościowych, wywołanych niekończeniem studiów, stanowi integralną część szerszej problematyki związanej z badaniem sprawności kształcenia w szkołach wyższych. Wyniki analiz statystycznych dokonywanych w ramach tych badań wykazywały, że odpad i odsiew na pierwszym roku studiów jest szczególnie wysoki. Skuteczne przeciwdziałanie temu zjawisku wymagało poznania jego genezy. Powstała zatem konieczność prowadzenia badań nad kategorią młodzieży, która przerwała studia, w celu ustalenia przyczyn odpadu i odsiewu. Wielu autorów takie badania podjęło, ograniczając je tylko do studentów pierwszego roku, bez uwzględnienia kategorii byłych studentów dalszych lat. Rezygnacja z badań nad tą ostatnią kategorią stanowiła zarazem rezygnację z dodatkowej płaszczyzny analizy mogącej pogłębić wiedzę na temat przyczyn odpadu i odsiewu w ogóle i specyfiki tych zjawisk w odniesieniu do studentów pierwszych lat.

Wyodrębnione w literaturze przedmiotu dwa nurty badań nad zjawiskami odpadu i odsiewu: pierwszy - dotyczący ich ilościowej charakterystyki i drugi - dotyczący czynników warunkujących ich występowanie, wymagają bardziej szczegółowego omówienia.

Z uwag wcześniejszych wynika, że zjawiska odpadu i odsiewu ściśle łączą się z pojęciem sprawności studiów. Termin ten obejmujący zarówno procent studentów uzyskujących dyplom, jak i rzeczywistą długość okresu studiów pojawił się w badaniach na początku lat pięćdziesiątych. W Polsce przedwojennej nie śledzono procentu odpadających czy opóźniających się. Studia traktowano jako sprawę prywatną. Gospodarka nie odczuwała braku wysoko wykwalifikowanych kadr. Po wojnie podstawowym czynnikiem zmuszającym do zainteresowania się problemem sprawności kształcenia był rozwój planowanej gospodarki socjalistycznej, stawiającej przed szkolnictwem wyższym zadanie dostarczenia, zgodnie z jej potrzebami, odpowiedniej liczby specjalistów z wyższym wykształceniem. Realizacja tego zadania wymagała przeprowadzenia obliczeń zmierzających do ustalenia:

- 1) rzeczywistego procentu kończących studia wyższe,
- 2) rzeczywistego czasu ich trwania,
- 3) rozmiaru strat wywołanych zjawiskami odpadu i odsiewu dla poszczególnych lat¹.

Dokonane obliczenia stanowiły wskaźnik sprawności studiów. Umożliwiają one określenie limitów przyjęć niezbędnych dla uzyskania pożądanej liczby absolwentów oraz ustalenie, rzeczywistej liczby wszystkich studiujących na poszczególnych latach. Stanowią podstawę do obliczenia potrzebnej powierzchni pomieszczeń dydaktycznych uczelni, miejsc w domach akademickich itp. Wykorzystywane są zatem jako instrumenty planowania rozwoju szkolnictwa wyższego, także jako mierniki skuteczności przeprowadzanych zmian programowych i organizacyjnych w szkolnictwie oraz stosowane są w badaniach ekonomicznej efektywności szkół wyższych.

W dotychczasowej praktyce badawczej sprawność kształcenia obliczana jest odrębnie w każdym semestrze lub roku studiów oraz w odniesieniu do roczników rekrutacyjnych w całym cyklu kształcenia. W rocznikach statystycznych operuje się pierwszym rodzajem sprawozdawczości, tj. wskaźnikiem rocznej sprawności kształcenia, wyrażonym jako stosunek liczby studentów promowanych na rok następny do liczby rozpoczynających dany rok studiów. Dla studiów dziennych w roku akademickim 1977/78 wynosił on 87,9%. Pozostałe 12,1% stanowili stu-

¹ J. Tymowski, Sprawność studiów, "Życie Szkoły Wyższej" 1960, nr 2, s. 22-31.

denci skierowani na powtarzanie roku (7,5%), i skreśleni (4,6%), przy czym odsetek skreślonych na I roku wynosił 11,1% a na drugim roku - 4,4%. W roku 1981/82 sprawność studiów w porównaniu z rokiem 1977/78 spadła o 2,8% i wynosiła 85,1%. W późniejszych latach sytuacja znacznie pogorszyła się, przy czym występowało duże zróżnicowanie wskaźników pomiędzy poszczególnymi kierunkami i uczelniami. Najniższe wskaźniki rocznej sprawności studiów odnotowano w 1983/84 r. w wyższych szkołach technicznych (77,4%) i akademiach wychowania fizycznego (81,5%), następnie uniwersytetach (86,6%) i akademiach ekonomicznych (86,7%), najwyższe wskaźniki - w akademiach medycznych (89,0%), szkołach artystycznych (89,6%) i wyższych szkołach pedagogicznych (90,2%).

Postępujące rozluźnienie dyscypliny studiowania w latach kryzysu gospodarczego obrazują nie tylko wskaźniki rocznej sprawności studiów, ale także wskaźniki terminowości kończenia studiów. Od roku 1980 wzrasta liczba studentów, którzy nie obronili pracy dyplomowej w terminie, w stosunku do liczby studentów ostatniego roku. Pogarszanie się tego wskaźnika obrazują następujące dane. W roku 1980 odsetek studentów, którzy nie obronili pracy w terminie, kształtował się w uniwersytetach na poziomie 30-35, w roku 1984 - 50, w wyższych szkołach pedagogicznych odpowiednio 22,6 i 26,8. Najlepsze wskaźniki terminowości studiów w 1984 r. notowały akademie rolnicze (80-90%), nieco niższe akademie medyczne (60-70%), na dalszym miejscu znalazły się szkoły techniczne, szkoły pedagogiczne i na końcu uniwersytety. Najniższe wskaźniki terminowego kończenia studiów odnotowano na kierunkach humanistycznych uniwersytetów².

Posługiwanie się tylko wskaźnikami rocznej sprawności kształcenia czy terminowości kończenia studiów, przy ocenie jakości i efektywności studiów, jest niewystarczające i może prowadzić do nadmiernych uproszczeń. Analiza sprawozdawczości zamieszczanej w rocznikach statystycznych pozwala uchwycić jedynie następujące prawidłowości:

Roczna sprawność kształcenia zależy od typu uczelni i kierunku kształcenia - niższa na politechnikach niż uniwersytetach (w roku akademickim 1977/78, w którym realizowano zasadnicze badania, sprawność ta wynosiła dla studiów dziennych odpowiednio 83,7% i 88,2%);

² A. Wojskiowski, Co przeszkadza studentom, "Przegląd Tygodniowy" 1985, nr 24.

formy kształcenia - niższa na studiach wieczorowych (79,0%) i zaocznych (83,3%) niż dziennych (87,9%), i roku studiów - najniższa na I (83,6%) i II (83,0%) roku studiów³.

Wskaźniki rocznej sprawności kształcenia pozwalają przede wszystkim na określenie stopnia "przepustowości" studiów, służą do oceny bieżącej pracy systemu szkolnego. Mają jednak zasadnicze ograniczenia. Można je stosować, gdy liczba studentów rozpoczynających dany rok studiów nie zmienia się na przestrzeni dłuższego okresu czasu. Jeśli zmiany takie występują, badania sprawności kształcenia oddzielnie dla każdego roku studiów zacierają dynamiczny charakter procesu kształcenia.

Rozmiary strat spowodowanych odpadem i odsiewem wykazuje w sposób najbardziej czytelny analiza sprawności kształcenia rocznika rekrutacyjnego, a przede wszystkim wskaźnik całkowitej sprawności studiów wprowadzony do badań przez Janusza Tymowskiego. Wskaźnik ten określa, jaki procent młodzieży przyjętej na I rok studiów uzyskuje w ogóle dyplom (inaczej określa procent kończących studia, bez względu na termin), a jego dopełnienie do 100 stanowią straty spowodowane odpadem i odsiewem. Obliczany jest dla roczników w momencie ich wygasania.

Z badań Janusza Tymowskiego przeprowadzonych na początku lat sześćdziesiątych wynikało, że całkowita sprawność studiów dziennych w Polsce była bardzo niska. "Jedynie medycyna i szkoły artystyczne miały sprawność taką, jaką można uważać za normalną (medycyna ok. 75%, szkoły artystyczne ok. 80%). Kierunki humanistyczne ze sprawnością około 60% utrzymywały się w dolnej granicy sprawności spotykanej na uniwersytetach zagranicznych. Studia techniczne ze sprawnością 50-55% miały sprawność niższą niż uczelnie zagraniczne, a sprawność kierunków rolniczych i ekonomicznych wynosząca ok. 35% jest sprawnością katastrofalnie niską"⁴.

Obecnie - jak podaje Andrzej Świecki - ogólna sprawność kształcenia na studiach dziennych kształtuje się przeciętnie na poziomie 68%⁵. Należy tu zaznaczyć, że wskaźniki całkowitej sprawności stu-

³ Rocznik statystyczny szkolnictwa 1978/79, Warszawa 1979, s. 183.

⁴ J. T y m o w s k i, Sprawność studiów w szkołach wyższych w Polsce, PWN, Warszawa 1965.

⁵ A. Ś w i e c k i, Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL, KiW, Warszawa 1975, s. 350.

diów, obliczane dla poszczególnych kierunków w latach sześćdziesiątych nie mogą być skonfrontowane z aktualnymi danymi, ponieważ GUS nie publikuje takich wskaźników. Wiąże się to z faktem, iż obliczanie wskaźnika całkowitej sprawności studiów wymaga posiadania szczegółowych danych wyjściowych. Dane takie potrzebne są również do obliczania wszystkich innych wskaźników badających sprawność kształcenia w obrębie roczników rekrutacyjnych, np. wskaźnika terminowości, wskaźnika rzeczywistej przeciętnej długości okresu trwania studiów absolwentów należących do tego samego rocznika oraz wskaźnika strat normatywnych i wskaźnika strat empirycznych opracowanych przez Zygmunta Gostkowskiego⁶.

Wprawdzie wszystkie niezbędne dane wyjściowe zawarte są w dokumentacji uczelnianej, ale - wobec nieprzystosowania jej do sprawozdawczości według roczników rekrutacyjnych - trzeba w celu uzyskania niezbędnych informacji sporządzać indywidualne karty studenckie, ewidencjonujące takie zdarzenia, jak: powtarzanie roku, uzyskiwanie urlopów, odpad, odsiew, opóźnienia w składaniu egzaminów i prac końcowych, przepływy na inne uczelnie, wydziały, formy studiów. Przeprowadzenie badań zmierzających do uzyskania takich danych w skali ogólnokrajowej byłoby trudne ze względu na ich pracochłonność i znaczne koszty⁷. Badania tego typu prowadzone są sporadycznie, na próbach reprezentacyjnych⁸.

W sytuacji, kiedy brak jest szczegółowych danych wyjściowych,

⁶ Z. G o s t k o w s k i, "Czas zmarnowany" w toku studiów na wybranych kierunkach Uniwersytetu Łódzkiego, "Przegląd Socjologiczny" 1977, t. 29.

⁷ Analiza sprawności kształcenia rocznika rekrutacyjnego, oparta na danych uzyskanych z indywidualnych kart studenckich, mimo iż daje dokładne wyniki, ma jednak pewne ujemne strony: (1) może być prowadzona w momencie wygasania rocznika, po stosunkowo długim czasie od momentu zakończenia cyklu kształcenia badanego rocznika; (2) ograniczenie analizy do rocznika rekrutacyjnego powoduje, że przedmiotem zainteresowań stają się jedynie osoby należące do tego samego rocznika, natomiast z pola widzenia znikają te, które należą do innych, wcześniejszych roczników rekrutacyjnych i kształcą się w tym samym cyklu, co osoby z rocznika badanego. W celu wyeliminowania powyższej wady zrodził się postulat analizy sprawności wg cyklu kształcenia.

⁸ Do podstawowych prac z tego zakresu należą - obok cytowanej wcześniej pracy Tymowskiego - Sprawność kształcenia w szkolnictwie wyższym, red. T. P r z e c i s z e w s k i, PWN, Warszawa 1971 oraz artykuły M. Z u b r z y c k i e g o, "Życie Szkoły Wyższej" 1967, nr 4, 11; 1968, nr 2.

można - na podstawie wskaźników rocznej sprawności kształcenia - budować metodą nawiązań łańcuchowych wskaźniki charakteryzujące sprawność kształcenia rocznika rekrutacyjnego, otrzymując tą drogą dane szacunkowe⁹.

Znajomość wskaźników sprawności studiów jest konieczna m. in. do przeprowadzenia analizy kosztów kształcenia studentów i absolwentów poszczególnych uczelni. Tymczasem żaden ze wskaźników nie uwzględnia faktu, iż część młodzieży, która funkcjonuje w sprawozdawczości statystycznej jako odpad i odsiew, podejmuje i kończy naukę na innych uczelniach, kierunkach studiów lub nawet na tym samym kierunku studiów po kilkuletniej przerwie¹⁰. Określenie rzeczywistej wielkości kosztów kształcenia wymaga zatem śledzenia dalszych losów studentów z odpadu i odsiewu. Badania nad byłymi studentami, będące przedmiotem rozważań w pracy, stanowią istotne uzupełnienie do interpretacji wskaźników sprawności kształcenia.

Wysokich strat towarzyszących realizacji planowanych zadań przez szkoły wyższe nie można tłumaczyć wyłącznie wysokim poziomem wymagań programowych, zwłaszcza wobec licznych głosów krytycznych o przygotowaniu absolwentów. Źródeł odpadu i odsiewu należy doszukiwać się w trzech kompleksach czynników: osobowości studenta, środowisku uczelnianym złożonym z grup i kręgów studenckich oraz pracowników nauki i administracji uczelni, wreszcie w środowisku szerszym - związanym i nie związanym z uczelnią¹¹. Ponadto źródła odpadu i odsiewu mogą tkwić w organizacyjnej strukturze toku studiów (niewła-

⁹ M. Z u b r z y c k i, Statystyczna analiza sprawności kształcenia w szkolnictwie wyższym, [w:] Sprawność kształcenia..., s. 5-45.

¹⁰ Warunki i tryb dopuszczania do studiów w szkołach wyższych osób, które przerwały studia na II lub wyższym roku studiów, określa rozporządzenie Ministra z dn. 6.08.1959 r., Dz. U. nr 47, poz. 291. Na podstawie §1 tego rozporządzenia osoby, które przerwały studia wyższe na II lub wyższym roku studiów, mogą ubiegać się o ponowne przyjęcie na odpowiedni kierunek i rok studiów, jeśli wykażą, że: (1) powodem przerwania studiów był wypadek losowy, zmiana warunków materialnych lub rodzinnych bądź (2) po skreśleniu z listy studentów z powodu niedostatecznych postępów w nauce, pracowali zawodowo przynajmniej przez okres roku i uzyskały pozytywną ocenę owej pracy w uspołecznionym zakładzie pracy bądź odbywały czynną służbę wojskową.

¹¹ J. S z c z e p a ń s k i, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, PWN, Warszawa 1963, s. 167.

ściwy, zbyt przeładowany program studiów, zbyt krótki okres studiów itp.).

Badania nad przyczynami odpadu i odsiewu prowadzone były w wielu ośrodkach, zarówno typu politechnicznego, jak i uniwersyteckiego. Zagadnienie rozważano w powiązaniu z zasadami rekrutacji i selekcji (sprawdzano wartość prognostyczną powodzenia na studiach wedle różnych źródeł oceny)¹², procesami przystosowania studentów I roku do studiów wyższych, procesami związanymi z wyborem kierunku studiów, motywacją studiowania i efektywnością studiów. Wyczerpujący przegląd sprawozdań z tych badań, prowadzonych w latach 1950-1966, zamieścił Wiesław Wiśniewski w pracy pt. "Przystosowanie do środowiska uczelnianego"¹³.

Z badań podejmowanych przez Międzyuczelniany Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym (J. Szczepański, B. Bielawska, K. M. Słomczyński, M. Trawińska-Kwaśniewska), Uniwersytet Łódzki (S. Dzięcielska, T. Miller), Uniwersytet Jagielloński (M. Susułowska), Politechnikę Warszawską (L. Ludkiewicz), Politechnikę Śląską (Z. Godlewski, M. Pluciński, D. Pachulicz) - by wymienić niektóre z nich - wynikało, iż głównymi przyczynami odpadu i odsiewu są:

"1. Słabe i niewłaściwe ogólne przygotowanie młodzieży do studiów wyższych oraz nieumiejętność uczenia się i organizowania sobie pracy;

2. Niewłaściwy - spowodowany brakiem informacji - wybór kierunku studiów;

3. Przeciążenie - niedostosowany do możliwości studentów program oraz zły rozkład zajęć;

4. Nieodpowiednie warunki bytowe (materiałne i mieszkaniowe) studentów;

5. Utrata zdrowia (czasowa lub trwała)"¹⁴.

Wskazywano też na trudności przystosowania się do środowiska uczelnianego, uwarunkowane pewnymi cechami osobowości studentów, oraz na trudności mające swoje źródło w sferze życia rodzinnego.

¹² Badania na ten temat prowadzili: J. Woskowski, K. Kądzierska, B. Łobodzińska, J. i Z. Komorowscy, G. Babiński, R. Borowicz, A. Zandecki.

¹³ W. W i ś n i e w s k i, Przystosowanie do środowiska uczelnianego, PWN, Warszawa 1969.

¹⁴ Ibidem, s.27.

Dotychczasowe badania nad odpadem i odsiewem, prowadzone w różnych ośrodkach często odmiennymi metodami, obejmujące różną liczbę badanych, określały przede wszystkim skalę i rodzaj trudności, z jakimi młodzież styka się na studiach. Trudno jednak uznać, iż wyjaśniły całokształt tego skomplikowanego zjawiska.

Z przeglądu literatury przedmiotu wynika, iż nie prowadzono w Polsce do tej pory badań nad psychologicznymi i społecznymi konsekwencjami niepowodzeń w studiach. Odpowiedzi wymagają pytania: Czym dla usuniętych studentów w ich "biografii społecznej" jest ten fakt? U ilu z nich następuje "wygaszanie" aspiracji do wyższego wykształcenia, a ilu podejmuje studia: w jakiej formie i z jakim rezultatem? Rysuje się zatem potrzeba statystycznego ujęcia losów studentów, których spotkało niepowodzenie w trakcie realizacji planów akademickich¹⁵.

W literaturze przedmiotu definicje terminów "odpad" i "odsiew" nie są do tej pory jednoznacznie ustalone. W publikacjach pedagogicznych używa się ich bądź zamiennie (w pracach W. Okonia, B. Suchodolskiego), bądź rozdzielnie, przez odsiew rozumiejąc "przerywanie studiów lub całkowitą z nich rezygnację z powodu niepowodzeń dydaktycznych", przez odpad zaś - "odejście z uczelni przed jej ukończeniem na skutek niepomyślnych warunków życiowych, a nie z powodu trudności w nauce"¹⁶.

Rozróżnianie obu terminów wydaje się niezbędne, gdyż są to dwa jakościowo różne zjawiska, wymagające stosowania odmiennych metod przeciwdziałania. Przy ich definiowaniu (zwłaszcza przy budowaniu definicji operacyjnych) należy jednak większy nacisk położyć na sytuację formalną opuszczających uczelnię, określoną regulaminem studiów, niż - jak w przypadku powyższych definicji - na przyczyny odpadu i odsiewu. Niepomyślne warunki życiowe zmuszające do rezygnacji ze studiów, czyli powodujące odpad, mogą być również przyczynami niepowodzeń dydaktycznych, prowadzących do skreślenia, czyli odsiewu. Stąd wydaje się, że termin "odsiew" należy odnosić do usuwanych z uczel-

¹⁵ Straty spowodowane odpadem i odsiewem dla poszczególnych roczników rekrutacyjnych - przy optymistycznym szacunku - wynoszą około 30%. Wynika stąd wniosek, iż spośród 62 307 osób przyjętych na I rok studiów w roku akademickim 1978/79 ponad 18 600 odpadnie lub zrezygnuje ze studiów w trakcie ich trwania.

¹⁶ Z. J a p o w i c z, Warunki powodzenia na studiach, zaocznych, PWN, Warszawa 1972, s. 23.

ni, natomiast "odpad" - do rezygnujących ze studiów. Przy czym "usuniętym jest student, który został skreślony z listy studentów - tj. odpadł w trakcie studiów bądź z powodu nieuzyskania wymaganych zaliczeń, bądź niezdania wymaganych egzaminów. Wśród usuniętych znajdują się również studenci skreśleni z powodów dyscyplinarnych", natomiast "rezygnującym jest ten, który po uzyskaniu zaliczeń i zdaniu egzaminów przerwał studia, bez względu na przyczynę"¹⁷. Młodzież usunięta i rezygnująca ze studiów tworzy kategorię młodzieży nie kończącej studiów.

Wyżej przytoczone definicje, przyjęte w pracy, czynią podstawą rozróżnienia odpadu i odsiewu odmienną sytuację formalną opuszczających uczelnię, określoną regulaminem studiów. Jest to podstawa stosunkowo wyraźnie dzieląca oba zjawiska. Nie usuwa jednak wszystkich wątpliwości. Zdarzają się przypadki rezygnacji ze studiów w trakcie trwania sesji egzaminacyjnej przebiegającej bez niepowodzeń. Wedle definicji stanowić one będą kategorię odsiewu. Nie jest to zgodne z potocznie funkcjonującym odczuciem, przyjmującym niedostateczne postępy w nauce za podstawowy wyróżnik kategorii usuniętych. W praktyce, wielu kłopotów przysparza zakwalifikowanie poszczególnych studentów opuszczających uczelnię przed jej ukończeniem do kategorii usuniętych bądź rezygnujących. Uzasadnione jest zatem stosowanie terminu łącznego obejmującego oba zjawiska.

---

¹⁷ G o s t o w s k i, op. cit., s. 219.

R o z d z i a ł   I I

PODSTAWY METODOLOGICZNE PRACY

1. Problematyka badawcza, założenia, cele, hipotezy

W pracy podejmujemy badania nad losami życiowymi i zawodowymi, czyli "biografią społeczną", młodzieży nie kończącej studiów. Badana kategoria, powstająca w wyniku zjawisk zwanych odpadem i odsiewem, stanowi produkt funkcjonowania szkolnictwa wyższego. Zjawisko odpadu i odsiewu traktujemy jako nie zamierzony, wtórny skutek działalności instytucji wyższego wykształcenia, jako zjawisko dysfunkcjonalne, tj. sprzeczne z funkcją założoną wyższego wykształcenia obowiązującą w Polsce¹.

Nie oznacza to, że zjawisko odpadu i odsiewu ujmujemy w sposób jednostronny, to jest przypisujemy mu wyłącznie funkcje negatywne. Rozważania dotyczące funkcji i selekcji szkolnych wiążą się ściśle z modelowym ujęciem struktury organizacyjnej szkolnictwa, poziomem jego demokratyzacji oraz stawianymi szkolnictwu celami. Wydaje się na przykład, że w odniesieniu do liberalnej koncepcji uniwersytetu można przyjąć założenie, że odpad i odsiew są zjawiskami pozytywnymi. Koncepcja ta zakłada, że student jest człowiekiem w pełni dojrzałym, umiejącym korzystać z całokształtu wiedzy podawanej w uniwersytecie i jako taki winien cieszyć się wolnością uczenia. Nie powinien być krępowany ustalonymi przepisami, tokiem studiów itp. Wymaga się od studentów wysokich zdolności, gdyż - jak pi-

---

¹ Funkcja założona (lub urzędowa) wyższego wykształcenia stanowi zespół zadań określony sfomalizowaną koncepcją. Szczegółowe informacje na temat założonej funkcji wyższego wykształcenia w Polsce znaleźć można w pracy J. S z c z e p a ń s k i e g o, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, PWN, Warszawa 1963, s. 13-23.

sał Karl Jaspers (Die Idee der Universität) - "nieudolna masa studentów wepchnęłaby najlepszych profesorów w nieskuteczne zajęcia szkolne". Liberalna koncepcja opiera się więc na założeniu, że system oświaty jest funkcją uzdolnień młodzieży. Zatem organizację i funkcjonowanie systemu oświatowego określa pula uzdolnień, tj. "naturalny" odsetek młodzieży zdolnej w danym roczniku. Pochodną w stosunku do tego naczelnego założenia jest koncepcja rekrutacji i selekcji. Przyjmuje ona, że do szkoły wyższej docierają najlepsi, posiadający odpowiedni zasób wiadomości lub odpowiednie świadectwo gwarantujące formalnie posiadanie tej wiedzy, a odpad i odsiew eliminuje najslabszych.

W formułowanych w Polsce koncepcjach zasad ustrojowych systemu szkolnego zakłada się, że szkoły wyższe - obok rozwijania nauki i kształcenia zawodowego - są czynnikiem zmian w strukturze klasowo-warstwowej społeczeństwa. Przyjmuje się, że uzdolnienia są równomiernie rozłożone w klasach i warstwach społecznych. Właściwe wykorzystanie tej "puli talentów" wymaga odpowiednio wyższego udziału młodzieży zdolnej ze środowisk o niższym poziomie kulturalnym wśród przyjmowanych na studia.

W ujęciu modelowym koncepcji obowiązującej w Polsce następuje odwrócenie założenia przyjętego w koncepcji liberalnej: nie system oświaty jest funkcją uzdolnień, ale uzdolnienia młodzieży są funkcją systemu oświatowego. Z punktu widzenia tego założenia, eliminacja ze studiów jest porażką systemu szkolnego, nie umiającego u młodzieży rozwinąć zdolności, zainteresowań i pozytywnej motywacji do studiowania. Ponadto z całości koncepcji nie wynika, że odpadają najslabsi. O tym, że są to osoby zdolne uzyskać dyplom świadczą ich stosunkowo częste i udane powroty na uczelnię.

Z drugiej strony wiadomo, że koncepcja zasad ustrojowych polskiego systemu oświatowego przyjmuje milcząco szereg założeń o istnieniu w społeczeństwie warunków zapewniających realizację zadań. Jednym z nich jest założenie, że egzamin wstępny jest skuteczną metodą wybierania najlepszych. Wiadomo skądinąd - co potwierdza badania Bazila Bersteina - że zasada równych szans, będąca zasadą selekcyjną systemów oświatowych m. in. w Polsce, jest bardzo wyraźnie zakłócana przez niedoskonałe metody mierzenia poziomu uzdolnień. Testy egzaminacyjne z reguły preferują osoby posługujące się rozwiniętym kodem językowym, eliminując młodzież ze środowisk o

niższym poziomie kulturalnym, których kod językowy nosi cechy kodu ograniczonego. Selekcje wstępne nie odzwierciedlają zatem potencjalnych możliwości kandydatów na studia.

Poczynione do tej pory uwagi prowadzą do następującego wniosku. Jeśli pozostajemy na poziomie rozważań modelowych i analizujemy funkcjonowanie szkoły wyższej wedle koncepcji zakładającej, że do szkoły - zgodnie z zasadą równych szans - docierają najlepsi, a szkoła zdolności i zainteresowania młodzieży rozwija, to odpad i odsiew należy uznać - czego *explicite* w koncepcji nie formuluje się - za zjawiska negatywne. Jeśli natomiast rozważamy funkcjonowanie rzeczywiste, tj. uwzględniamy wpływ całości procesów życia zbiorowego na szkoły wyższe, to okazuje się, że odpad i odsiew mogą spełniać także rolę eufunkcjonalną wobec zadań uczelni. Są na przykład - o czym pisaliśmy we wstępie - mechanizmami obrony przed obniżeniem się efektywności studiów, czyli zapewniają dopływ do zawodu młodzieży o niezbędnym poziomie kwalifikacji.

Fakt istnienia zjawisk odpadu i odsiewu, traktowanych jako sprzecznych z funkcją założoną uczelni wyższej, świadczy o tym, iż sposób zaspokajania potrzeb² indywidualnych i zbiorowych jest niedoskonały. Nie zaspokojone pozostają indywidualne dążenia, związane m. in. z posiadaniem wyższego wykształcenia, zdobyciem zawodu oraz potrzeby społeczne w postaci np. wykształcenia wysoko wykwalifikowanych specjalistów.

W pracy zamierzamy potrzeby i dążenia indywidualne młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów, nie zaspokojone w wyniku odejścia z uczelni przed jej ukończeniem, skonfrontować ze stanem potrzeb i dążeń w okresie po opuszczeniu uczelni. Takie porównanie daje możliwość utworzenia następującej typologii badanych:

1. Potrzeby i dążenia mogły u części badanych nie zmienić się, i pozostając nie zaspokojonymi, stać się źródłem frustracji i niezadowolenia z aktualnej sytuacji życiowej;
2. Mogły też ulec zanikowi i dostosować się do sytuacji (rezygnacja);
3. Dalej można by wyróżnić grupę badanych, u których potrzeby i dążenia związane z wyższym wykształceniem były tak silne, iż musia-

² Pojęcie "potrzeba" rozumiane jest w pracy jako "wszelkie wymaganie organiczne lub społeczne, odczuwane jako brak czegoś, zmuszające do działania dla zdobycia pożądaných środków potrzebnych dla zaspokojenia odczuwanego braku". Ibidem, s. 13.

ły zostać zrealizowane lub urzeczywistniają się na drodze studiów wieczorowych, zaocznych czy dziennych, po powtórным pokonaniu bariery selekcji;

4. W trakcie reorientacji aspiracje mogły ulec pewnym modyfikacjom w rezultacie przystosowania do nowej sytuacji, np. mogła nastąpić zmiana kierunku teoretycznego na bardziej praktyczno-zawodowy.

Weryfikacja i rozwinięcie powyższej typologii stanowi podstawowy cel badań nad losami społecznymi, zawodowymi i życiowymi młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów.

Formułujemy hipotezę, iż wobec dużej dostępności szkolnictwa dla pracujących w Polsce, znaczącą kategorię wśród badanych stanowić będzie młodzież podejmująca ponownie studia wyższe. Jakże? W jakim trybie? Po jakim czasie od momentu opuszczenia uczelni? Z jakim skutkiem? - to szczegółowe problemy badawcze. Ponadto zakładamy, iż częściej wracają na uczelnię ci, którzy zostali z niej usunięci lub zrezygnowali na wyższych latach ("klasach") studiów, oraz że istnieje związek między powodami odejścia z uczelni (usunięcie, rezygnacja) a realizacją dążeń do posiadania wyższego wykształcenia.

W celu weryfikacji hipotez, losy badanych traktowane jako zmienna zależna korelowane będą z powodami odejścia z uczelni i najwyżej osiągniętą "klasą" na uczelni, aby ustalić, jak usunięcie, a jak rezygnacja ze studiów w powiązaniu z liczbą zaliczonych lat stymulują do dalszych wysiłków zmierzających do zdobycia wyższego wykształcenia. Innymi zmiennymi niezależnymi, uwzględnianymi w pracy zależnie od potrzeb, są: płeć, pochodzenie społeczne, stan cywilny, stan rodzinny, typ i miejsce ukończonej szkoły średniej, miejsce zamieszkania, oceny ze studiów, liczba lat spędzonych na uczelni, okres czasu, jaki upłynął od odejścia z uczelni, dochody badanych, wykształcenie i zawód małżonka.

Sądzimy, iż tego rodzaju badania mogą spełniać następujące cele:

1. Poszerzą one dotychczasową wiedzę nad zjawiskami odpadu i odsiewu, nadając im socjologiczną interpretację - funkcja poznawczo-teoretyczna.

2. Uzyskane wyniki, zweryfikowane o szersze wyniki, mogą stanowić podstawę przewidywania z określonym prawdopodobieństwem dalszych losów studentów skreślonych i rezygnujących ze studiów - funkcja praktyczno-socjotechniczna.

3. Niezależnie od tego, iż badania prezentowane w pracy podporządkowane są określonej orientacji teoretycznej, uzyskany materiał empiryczny stanowić może przyczynek do wysuwania hipotez z dziedziny socjologii wychowania, ruchliwości społecznej czy teorii struktury społecznej.

Poza celem ogólnym, polegającym na weryfikacji i rozwinięciu typologii losów młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów, badania będą miały charakter eksploracyjny w odniesieniu do problematyki następującej treści (przedstawiamy je w formie pytań badawczych):

1. Do jakich kategorii społeczno-zawodowych przechodzi młodzież nie kończąca studiów ze względu na posiadane podstawowe cechy: wykształcenie (średnie ogólne, średnie techniczne, pomaturalne, niepełne wyższe), kwalifikacje, zawód, stanowisko, wysokość dochodów, konsumpcję kulturalną?

2. Jakie są wyobrażenia badanych dotyczące ich miejsca w społeczeństwie? (samoidentyfikacja klasowa).

3. Jaki jest wpływ poziomu uczestnictwa w kulturze na niepowodzenie w studiach? Czy studiowanie aktywizuje studentów kulturowo?

4. Czy fakt nieposiadania dyplomu badani odczuwają jako barierę odgradzającą ich od ludzi posiadających dyplom? Czy aspiracje związane z posiadaniem wyższego wykształcenia realizują się w innych, zastępczych formach, np. kontaktach towarzyskich, zawieraniu małżeństw z osobami posiadającymi wyższe wykształcenie? Jak ocenia takich ludzi ich środowisko społeczne?

W odniesieniu do tych zagadnień, uzyskane wyniki będą podstawą do formułowania postulatów badawczych, punktem wyjścia do dalszych badań.

Przedstawiając problematykę badań nad młodzieżą nie kończącą studiów, traktowaliśmy odpad i odsiew jako zjawiska dysfunkcjonalne wobec funkcji założonej wyższego wykształcenia. Przyjęcie innej perspektywy teoretycznej, tj. rozpatrywanie odpadu i odsiewu w kontekście funkcjonowania rzeczywistego wyższej uczelni, umożliwia poszerzenie i pogłębienie analizy omawianych zjawisk. Pozwala np. w sposób bardziej wszechstronny podjąć kwestię optymalizacji studiów z ekonomicznego punktu widzenia, pełniej pokazać związki procesów selekcyjnych z procesami reprodukcji i rozwoju kadr ludzkich.

Decyzja - czy kontynuować studia czy nie - ma wymiar ekonomiczny. Jest to inwestycja w kapitał ludzki zarówno ze strony jed-

nostki, jej rodziny, jak i społeczeństwa. W teorii stojącej u podstaw badań edukacyjnych tego rodzaju, rozwijanych w Stanach Zjednoczonych, rozróżnia się pojęcia "kapitału ludzkiego" określanego wielkością nakładów per capita na kształcenie wysoko kwalifikowanego, niezbędnego gospodarce specjalisty i "indywidualnego kapitału edukacyjnego" będącego nakładem inwestycyjnym jednostki na jej kształcenie³.

Z makroekonomicznego punktu widzenia, może okazać się bardziej celowe ponoszenie wyższych nakładów na kształcenie wysoko kwalifikowanych kadr - co łączy się z ostrzejszą selekcją - niż kształcenie liczniejszej kadry, słabiej przygotowanej do wykonywania zawodu - przy niższych nakładach i mniej ostrej selekcji.

Z punktu widzenia jednostki, odpad i odsiew mogą także pełnić rolę pozytywną. Z sytuacją taką mamy do czynienia wtedy, gdy ktoś, kto przerywa studia i wcześniej rozpoczyna działalność zawodową, osiąga pozycję ekonomiczną zbliżoną do tej, jaką zdobyłby mając dyplom wyższej uczelni. Inaczej mówiąc, zaczyna on pobierać odsetki ze zgromadzonego kapitału edukacyjnego wcześniej, niż koledzy kontynuujący naukę, czyli w sensie ekonomicznym nie traci, lecz zyskuje.

Ekonomiczny aspekt decyzji edukacyjnych zależy od typu społeczeństwa. Ma on inny wymiar w społeczeństwie polskim niż np. w społeczeństwie amerykańskim. Szkolnictwo wyższe i wyższe wykształcenie jest po prostu czynnikiem różnicowania społecznego, a to, czy różnicowanie wykształcenia pociąga za sobą tworzenie się innych cech położenia klasowego i warstwowego, zależy od mechanizmów polityczno-gospodarczych, systemu płac itp. W społeczeństwach zachodnich istnieje silniejsza zależność i większa stabilizacja relacji między poziomem wykształcenia a wynagrodzeniem. Natomiast polityka płacowa w Polsce nie jest jednolita. Zaznaczają się w niej rozbieżne tendencje. Generalnie przeważają tendencje egalitarne, co celowość inwestowania w edukację - w nadziei uzyskania w przyszłości wysokich odsetek ze zgromadzonego kapitału edukacyjnego - stawia pod znakiem zapytania.

³ Youth. Transition to Adulthood, ed J. S. Coleman, The University of Chicago Press, Washington B.C. 1973; J. S. Coleman, The Adolescent Society, Free Press of Glencoe, New York 1961; J. G. Bachman i in., Youth in Transition, vol. 3. Dropping Out - Problem or Symptom? m. wyd. 1971.

W społeczeństwach zachodnich występują innego rodzaju ograniczenia. Dopływ młodzieży z warstw pracujących i niezamożnych do szkół wyższych hamuje świadomość utrudnień i ograniczonych perspektyw, bowiem ukończenie studiów nie daje automatycznie pracy i stanowiska. Raymond Boudon stwierdza np. "...w społeczeństwie, w którym wykształcenie jest podstawowym kryterium w rozdziale ról zawodowych, niekoniecznie jest tak, by osoby, które osiągnęły wyższy poziom wykształcenia, miały zagwarantowane wyższe szanse awansu, a mniejsze degradacji"⁴. Zdaniem tego autora, wobec ograniczonej liczby określonych pozycji społecznych, jednostki współzawodniczą między sobą, oferując swoje atrybuty - pochodzenie społeczne i wykształcenie.

Zdając sobie sprawę z powiązań ekonomicznego aspektu decyzji edukacyjnych z całokształtem życia społecznego, jego strukturą demograficzną i społeczną, gospodarką, polityką i kulturą, zamierzamy tutaj ustalić, czy brak dyplomu obniża pozycję ekonomiczną byłych studentów, w porównaniu z tą, którą by mieli zdobywszy dyplom, i czy fakt ten znajduje odbicie w motywacji do studiowania.

Innym aspektem teoretycznym badań nad odpadem i odsiewem jest ujmowanie ich jako selekcji szkolnych. W teorii selekcji szkolnych wyróżnia się procesy selekcji doszkolnych, wewnątrzszkolnych i pozszkolnych.

Selekcja doszkolna obejmuje przechodzenie młodzieży ze szkół stopnia niższego do wyższego i różnych ich typów, selekcja pozszkolna - przechodzenie do zawodu, selekcja wewnątrzszkolna - obejmuje młodzież w trakcie pobytu w szkole⁵. Tę ostatnią można rozpatrywać w kategoriach selekcji eliminujących - odpad, odsiew, drugoroczność, oraz selekcji różnicujących - zwykle mierzonych wynikami w nauce.

Selekcje szkolne, rozumiane szeroko jako procesy przepływu kandydatów pochodzących z różnych środowisk i kategorii społecznych przez drabinę szkolnictwa do różnych zawodów, są rodzajem ruchli-

⁴ M. S ł o m c z y ń s k i, B. M a c h, Aktualne kierunki badań nad ruchliwością społeczną, "Studia Socjologiczne" 1973, nr 3; K. J a n i c k a, Ruchliwość międzypokoleniowa i jej korelaty, Oss., Wrocław 1976.

⁵ J. S. B y s t r o Ń, Szkoła jako zjawisko społeczne, Warszawa-Lwów 1934, s. 18; t e n z e, Szkoła i społeczeństwo, Warszawa-Lwów 1930, s. 115 i n.

wości społecznej⁶. Stanowią też podstawową formę ruchliwości międzypokoleniowej, a w układzie pionowym w systemie uwarstwienia społecznego wyznaczają ją. Nie wchodząc w szczegółowe rozważania teoretyczne, można przyjąć, iż wykształcenie stanowi kanał ruchliwości międzypokoleniowej, a odpad i odsiew (selekcja wewnątrzszkolna) są barierami przerywającymi ruch w górę. Na skutek ich działania nie dokonuje się awans, zmniejsza się jego wymiar, bądź - jak w przypadku młodzieży inteligenckiej - następuje degradacja młodszej generacji w stosunku do starszej pod względem poziomu wykształcenia.

Badania nad selekcjami doszkolnymi i wewnątrzszkolnymi wykazują, iż istnieje stratyfikacyjne zróżnicowanie ciągłości procesu selekcyjnego w drabinie oświatowej - od szkoły podstawowej, poprzez średnią, do wyższej. Stanisław Kowalski charakteryzuje je w sposób następujący: "W szkole podstawowej występują wyraźnie trzy środowiskowo i stratyfikacyjnie wyznaczone poziomy powodzenia szkolnego: najniższy - u młodzieży chłopskiej, średni - u robotniczej, i najwyższy - u inteligenckiej. Struktura tych poziomów trwa w zasadzie - przy rozmaitych zróżnicowaniach terytorialnych, wyznaczonych lokalizacją i typem szkoły - poprzez szkołę średnią, choć przy mniejszej rozpiętości i przy tendencji młodzieży chłopskiej i robotniczej do zrównywania w górę - ku poziomowi młodzieży inteligenckiej. Pełne zrównanie wszakże następuje na przełomie szkoły średniej i I-II roku studiów, po czym młodzież chłopska (jeśli abstrahować od znacznych różnic na rozmaitych sekcjach studiów) w karierze ogółu studentów zajmuje pierwsze miejsce. Młodzież robotnicza natomiast wykazuje we współzawodnictwie coraz większą chwiejność, ustępując miejsca nie tylko kolegom pochodzenia chłopskiego, ale również inteligenckiego"⁷. Ilustruje to tabl. I.

Ostatnim ogniwem analizy ciągłości procesu selekcyjnego jest selekcja wewnątrzuczelniana. W latach sześćdziesiątych sprawność kształcenia dla poszczególnych kategorii pochodzenia przedstawiała się następująco: młodzież pochodzenia chłopskiego - 81,0% pochodzenia robotniczego - 69,2% i inteligenckiego - 65,9%⁸. Dopełnienie do

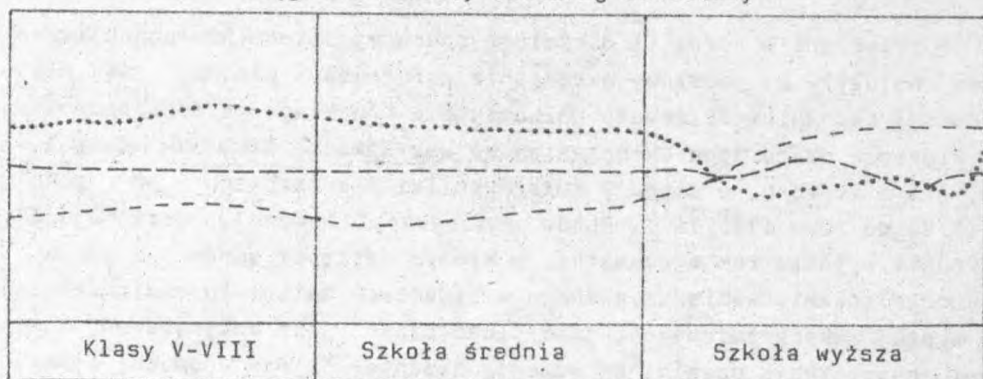
⁶ S. K o w a l s k i, Socjologia wychowania w zarysie, PWN, Warszawa 1974, s. 421 i n.

⁷ Ibidem, s. 482-483.

⁸ Sprawność kształcenia w szkolnictwie wyższym, red. I. P r z e c i s z e w s k i, PWN, Warszawa 1971, s. 87.

T a b l i c a I

Ciągłość kariery szkolnej młodzieży

... pochodzenie inteligenckie, --- pochodzenie robotnicze,
- - - pochodzenie chłopskie.

100 stanowi w tym wypadku odpad i odsiew, czyli procent nie kończących studiów. Z danych wynika, iż był on niższy u młodzieży pochodzenia chłopskiego i robotniczego niż inteligenckiego.

Wyrównywanie osiągnięć przez młodzież robotniczą i chłopską w stosunku do młodzieży inteligenckiej na ostatnim szczeblu drabiny szkolnej dokonuje się kosztem silnego, wcześniejszego zróżnicowania rozmiarów selekcji eliminującej (młodzież inteligencka ma kilkakrotnie większą szansę na dotarcie do szkoły wyższej niż chłopska czy robotnicza)⁹.

Obraz przebiegu barier szkolnych na studiach w zależności od pochodzenia należy uzupełnić. Rysuje się wyraźna potrzeba ustalenia, czy zróżnicowanie selekcji wewnątrzszkolnych na uczelni w kategoriach pochodzenia jest pogłębiane czy też niwelowane w wyniku ponownego podejmowania studiów przez usuniętych i rezygnujących. Potrzebnych informacji mogą dostarczyć badania nad ich losami żywymi i zawodowymi.

Szczegółowe problemy badawcze oraz hipotezy i ich operacjonalizację omawiać będziemy w kolejnych rozdziałach pracy. Dzięki temu zabiegowi, prezentacja materiału empirycznego - jak sądzimy - zyska na przejrzystości i pozwoli uniknąć niektórych powtórzeń.

⁹ R. B o r o w i c z, Selekcje społeczne w toku kształcenia w szkole wyższej, PAN, IRWiS, Warszawa 1976, s. 176.

2. Zbiorowość badana - jej dobór, wielkość i teren badań

Przytoczone w rozdz. I definicje operacyjne terminów odpad i odsiew posłużyły za podstawę określenia zbiorowości badanej. Są nią studenci Ekonomiki Przemysłu Uniwersytetu Łódzkiego, którzy opuścili kierunek przed jego ukończeniem ze wszystkich lat studiów, tj. I, II, III i IV roku, w ciągu 7 kolejnych lat akademickich - od roku 1969/70 do roku 1975/76¹⁰. Dobór zbiorowości badanej, przyjmujący za punkt wyjścia rok akademicki, w którym nastąpił odpad lub odsiew, powoduje zróżnicowanie uzyskanego w badaniach materiału empirycznego według takich zmiennych, jak: ilość czasu, jaka upłynęła od momentu opuszczenia uczelni do momentu badania; "klasa" odpadu; liczba lat spędzonych na uczelni. Wadą tego podejścia jest nieuwzględnianie roku rozpoczęcia studiów. Osoby badane, odpadające w kolejnych latach akademickich, należą do różnych roczników rekrutacyjnych. Różne obowiązywały je regulaminy i programy studiów. Aby wyeliminować braki tego doboru, tam gdzie uznano za konieczne, zastosowano analizę według roczników. Pole obserwacji obejmowało wówczas także 7 roczników rekrutacyjnych, z których najmłodszy był z roku 1969/70. Osoby podejmujące studia przed rokiem 1969/70 w analizie według roczników musiały zostać pominięte. Poszczególne kohorty usuwanych i rezygnujących z roczników rekrutacyjnych różnią się, obojętne wskazywanych wcześniej modyfikacji w programie¹¹ i regulaminie studiów¹², przede wszystkim liczbą lat spędzonych na uczelni. Dobór badanych według roczników obrazuje tabl. II.

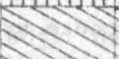

¹⁰ W badaniach pominięto studentów obcych narodowości opuszczających kierunek bez dyplomu.

¹¹ W latach 1969/70-1972/73 zmiany w programie studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut były niewielkie. Polegały na przesuwaniu zajęć z przedmiotu. Wyszakowanie wojskowe na wyższe bądź niższe lata studiów oraz na wprowadzeniu w 1972/73 r. na IV rok studiów nowego przedmiotu Automatyzacja przetwarzania danych. Gruntowniejsza zmiana programu nastąpiła w roku akad. 1973/74 i następnych. Pojawiły się np. przedmioty takie, jak: Organizacja przetwarzania danych, Socjologia pracy. Wprowadzono jeden przedmiot pod nazwą Statystyka, likwidując podział na statystykę ogólną i ekonomiczną. Zmniejszono liczbę egzaminów.

¹² Dwukrotnie w ciągu badanego okresu modyfikowano Regulamin studiów, w 1972 i 1975 r. W obu wypadkach zmiany obowiązywały od 1 października.

T a b l i c a   I I

Macierz: kolejny rok studiów (pobytu na uczelni) - a upływ
lat od chwili jej opuszczenia dla kohort
1969/70-1975/76 w 1976*
(Kohorta 1969/70)

Liczba lat spędzonych na uczelni	Liczba lat od opuszczenia uczelni do momentu badania w 1976 r.					
	1	2	3	4	5	6
1						
2						
3						
4						
5						
6						

 - 1976 r.,   - przeszłość,   - przyszłość. Podobnie dla kohort następnych 1970/71 do 1975/76.

* W 1976 r. rozpoczęto gromadzenie materiału empirycznego pochodzącego z dokumentacji Dziekanatu Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego.

Ź r ó d ł o: Opracowanie własne.

Z tabl. II wynika, że jeśli w roku 1976 badamy studentów, którzy przyjęci zostali na studia w roku 1969/70, a spędzili na nich 1 rok, to okres czasu, jaki upłynął od odejścia z uczelni do momentu badania wynosi 4 lata; jeśli spędzili na uczelni 2 lata, okres ten wynosi 3 lata, itd. Ponadto, im późniejszą kohortę poddamy badaniu, tym bardziej będzie skracał się okres pobytu na uczelni oraz okres od opuszczenia uczelni do momentu badania.

W okresie 7 kolejnych lat akademickich usunięto bądź zrezygnowało ze studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu UL 320 osób. Spośród nich 32 osoby rozpoczęły studia wcześniej niż w roku akade-

mickim 1969/70¹³. W analizach materiału według roczników rekrutacyjnych - jak wskazywano wyżej - nie będą one uwzględniane. Nie jest zasadne jednak całkowite wykluczenie ich z badań, ponieważ równie ważną zmienną jak rocznik jest "klasa" odpadu, a zabieg wykluczenia zmniejszałby przede wszystkim kategorię usuniętych i rezygnujących po dłuższym pobycie na uczelni, na wyższych latach "klasach" studiów. W odniesieniu do 320 byłych studentów sporządzono, na podstawie dokumentacji Dziekanatu Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ, karty indywidualne. Pochodzący z nich materiał opracowany został w rozdz. III, w którym wykorzystano, obok innych, analizę według roczników rekrutacyjnych.

Zasadniczy materiał badawczy będący przedmiotem rozważań pozostałych rozdziałów stanowią wypowiedzi 258 byłych studentów, uzyskane w drodze wywiadu. Wywiady objęły 80% wszystkich usuniętych i rezygnujących ze studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu UŁ w badanym okresie¹⁴.

Dokonując wyboru kierunku Ekonomiki Przemysłu jako terenu badań, kierowano się następującymi racjami:

1. Odpad i odsiew na tym kierunku kształtowały się na średnim poziomie w porównaniu z innymi wydziałowymi kierunkami¹⁵.
2. Stopień trudności studiów oceniany był jako średni.

¹³ Spośród 32 osób, które usunięto bądź zrezygnowały ze studiów w latach 1969/70-1975/76, 3 - podjęły studia w 1965/66 r., 1 - w 1966/67 r., 8 - w 1967/68 r. i 20 - w 1968/69 r.

¹⁴ Spośród ogólnej liczby 320 osób nie kończących studiów nie udało się dotrzeć do 62. Głównym powodem uniemożliwiającym dotarcie był brak aktualnych adresów badanych. Studenci usunięci i rezygnujący, po przerwaniu studiów najczęściej zmieniają miejsce zamieszkania. Realizację wywiadów poprzedzała zatem bardzo pracochłonna procedura odszukiwania adresów w Biurze Ewidencji Ludności w Łodzi oraz Centralnym Biurze Adresowym w Warszawie. Poszukiwanie aktualnych adresów nie przyniosło rezultatów w ponad 40 przypadkach. W pozostałych przypadkach nie udało się dotrzeć do badanych z powodu wyjazdów za granicę (9 osób), pobytów w wojsku (3 osoby), chorób (2 osoby), odmowy wywiadu (2 osoby).

¹⁵ Wg obliczeń własnych, dokonanych na podstawie sprawozdania statystycznego z wyników sesji egzaminacyjnej na dzień 1.10. 1976 r., wynikało, iż najwyższy wskaźnik skreśleń w stosunku do liczby studentów przystępujących do sesji egzaminacyjnej miały następujące kierunki Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ: Organizacja i Zarządzanie, Socjologia, kierunek Ekonomiczno-Społeczny, Cybernetyka i Informatyka, najniższy zaś: Ekonometria, Ekonomika oraz Organizacja Obrotu i Usług, Ekonomika Handlu Zagranicznego.

3. Był to kierunek stosunkowo liczny (średnia liczebność rocznika rekrutacyjnego w badanym okresie wynosiła około 170 osób). Dzięki temu - zapewniający odpowiednio liczną kategorię badanych zróżnicowanych według roku podjęcia studiów, "klasy" odpadu i czasu, jaki upłynął od opuszczenia uczelni.

3. Metody i techniki badań. Organizacja procesu badawczego

Zgromadzony materiał empiryczny pochodzi z kilku źródeł. W pierwszej fazie badań podstawową techniką zbierania materiałów była analiza dokumentacji uniwersyteckiej. Przeprowadzono także wywiad swobodny z Dziekanem Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uł do spraw dydaktyki.

Na podstawie danych znajdujących się w dokumentacji Dziekanatu każdemu studentowi skreślono i rezygnującemu ze studiów założono "kartę indywidualną" zawierającą następujące informacje: imię i nazwisko, miejsce zamieszkania (adres domowy i adres w okresie studiów), rok i miejsce urodzenia, pochodzenie społeczne, rodzaj i miejsce ukończenia szkoły średniej, rok ukończenia szkoły średniej, rok podjęcia studiów na Ekonomice Przemysłu Uł, liczba lat spędzonych na uczelni, liczba urlopów oraz wszystkie oceny egzaminacyjne z poszczególnych przedmiotów. W celu sporządzania kart indywidualnych wykorzystano następujące źródła danych: dzienniki studentów, listy studentów, wpisy studentów na pierwszy rok studiów i teczek indywidualne studentów.

W II fazie badań zastosowano technikę wywiadu zogniskowanego. Teoretykami tej procedury badawczej są Robert Merton i Patricia Kendall¹⁶. Wywiad koncentruje się na wybranych aspektach zdarzeń lub sytuacji doświadczanych przez respondenta.

Procedura wywiadu zogniskowanego jest następująca:

1. Rozmowę przeprowadza się wyłącznie z osobami, które uczestniczyły uprzednio w jakiejś sytuacji znanej już badaczowi z obserwacji lub na podstawie dokumentów, np. badani oglądali film, przeżywali to samo wydarzenie itp.

¹⁶ R. K. Merton, P. L. Kendall, The Focused Interview, [w:] The Language of Social Research, ed P. F. Lazarsfeld, M. Rosenberg, The Free Press, New York-London 1955, s. 476-489.

Firstly, the survival of at least certain elements of peasant-rieness cannot be done on the basis of staying out from the above problems; to the contrary - it requires changes and development of the peasant village, its complex modernization carried on in a political cooperation between the state and peasants themselves. Secondly - even the progressing decay of peasantry in the conditions of socialist system does not have to mean the transmutation of peasants into state-owned or cooperative farm workers; to the contrary, the nonpeasant but still family farming integrated vertically in the system of socialist food economy is already possible. Thirdly - the decline of the peasant village would not necessarily bury all its specific values - to the contrary, everything valuable in peasant's farming, social relations and culture can and should be maintained. Thus the Polish rural social theory ought to think on a peasant-oriented basis. This is its basic intellectual challenge as well as an elementary social duty.

Mieczysław Kowalski

WIEŚ CHŁOPIKA W POLSCE - NIEKTÓRE UWAGI O ZACOFANIU
I WARUNKACH ROZWOJU

Zacofanie wsi i rolnictwa w stosunku do miasta i przemysłu jest źródłem fałszywych mitów i stereotypów. Nowoczesności i atrakcyjności miasta przeciwstawia się tradycjonalizm, konserwatyzm i ciemnotę wsi i jej mieszkańców. Szkodliwe dla rzeczywistego postępu i właściwej oceny miejsca i roli wsi w makrostrukturze stereotypy dotyczą m. in.:

- 1) drugorzędności czy peryferyjności wsi i rolnictwa w gospodarce, polityce, kulturze narodowej itp.,
- 2) bezwzględności wyższości ekonomicznej czy ideologicznej innych form organizacyjnych w rolnictwie a niżeli indywidualne rodzinne gospodarstwo chłopskie,
- 3) "czystej" racjonalności, pełnej sterowności i bezkonflikto-wości mechanizmów rozwoju,
- 4) wewnętrznej harmonii i spójności gospodarki chłopskiej.

Przetrwanie polskiego chłopstwa zagrożone jest z wielu stron i przez wiele czynników. Wymaga ono zmian i wielostronnej modernizacji wsi chłopskiej realizowanej we współdziałaniu polityki państwa i samych chłopów. Zmierzch tradycyjnej wsi chłopskiej nie oznacza pogrzebienia wszystkich właściwych jej wartości, ponieważ można i należy utrzymać to, co było cenne w chłopskim gospodarowaniu, współżyciu społecznym i kulturze.

(Posługuje się bowiem listą pytań, głównie otwartych, szczegółowych, zindywidualizowanych ze względu na respondenta; zakłada pogłębianie, dopytywanie, sondowanie oraz rejestrujący zapis odpowiedzi).

Zastosowanie wywiadu zogniskowanego w badaniach nad problematyką dotyczącą młodzieży nie kończącej studiów ma swoje uzasadnienie w fakcie, iż badana sytuacja odpowiada założeniom tej procedury. Ponadto podjęty w pracy problem ma wyraźny kontekst emocjonalny (odpadowi i odsiewowi towarzyszą silne przeżycia emocjonalne), co czyni go bliskim psychologii społecznej, tj. nauki, z której doświadczeń omawiana procedura wyrasta.

Wywiad był indywidualizowany zarówno w części poświęconej pobytowi na uczelni, jak i w części dotyczącej późniejszych losów edukacyjnych, zawodowych i życiowych. W rozmowie na temat okresu studiów uwzględniono informacje zaczerpnięte z dokumentacji oficjalnej. Stanowiły one podstawę intensywnego sondowania. O osobie, z którą przeprowadzono wywiad, wiedzano np. ile lat studiowała, na którym roku odeszła z uczelni, ile lat upłynęło od chwili przerwania studiów do momentu badania, skąd pochodziła, jakie uzyskiwała oceny z poszczególnych przedmiotów i in. Rozmowa dotycząca losów życiowych po opuszczeniu uczelni również była indywidualizowana, w zależności od tego, czy respondent podejmował pracę czy naukę np. w szkole pomaturalnej, czy wracał od razu na studia, czy po upływie określonego czasu, czy też w ogóle rezygnował ze studiów. Tylko część wywiadu stanowiły pytania wspólne, tj. zadawane wszystkim respondentom.

Podstawowe techniki zbierania materiałów zastosowane w badaniach, tj. analiza dokumentacji i wywiad zogniskowany, okazały się bardzo czasochłonne i uciążliwe. Pierwsza - ze względu na specyficzne cechy dokumentacji uniwersyteckiej (w przypadku każdego skreślonego i rezygnującego studenta zachodziła konieczność indywidualnego śledzenia przebiegu jego kariery na uczelni oraz korzystania z kilku źródeł dokumentów dla uzyskania potrzebnych o nim informacji), druga - ze względu na konieczność aktualizacji uzyskanych z Dziekanatu adresów w Biurze Ewidencji Ludności i Centralnym Biurze Adresowym. W przypadku kobiet, aktualizację tę utrudniała zmiana nazwisk.

Podejmowane w pracy badania, przedstawione w niniejszym rozdziale, mają charakter monograficzny. Ten typ ujęcia daje możliwość wyjaśniania procesów i ich przebiegu przy zastosowaniu analizy ty-

pologicznej i syndromatycznej. Pozwala określić znaczenie poszczególnych cech oraz ich zespołów w badanych procesach. W odniesieniu do podejmowanych w pracy problemów właśnie takie ujęcie wydaje się być zasadne.

Kategoria studentów opuszczających poszczególne uczelnie i kierunki bez dyplomu są niejednorodne, wielorako zróżnicowane. W tej sytuacji pogłębiona analiza w ramach poszczególnych uczelni i kierunków studiów, poszukiwanie zależności między wieloma zmiennymi połączone z analizą jakościową daje możliwość pełniejszego naświetlenia problemu niż porównywanie rozkładów tych samych cech charakteryzujących odpad i odsiew w różnych uczelniach.

Przy badaniach monograficznych zawsze pozostaje do rozstrzygnięcia złożony problem ich reprezentatywności. Wyraża się on w pytaniu: Czy i w jakim zakresie uogólniać można zaobserwowane prawidłowości? Omawiane w pracy badania należą do badań typu "case study". Poświęcone są analizie zjawisk, które w innych zbiorowościach i okresach czasu nie są w pełni powtarzalne. Badana kategoria nie stanowi próby ze zbioru wszystkich studentów nie kończących studiów, ani nawet studentów uniwersytetów czy kierunku. W tej sytuacji, generalizacji uchwyconych prawidłowości towarzyszyć musi daleko idąca ostrożność, zwłaszcza jeśli nie potwierdzają ich wyniki innych podobnych badań.

R o z d z i a ł   III

CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA ODPADU I ODSIEWU NA KIERUNKU EKONOMIKI PRZEMYSŁU UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO W LATACH 1969/70-1975/76 STRUKTURA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA BADANEJ ZBIOROWOŚCI

1. Odpad i odsiew na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł

Rozdział zawiera wyniki analiz kształtowania się odsetka odpadu i odsiewu studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł oraz przedstawia społeczno-demograficzną charakterystykę kategorii społecznej powstałej w wyniku tych zjawisk. Połączenie obu nurtów rozważań - pierwszego, charakteryzującego rozmiary odpadu i odsiewu w ciągu 7 kolejnych lat akademickich, i drugiego - opisującego powstałą w ciągu tego okresu czasu kategorię społeczną ze względu na jej podstawowe zmienne socjologiczne, stwarza możliwość zbadania uwarunkowań kształtowania się procentu odpadu i odsiewu, w zależności od cech społeczno-demograficznych studentów.

W celu scharakteryzowania rozmiarów odpadu i odsiewu oraz wskazania czynników wyznaczających go, należy wielkość i strukturę zbiorowości studentów nie kończących studiów porównać ze zbiorowością wszystkich studiujących w badanym okresie na kierunku. Analizę taką można prowadzić w dwojaki sposób: przyjmując za płaszczyznę odniesienia (podstawę procentowania) liczbę studentów wpisanych na listę studentów w danym roku akademickim na wybranym do badań kierunku lub też liczbę studentów, którzy po zdaniu egzaminów wstępnych rozpoczynają I rok studiów w danym roczniku rekrutacyjnym.

W pracy wykorzystano możliwość stosowania podwójnej analizy, uznając, iż pierwszy sposób prezentacji materiału ogólnie charakteryzuje zjawisko odpadu i odsiewu, drugi stanowi jego sprawdzenie

Odsetek studentów nie kończących studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu UŁ
wg roku studiów, z którego odeszli w 7 kolejnych latach akademickich

Rok akademicki	Liczba studentów nie kończących studiów na kolejnych latach									
	I		II		III		IV		razem	
	N	od-setek	N	od-setek	N	od-setek	N	od-setek	N	od-setek
1969/70*	236	17,3	-	-	-	-	-	-	-	-
1970/71	171	26,3	193	3,6	174	3,5	122	-	660	8,8
1971/72	178	26,9	166	6,6	157	8,3	157	-	658	10,9
1972/73	201	18,4	146	5,5	138	1,5	133	1,5	618	7,9
1973/74	187	19,3	178	1,7	132	2,3	126	1,6	623	7,0
1974/75	98	18,4	171	2,9	148	4,1	92	1,1	509	5,8
1975/76	115	11,3	122	6,6	143	1,4	99	3,0	479	5,4
Razem	1 186	20,0	976	4,3	892	3,6	729	1,1	3 783	8,4

* W roku akademickim 1969/70 włączono do badanej zbiorowości tylko kategorię studentów usuniętych i rezygnujących z I roku studiów. W wyniku tego posunięcia, rozszerzającego pole obserwacji, objęto analizą cały cykl kształcenia (I-IV roku) rocznika rekrutacyjnego 1969/70.

N - liczba studentów wpisanych na dany rok studiów.

i pogłębienie. Sposób połączenia obu analiz obrazuje tab. 1 i 2. Głównym ich celem jest charakterystyka rozmiarów odpadu i odsiewu na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł, dokonana na podstawie materiałów pochodzących z dokumentacji Dziekanatu Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uł.

W ciągu 7 kolejnych lat akademickich - od roku 1969/70 do roku 1975/76 - opuściło kierunek Ekonomiki Przemysłu Uł nie ukończywszy go 320 osób, co stanowi 8,4% ogólnej liczby wszystkich studentów wpisanych na listę studentów w poszczególnych latach akademickich¹. Tabela 1 przedstawia kształtowanie się procentu odpadu i odsiewu w poszczególnych latach wg klasy² odejścia studentów z uczelni.

Z tab. 1 wynika, iż największy odpad i odsiew ma miejsce na pierwszym roku studiów. W ciągu następnych lat studiów ulega on zmniejszeniu, co nie znaczy, że zmniejsza się ranga problemu. "Czas zmarnowany" w toku studiów przez studentów usuwanych i rezygnujących na pierwszym roku równa się w przybliżeniu stratom przysparzanym przez opuszczających uczelnię na wyższych latach studiów. W zbiorowości badanej (N = 320) udział studentów I roku wynosi 74,3%, w tym repetenci stanowią 9,7%. Wśród pozostałych 25,7%, nie repetowały tylko 2 osoby. Zatem młodzież usunięta i rezygnująca ze studiów na II, III i IV roku to przede wszystkim repetenci, wśród których repetujący jeden raz stanowią 63,8%, repetujący dwukrotnie - 33%, trzykrotnie i więcej - 4%.

Od roku akademickiego 1971/72 do roku 1975/76 procent odpadu i odsiewu na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł wykazuje tendencję malejącą³. Równolegle towarzyszy temu zjawisku zmniejszanie się ogólnej liczby studiujących na kierunku. Opierając się na powyższej obser-

¹ Wśród ogółu zarejestrowanych znajdują się studenci z rekrutacji, repetenci, przeniesieni z innych uczelni lub kierunków oraz wznowiający studia. Ogólna suma studentów wpisanych na listę studentów w poszczególnych latach akademickich (N = 3783) nie pokrywa się w rzeczywistości z liczbą studiujących. Jest to suma wpisów, a nie studentów. Przy sumowaniu pionowym w tabeli, repetentów liczy się co najmniej dwukrotnie.

² Termin "klasa" oznacza tu kolejny rok studiów - I, II, III itd.

³ Z danych zawartych w tab. 1 wynika, iż w okresie objętym analizą odpad i odsiew wykazuje tendencję malejącą na I i III roku studiów, wzrastającą natomiast na II i IV roku.

B.U.

wacji, można wysunąć hipotezę, iż rozmiary odpadu i odsiewu uzależnione są nie tylko od typu uczelni, kierunku kształcenia, formy kształcenia i roku studiów, ale także od liczby studiujących na danym kierunku studiów (im bardziej masowy kierunek kształcenia, tym większe rozmiary odpadu i odsiewu)⁴.

W celu pełniejszego scharakteryzowania rozmiarów strat wywołanych odpadem i odsiewem - tj. ustalenia, jaki procent młodzieży przyjętej na pierwszy rok studiów dochodzi do dyplomu, a jaki opuszcza uczelnię przed jej ukończeniem - zastosowano analizę według roczników rekrutacyjnych.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż tab. 2 nie uwzględnia długości pobytu młodzieży nie kończącej studiów na uczelni. Wcześniej wskazywano, iż na wyższych latach opuszczają uczelnię głównie repetenci. W ich przypadku "klasa" odejścia z uczelni nie pokrywa się z liczbą lat spędzonych na niej. W związku z tym, im rocznik znajduje się bliżej momentu czasowego analizy, tj. roku 1977, tym charakteryzuje go niższy procent odpadu i odsiewu. Udzielając odpowiedzi na pytanie, jaki procent młodzieży przyjętej na pierwszy rok studiów Ekonomiki Przemysłu UŁ uzyskuje absolutorium, należy brać pod uwagę tylko pierwsze 3 roczniki rekrutacyjne (1969, 1970, 1971) czyli te, które do roku 1977 przeszły cały cykl kształcenia (I, II, III, IV rok) i obecnie znajdują się w momencie wygasania. Z danych zawartych w tab. 2 wynika, iż procent uzyskujących absolutorium na kierunku Ekonomiki Przemysłu UŁ kształtuje się przeciętnie w granicach 70%, czyli straty spowodowane odpadem i odsiewem wynoszą dla poszczególnych roczników około 30%. Spośród 70% studentów uzyskujących absolutorium na analizowanym kierunku, przeciętnie 6% nie skła-

⁴ Podobny wniosek wynika z badań M. Zubrzyckiego przeprowadzonych na podstawie danych ogólnokrajowych. Szacunkowe analizy statystyczne autora dotyczące roczników rekrutacyjnych 1955/56-1960/61 wykazują, że sprawność kształcenia zależy od wielkości rekrutacji. Lepsze wskaźniki sprawności osiągają mniej liczne roczniki. Nie znaczy to oczywiście - jak pisze autor - że wielkość rekrutacji wpływa samoistnie na wysokość sprawności kształcenia. Rozważając wpływ wielkości naboru na sprawność kształcenia, trzeba uwzględnić inne czynniki, takie jak np. zmiany w warunkach realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego, wielkość kadry nauczającej, bazę materialną, selekcję kandydatów do studiów itd. M. Zubrzycki, Statystyczna analiza sprawności kształcenia w szkolnictwie wyższym, [w:] Sprawność kształcenia w szkolnictwie wyższym, red. J. Przeciś z e w s k i, PWN, Warszawa 1971, s. 82-88.

T a b e l a 2

Studenci nie kończący studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut
wg roku studiów, z którego odeszli w 7 kolejnych rocznikach rekrutacyjnych
w dn. 31 grudnia 1977 r.

Rocznik rekruta- cyjny	Liczebność rocznika w momencie rozpocznia- nia studiów	Liczba studentów nie kończących studiów na kolejnych latach						
		I		II	III	IV	razem	
		1. bezwzgl.	%	1. bezwzgl.	1. bezwzgl.	1. bezwzgl.	1. bezwzgl.	%
1969/70	220	47	21,3	10	7	1	65	29,5
1970/71	160	48	30,0	10	1	2	61	38,1
1971/72	163	41	25,1	2	3	1	47	28,8
1972/73	193	40	20,7	7	1	-	48	24,8
1973/74	170	31	18,2	4	1	-	36	21,1
1974/75*	90	20	22,2	-	-	-	20	22,2
1975/76*	108	11	10,2	-	-	-	11	10,2
Razem	1 104	238	21,5	33	13	4	288	26,0

* W rocznikach rekrutacyjnych z lat 1974/75 i 1975/76 brak danych w odniesieniu do II, III i IV roku studiów z powodu nie zakończonego cyklu kształcenia.

da egzaminu magisterskiego. Powoduje to obniżenie wskaźnika całkowitej sprawności studiów dla Ekonomiki Przemysłu Uł do poziomu 64%. Wyjątek stanowi rocznik 1970, w którym sprawność osiągnęła poziom poniżej 60%. Szczególnie wysokie rozmiary odpadu i odsiewu w tym roczniku rekrutacyjnym tłumaczyć należy brakiem w roku 1970 maturzystów szkół ogólnokształcących. Reforma szkolnictwa, przedłużająca naukę w szkołach podstawowych o rok, zmniejszyła w roku 1970 bazę rekrutacyjną kandydatów na wyższe uczelnie. Rekrutacją objęci zostali tylko absolwenci średnich szkół zawodowych oraz absolwenci liceów ogólnokształcących z lat wcześniejszych.

Jeśli przyjąć, że ogólna sprawność kształcenia na studiach dziennych kształtowała się w Polsce w latach siedemdziesiątych na poziomie 68%⁵, to analizowany kierunek osiągał całkowitą sprawność nieco poniżej średniej krajowej. Z cytowanych w rozdz. I badań Janusza Tymowskiego przeprowadzonych na początku lat sześćdziesiątych wynikało, iż podobną do Ekonomiki Przemysłu Uł sprawność osiągały w tamtym okresie kierunki humanistyczne⁶.

Należy tu przypomnieć, że rozmiarów strat wywołanych odpadem i odsiewem dla poszczególnych roczników rekrutacyjnych, obliczonych dla kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł, nie można skonfrontować z danymi dotyczącymi innych kierunków, ponieważ GUS nie publikuje takich wskaźników. W rocznikach statystycznych operuje się jedynie wskaźnikiem rocznej sprawności kształcenia, wyrażonym jako stosunek liczby studentów promowanych do liczby rozpoczynających dany rok studiów. Wskaźnik ten nie stanowi płaszczyzny porównania, zarówno dla danych z tab. 1, jaki i tab. 2.

Badania nad sprawnością studiów w Polsce wykazują, iż czynnikiem najsilniej i najkonsekwentniej wpływającym na wskaźniki strat, a także inne wskaźniki sprawności jest płeć. Kobiety - "przysparzają mniej strat, wykazują niższe procenty odpadu na pierwszym roku, wyższe procenty kończących w terminie i kończących w ogóle, jak i wreszcie - niższe procenty usuniętych po absolutorium z powodu niezłożenia czy nieprzyjęcia pracy magisterskiej"⁷. Wyniki analiz w

⁵ A. Ś w i e c k i, Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL, KIW, Warszawa 1975, s. 350.

⁶ J. T y m o w s k i, Sprawność studiów w szkołach wyższych w Polsce, PWN, Warszawa 1965, s. 15.

⁷ Z. G o s t k o w s k i, "Czas zmarnowany" w toku studiów na wybranych kierunkach Uniwersytetu Łódzkiego, "Przegląd Socjologiczny" 1977, t. 29, s. 235.

odniesieniu do kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł potwierdzają prawidłowość, iż kobiety podlegają w mniejszym stopniu odpadowi i odsiewowi niż mężczyźni. Dwie kolejne tabele (3 i 4) charakteryzują wpływ płci na zjawisko odpadu i odsiewu.

Zestawienia procentowe w tab. 3 wykazują, iż płeć jest czynnikiem warunkującym odpad i odsiew we wszystkich kolejnych latach "klasach" studiów, przy czym najsilniej zaznacza się to (na niekorzyść mężczyzn) na II i III roku studiów.

T a b e l a 3

Odpad i odsiew studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł
wg płci i kolejnego roku studiów
w latach 1969/70-1975/76

Kolejny rok studiów	Liczba mężczyzn			Liczba kobiet		
	N	odpad i odsiew		N	odpad i odsiew	
		%	bezwzgl. l.		%	bezwzgl. l.
I	376	21,5	81	810	19,3	157
II	311	6,4	20	6 665	3,3	22
III	305	6,9	21	587	1,9	11
IV	224	1,3	3	505	1,0	5
Razem	1 216	10,3	125	2 567	8,0	195

N - liczba studentów wpisanych na dany rok studiów.

Z kolei z tab. 4 wynika, iż zjawisko wyższych rozmiarów odpadu i odsiewu wśród mężczyzn ma charakter trwały, tzn. występuje we wszystkich latach akademickich od roku 1970/71 do roku 1975/76. Ponadto od roku 1972/73, w którym różnica między procentem odpadu i odsiewu wśród kobiet i mężczyzn była stosunkowo niewielka, wykazuje tendencje wzrostu.

Zastosowanie analizy według roczników rekrutacyjnych potwierdza wyżej przytoczone wyniki. Wśród 334 mężczyzn rozpoczynających studia po zdaniu egzaminów wstępnych, w rocznikach rekrutacyjnych od 1969/70 do 1975/76 30,8% zostało usuniętych bądź zrezygnowało ze studiów. Dla 770 kobiet wskaźnik ten wynosi odpowiednio 24,0%.

Odpad i odsiew studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł
wg płci w 7 kolejnych latach akademickich

Rok akademicki	Liczba mężczyzn			Liczba kobiet		
	N	odpad i odsiew		N	odpad i odsiew	
		%	bezwzgl. l.		%	bezwzgl. l.
1969/70*	88	13,6	16	148	19,6	29
1970/71	249	10,4	26	411	7,8	32
1971/72	226	15,5	35	432	7,4	37
1972/73	186	8,6	16	432	7,6	33
1973/74	178	7,9	14	445	6,7	30
1974/75	144	7,6	11	365	5,2	19
1975/76	145	7,6	11	334	4,5	15
Razem	1 216	10,3	125	2 567	8,0	195

* W roku akademickim 1969/70 włączono do badanej zbiorowości tylko kategorię studentów usuniętych i rezygnujących z I roku studiów. W wyniku tego posunięcia, rozszerzającego pole obserwacji, objęto analizą cały cykl kształcenia (I-IV roku) rocznika rekrutacyjnego 1969/70.

N - liczba studentów wpisanych na dany rok studiów.

Ogólny wniosek, jaki wypływa z prezentowanych zestawień, jest następujący: kobiety stanowiące ponad 60% ogółu studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł nie tylko nie pomniejszają swego procentowego udziału w wyniku odpadu i odsiewu, ale na skutek znacznie wyższego odsetka rezygnujących i usuwanych z uczelni wśród studentów płci męskiej przyczyniają się do feminizacji tego kierunku (wzrostu udziału procentowego). Zjawisko wyższego odpadu i odsiewu młodzieży płci męskiej może wynikać z różnych przyczyn. Autorzy badań nad niepowodzeniami w studiach uważają, że jest to wynik taryfy ulgowej wobec mężczyzn na egzaminach wstępnych⁸. Częstsze u mężczyzn

⁸ M. S u s u ł o w s k a, Czynniki psychospołeczne odpadu i

niż kobiet niepowodzenia w studiach mogą wiązać się także - jak wykazują wyniki badań Bogny Wciórki - z ich wyższą podatnością na neurotyczność pod wpływem stresów przystosowawczych⁹.

W odniesieniu do kierunku Ekonomiki Przemysłu, wysoki odpad i odsiew młodzieży płci męskiej można hipotetycznie wyjaśnić faktem, iż studia na tym kierunku bardziej rozmiągają się z oczekiwaniami mężczyzn niż kobiet, zarówno co do programu studiów, stopnia ich trudności, wymagań, jak i możliwości przyszłego zatrudnienia.

Zasadnicze znaczenie ma więc odpowiedź na pytanie, czy zmienna płci odgrywa rolę autonomiczną w wyznaczaniu rozmiarów odpadu i odsiewu, czy też spełnia jedynie funkcję pogłębiającą działanie innych zmiennych, a zwłaszcza pochodzenia społecznego. Nie ulega wątpliwości, że decyzja podjęcia studiów uzależniona jest od klasy społecznej, zawodu, poziomu wykształcenia i sytuacji materialnej rodziców. "Dla rodzin inteligenckich, wykonujących zawody wymagające wyższego wykształcenia, szkoła wyższa jest po prostu instytucją pozwalającą ich dzieciom utrzymać pozycję społeczną swych rodziców. Dla rodzin chłopskich jest drogą wyjścia ze wsi, drogą do awansu społecznego i ekonomicznego, podobnie jak dla rodzin robotniczych"¹⁰. Interesujące jest, w której z tych zbiorowości społecznych odpad i odsiew osiąga najwyższe rozmiary, hamując tym samym w największym stopniu awans przez wykształcenie wyższe.

W badanej zbiorowości 320 osób nie kończących studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł udział młodzieży pochodzenia inteligenckiego wynosił 43,8%, pochodzenia robotniczego 43,1%, chłopskiego 10%, rzemieślniczego 1,9% i kategorii "inne" 1,2%. Dane obrazujące zróżnicowanie zbiorowości badanej według pochodzenia społecznego odniesione zostały do ogółu studiujących na kierunku, podzielonych według przynależności klasowej.

Najwyższym odpadem i odsiewem w latach akademickich i rocznikach rekrutacyjnych 1969/70-1975/76 charakteryzuje się młodzież pochodzenia inteligenckiego (9,3%, 28,4%), następnie młodzież pocho-

---

odsiewu na I roku studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego - komunikat z badań, "Życie Szkoły Wyższej" 1967, nr 5.

⁹ B. W c i ó r k a, Warszawscy studenci - neurotyczność i przystosowanie, Zastosowanie metody korelacji z opóźnieniem, "Studia Socjologiczne" 1973, nr 1/48.

¹⁰ J. S z c z e p a ń s k i, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, PWN, Warszawa 1963, s. 76.

dzenia robotniczego (8,5%, 25,4%) i chłopskiego (6,3%, 22,0%)¹¹. Jest to kolejność charakterystyczna dla 4 spośród 7 analizowanych lat. Lata 1971/72, 1972/73 i 1975/76 nie wykazują takiej regularności wpływu pochodzenia społecznego. Różnice procentowe w odpadzie i odsiewie między młodzieżą pochodzenia inteligenckiego, robotniczego i chłopskiego skłaniają do wysunięcia hipotez wyjaśniających ten stan rzeczy. Wydaje się, iż w przypadku młodzieży pochodzenia inteligenckiego dążenie do utrzymania pozycji społecznej rodziców stanowi bodziec w mniejszym stopniu stymulujący do wysiłków na rzecz ukończenia studiów wyższych, niż działający w przypadku młodzieży robotniczej i chłopskiej bodziec w postaci dążenia do awansu społecznego. Stosunkowo niski procent młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów w kategorii studentów pochodzenia chłopskiego może wiązać się nie tylko z silnym dążeniem do zmiany pozycji społecznej, ale także z silną kontrolą społeczną zachowań i postępów w nauce ze strony społeczności lokalnej.

Pochodzenie społeczne silnie wpływa na opuszczanie uczelni przed jej ukończeniem, przy czym wpływ tej cechy zależy od płci, jako zmiennej pośredniczącej. Tendencje wpływu obu zmiennych obrazuje tab. 5 przyrównująca strukturę badanej zbiorowości według płci i pochodzenia społecznego do struktury ogółu studiujących w analizowanych rocznikach rekrutacyjnych.

Z tab. 5 wynika, iż wpływ pochodzenia społecznego jest wyraźnie modyfikowany przez płeć. Wśród kobiet odpad i odsiew jest największy w kategorii pochodzenia inteligenckiego, następnie robotniczego i chłopskiego, natomiast wśród mężczyzn - największy w kategorii pochodzenia robotniczego, następnie inteligenckiego i chłopskiego. Wysoki odpad i odsiew w kategorii młodzieży płci męskiej pochodzenia robotniczego uwarunkowany jest w znacznym stopniu typem ukończonej szkoły średniej. W zbiorowości badanej młodzieży nie kończącej studiów udział absolwentów liceów ogólnokształcących wśród kobiet i mężczyzn kształtuje się na tym samym poziomie (kobiety 67,7%, mężczyźni 66,4%). Wśród mężczyzn pochodzenia robotniczego procent absolwentów liceów ogólnokształcących jest zdecydowanie niższy - wy-

¹¹ Mała liczba studentów o pochodzeniu "rzemieślnicze" lub "inne" została wyłączona z analizy. Odsetek odpadu i odsiewu wśród studentów tych kategorii kształtuje się na poziomie odsetka odpadu i odsiewu młodzieży chłopskiej.

Odpad i odsiew studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ul
wg płci i pochodzenia społecznego
w rocznikach rekrutacyjnych 1969/70-1975/76

Płeć	Pochodzenie społeczne badanego									
	intelligen- ckie		robotni- cze		chłopskie		rzemieśl- nicze		inne	
	N	%	N	%	N	%	N	l. bezwgl.	N	l. bezwzg.
Mężczyźni	163	30,0	115	33,9	40	22,5	8	3	8	2
Kobiety	294	27,6	357	22,7	92	21,7	18	2	9	2

* N - liczba studentów wpisanych na dany rok studiów.

nosi nieco poniżej 50%. Zatem mężczyźni pochodzenia robotniczego, stanowiący najliczniejszą kategorię usuniętych i rezygnujących z uczelni, częściej niż inni nie kończący studiów są absolwentami średnich szkół zawodowych. Częstsze usuwanie z uczelni mężczyzn pochodzenia robotniczego posiadających średnie zawodowe wykształcenie i częstsza ich rezygnacja ze studiów łączyć się może ze słabszym przygotowaniem do studiów wyniesionym ze szkoły średniej. Ponadto posiadanie przygotowania do wykonywania zawodu czyni rezygnację z uczelni łatwiejszą, np. w przypadku wystąpienia trudności przystosowawczych.

Hipotezę określającą związek między odpadem i odsiewem a typem ukończonej szkoły średniej mogą zweryfikować badania prowadzone na licznějších zbiorowościach.

Wśród czynników warunkujących poziom sprawności kształcenia - o-bok wyżej analizowanych - wymienia się także długość przerwy między szkołą średnią a studiami oraz pochodzenie ekologiczne studentów.

Jeśli chodzi o opóźnienie w studiach, to wpływa ono zdecydowa-nie ujemnie na poziom sprawności studiów. Odpad i odsiew jest wy-raźnie mniejszy wśród rozpoczynających studia bezpośrednio po ma-turze (23,8%), niż wśród mających dwa lata (38,4%) lub rok (30,2%) przerwy między maturą a studiami. Fakt, iż opóźnienie w podjęciu studiów łączy się z większą liczbą skreśleń i rezygnacji, nie wyda-je się być zaskakujący. W większości wypadków przerwa między szkołą

średnią a studiami ma charakter przymusowy. Wynika z niepowodzeń w dostaniu się na wyższą uczelnię. Zatem słabsze przygotowanie do studiów, niższe predyspozycje intelektualne, często przypadkowy wybór kierunku Ekonomiki Przemysłu, spowodowany negatywnymi doświadczeniami na egzaminie wstępnym na inne kierunki, działając na niekorzyść tej kategorii. Zmniejszając jej szanse powodzenia na studiach w porównaniu ze studentami rozpoczynającymi naukę w szkole wyższej bezpośrednio po maturze.

Ostatnim analizowanym czynnikiem, mającym wpływ na proces sprawności kształcenia, jest struktura studentów według pochodzenia ekologicznego. Największym odpadem i odsiewem na kierunku Ekonomiki Przemysłu UŁ charakteryzuje się młodzież zamieszkująca duże miasta powyżej 100 tys. mieszkańców oraz młodzież z małych miast liczących poniżej 10 tys. mieszkańców, najniższym natomiast - młodzież mieszkająca w średnich miastach i na wsiach. Różnice procentowe wahają się w granicach od 5 do 7 pkt¹².

W świetle przytoczonych danych pewnym zaskoczeniem jest fakt wysokiego odpadu i odsiewu wśród studentów zamieszkujących małe miasta. Wcześniej wskazywano na znaczenie kontroli środowiska lokalnego jako czynnika stymulującego do wysiłków na rzecz ukończenia studiów. Nie bez znaczenia są także opinie funkcjonujące w tych środowiskach na temat wykształcenia wyższego jako ważnej wartości w karierze życiowej jednostki czy też umożliwiającej wyjście ze środowiska. Wskazane czynniki działają na niekorzyść studentów z dużych miast. Czynniki te nie działają jednak w odosobnieniu. Realizacji wysokich aspiracji w dziedzinie wykształcenia nie zapewnią naciski ze strony środowiska, jeśli nie towarzyszy im np. właściwe przygoto-

¹² Podobne wyniki dotyczące zależności między selekcją wewnątrzuczelnianą a pochodzeniem terytorialnym studentów uzyskał G. Babiński. W badanym przez autora okresie na wszystkich wydziałach Uniwersytetu Jagiellońskiego najwięcej odpadło młodzieży z małych miejscowości, najmniej - młodzieży pochodzącej ze wsi. Zdaniem autora, uzyskane dane tylko częściowo potwierdzają hipotezę o wpływie środowiska wyjściowego studenta na proces przystosowania do uczelni. Jeśli byłaby to hipoteza prawdziwa, to studenci spoza miasta, w którym znajduje się uczelnia, "szczególnie z małych miejscowości, powinni znacznie wolniej i w sposób mniej pełny adaptować się do nowych warunków i stąd też eliminacja w tych kategoriach powinna być znacznie większa". G. B a b i ŋ s k i, "Procesy selekcji studentów w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1968-1972, Oss., Kraków 1974, s. 39.

wanie do studiów czy odpowiedni poziom zdolności, lub odwrotnie - same zdolności i naciski środowiskowe mogą nie wystarczać do ukończenia studiów, jeśli nie ma aspiracji i motywacji do dalszego kształcenia.

Charakteryzując zjawisko odpadu i odsiewu, należy podkreślić, iż cały kompleks zmiennych wyznacza jego rozmiary i przebieg. Źródła odpadu i odsiewu mogą tkwić zarówno w osobowości studenta, jak i w środowisku uczelnianym, w strukturze organizacyjnej studiów czy też w środowisku szerszym.

W rozdziale tym scharakteryzowano rozmiary odpadu i odsiewu, uwzględniając tylko niektóre zmienne będące cechami strukturalnymi osób podejmujących studia. Jeśli chodzi o inne zmienne, to określenie ich wpływu na poziom odpadu i odsiewu jest niemożliwe ze względu na brak odpowiednich danych wyjściowych. Pełne określenie czynników warunkujących poziom sprawności nie stanowiło głównego celu pracy.

Z dotychczasowych rozważań wynikają następujące wnioski:

1. Odpad i odsiew na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut jest nierównomierny, zarówno w poszczególnych latach-"klasach" studiów (największy na pierwszym roku), jak i w poszczególnych latach akademickich.

2. W wyniku częstszego odpadu i odsiewu wśród mężczyzn, pogłębia się feminizacja studiów.

3. Pochodzenie społeczne silnie wpływa na opuszczenie uczelni przed jej ukończeniem, przy czym siła wpływu tej cechy zależy od płci jako zmiennej pośredniczącej.

4. Wysokie rozmiary odpadu i odsiewu wśród kategorii mężczyzn pochodzenia robotniczego warunkuje w dużym stopniu typ ukończonej szkoły średniej.

5. Opóźnienie w podjęciu studiów wpływa ujemnie na poziom sprawności studiów. Odpad i odsiew jest najmniejszy wśród studentów rozpoczynających naukę w uczelni bezpośrednio po maturze, największy zaś - wśród studentów podejmujących studia z dwuletnim opóźnieniem.

6. Odpad i odsiew osiąga najwyższe rozmiary wśród studentów mieszkających w dużych i małych miastach, najniższe - wśród mieszkańców średnich miast i wsi.

Przedstawione we wnioskach związki między cechami strukturalny-

mi studentów a odpadem i odsiewem miały wpływ na ukształtowanie się określonego zbioru studentów usuniętych i rezygnujących ze studiów.

W drugiej fazie badań, ze studentami tymi przeprowadzono wywiad na temat ich dalszych losów życiowych i zawodowych.

Prezentowana poniżej charakterystyka społeczno-demograficzna zbiorowości badanej powstała - podobnie jak wcześniejsze analizy dotyczące rozmiarów odpadu i odsiewu na kierunku Ekonomiki Przemysłu - na podstawie materiałów pochodzących z dokumentacji Dziekanatu Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uł. Stanowi rezultat opracowania 258 kart indywidualnych byłych studentów, zawierających obok informacji dotyczących ich cech demograficznych i społecznych także dane na temat ocen z przedmiotów egzaminacyjnych, liczby repetowań, przyczyn opuszczenia uczelni.

2. Zróżnicowanie badanej zbiorowości według cech społeczno-demograficznych

Podstawowymi zmiennymi struktury społeczno-demograficznej młodzieży studenckiej są zwykle płeć i wiek badanych, pochodzenie społeczne i ekologiczne, opóźnienie w studiach i typ ukończonej szkoły średniej, a także - w odniesieniu do młodzieży odchodzącej z uczelni przed jej ukończeniem - "klasa" odpadu lub odsiewu oraz rok opuszczenia uczelni, będący jednocześnie informacją na temat liczby lat, jaka upłynęła od odejścia z uczelni do momentu badania (tj. roku 1977/78).

Omawiane poniżej dane dostarczają informacji na temat:

1. Z kogo składa się zbiorowość, biorąc pod uwagę płeć, pochodzenie społeczne i opóźnienie w studiach?
2. Skąd rekrutuje się zbiorowość w sensie przestrzennym?
3. Z jakim wykształceniem młodzież przychodzi na uczelnię?

Większość badanych studentów skreślonych i rezygnujących ze studiów stanowią kobiety. Ich udział w całej populacji wynosi 65,1%. Wcześniej wskazywano, iż mężczyźni relatywnie częściej ulegają odpadowi i odsiewowi niż kobiety. Nie znajduje to jednak potwierdzenia w ich liczbowej przewadze nad kobietami wśród odchodzących z uczelni przed jej ukończeniem ze względu na pogłębiającą się feminizację kierunku.

Omawiając zróżnicowanie badanej zbiorowości według pochodzenia społecznego, wykorzystano stosowany w dokumentacji uczelnianej tradycyjny 5-warstwowy układ społeczno-zawodowy obejmujący: inteligencję, robotników, chłopów, rzemieślników i innych. W dalszej części pracy układ ten został zmodyfikowany przez wprowadzenie dodatkowej kategorii studentów z rodzin pracowników umysłowych¹³.

Najliczniejszą kategorię w badanej zbiorowości stanowi młodzież pochodzenia inteligenckiego (46,5%) oraz młodzież pochodzenia robotniczego (41,5%). Nieznacznym jest natomiast udział młodzieży pochodzenia chłopskiego (8,9%), rzemieślniczego (1,9%) i innego (1,2%). Taka struktura zbiorowości badanej ma swoje szersze uzasadnienie. Dane statystyczne potwierdzają tezę o nieadekwatności wielkości populacji młodzieży studiującej z różnych klas i warstw społecznych do udziału tych warstw w ogólnej strukturze społeczno-zawodowej kraju¹⁴. W literaturze wskazuje się na znaczne niedoreprezentowanie na studiach dziennych młodzieży chłopskiej. Zaledwie połowa dzieci chłopskich w stosunku do udziału warstwy chłopskiej w ogólnej strukturze społecznej zdobywa indeks w szkołach wyższych. Krańcowo przeciwną uprzywilejowaną pozycję zdobywa młodzież z rodzin inteligenckich¹⁵.

Istotną w naszych analizach jest struktura młodzieży pod względem pochodzenia społeczno-zawodowego na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut. Charakteryzuje się ona podobnymi odsetkami młodzieży pochodzenia inteligenckiego i robotniczego w poszczególnych rocznikach rekrutacyjnych. Jednak i tu występuje nadreprezentacja młodzieży pochodzenia inteligenckiego, jeśli uwzględnimy specyfikę regionu, z którego dokonuje się rekrutacja. Procent młodzieży chłopskiej jest średnio 3,5-krotnie niższy. Zatem wysoki udział młodzieży inteligenckiej i robotniczej wśród badanych jest rezultatem najwyższego

¹³ Kategorię tę wydzielono z inteligencji na podstawie kryterium poziomu wykształcenia rodziców. Posługiwano się zatem 6-warstwowym układem, w którym do inteligencji zaliczono pracowników umysłowych z wyższym wykształceniem, do pracowników umysłowych zaś - osoby wykonujące pracę umysłową i mające wykształcenie średnie lub podstawowe.

¹⁴ J. O s i ń s k i, Społeczno-przestrzenne uwarunkowania dostępności wyższego wykształcenia, Politechnika Wrocławska, Wrocław 1971.

¹⁵ A. Z a n d e c k i, Społeczno-zawodowe pochodzenie studentów a ich wyniki w nauce, PWN, Warszawa 1978.

odpadu i odsiewu w tych kategoriach oraz ich liczbowej przewagi wśród ogółu studiujących.

Analiza dokumentacji studentów dostarczyła materiałów na temat ich opóźnienia w podejmowaniu studiów. Wśród ogółu badanych 62,8% podjęło studia bezpośrednio po maturze, 22,5% - z rocznym opóźnieniem, pozostałe 14,7% - po 2-letniej i dłuższej przerwie. Mężczyźni o 13% częściej podejmowali studia z opóźnieniem niż kobiety. Wyrażnie rzadziej podejmowała studia po przerwie młodzież pochodzenia chłopskiego (17,3%) niż pochodzenia robotniczego (37,4%) i inteligentckiego (38,3%). Opóźnienie częściej miało miejsce wśród studentów, którzy zostali usunięci lub zrezygnowali na wyższych latach studiów, niż wśród tych, którzy odeszli na I roku studiów.

Kolejną zmienną uwzględnioną w analizie jest pochodzenie ekologiczne. Należy tu przypomnieć, że informacje dotyczą okresu, kiedy badani studiowali na kierunku Ekonomiki Przemysłu UŁ i pochodzą z dzienników studenta. Znaczna ich część uległa dezaktualizacji. Prezentację tych danych uzasadnia fakt, iż stanowią materiał porównawczy dla informacji dotyczących miejsca zamieszkania uzyskanych w drodze wywiadów, ponadto orientują, skąd rekrutowała się w sensie przestrzennym młodzież nie kończąca studiów.

Spośród ogółu badanych, 60,5% (156 osób) mieszkało w dużych miastach - powyżej 100 tys. mieszkańców (głównie w Łodzi); 19,0% (49 osób) - w miastach średnich (takich, jak: Pabianice, Zgierz, Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki, Sieradz, Radomsko, Łowicz) i 20,5% (53 osoby) na wsiach i w małych miasteczkach (do 10 tys. mieszkańców) obecnego województwa łódzkiego, piotrkowskiego, sieradzkiego, skierniewickiego i kieleckiego.

W badaniach uwzględniono typ i miejsce ukończonej szkoły średniej. Prymat ilościowy w zbiorowości badanej wiodą absolwenci liceów ogólnokształcących (67,4%). W porównaniu z tą kategorią, udział absolwentów techników ekonomicznych jest prawie 3-krotnie mniejszy (24,1%). W kategorii określonej jako "inne szkoły średnie", obejmującej 8,5% badanych, pojawiały się najczęściej: technikum elektryczne, mechaniczne, łączności, energetyczne, włókiennicze, budowlane, chemiczne, w pojedynczych przypadkach zaś liceum pedagogiczne, technikum samochodowe, geodezyjne, handlowe.

Określając strukturę społeczno-demograficzną badanych, należy

zwrócić uwagę na udział absolwentów poszczególnych typów szkół wśród młodzieży pochodzącej z różnych warstw społecznych. Najwyższy odsetek młodzieży z ukończonym liceum ogólnokształcącym występuje wśród studentów pochodzenia inteligenckiego - 81,6%, następnie zaś chłopskiego - 56,6% i robotniczego - 53,2%. Odwrotna sytuacja ma miejsce w przypadku odsetka absolwentów technikum ekonomicznego. Najmniej liczną kategorią wśród studentów o pochodzeniu inteligenckim stanowią absolwenci technikum - 11,7%, najliczniejszą - studenci o pochodzeniu chłopskim (39,1%) i robotniczym (34,6%).

Wśród kobiet i mężczyzn odsetek absolwentów liceum ogólnokształcącego jest zbliżony. Różnice dotyczą typu ukończonego technikum; kobiety o 10% częściej są absolwentkami szkół ekonomicznych, mężczyźni zaś - absolwentami innych średnich szkół technicznych.

Z populacji objętej badaniem, 61,6% studentów ukończyło szkołę średnią w Łodzi, 38,4% - w innych miastach aglomeracji łódzkiej lub dawnych miastach powiatowych województwa łódzkiego.

W momencie przeprowadzania wywiadów średnia wieku badanych wynosiła 26 lat. Najwięcej z nich, bo - 48,4% (125 osób) pochodziło z roczników 1950-1952, następną grupę stanowili studenci z roczników 1953 i późniejszych (32,9%), najmniej liczną zaś studenci z roczników 1949 i wcześniejszych (18,5%).

Gdy badamy losy życiowe i zawodowe młodzieży nie kończącej studiów, ważnymi zmiennymi określającymi ich przebieg są "klasa" odpadu i odsiewu oraz rok opuszczenia uczelni. Dane zawarte w tab. 6 charakteryzują zróżnicowanie badanej zbiorowości według tych cech. Wynika z niej, iż prawidłowości uchwycone dla całej badanej zbiorowości usuniętych i rezygnujących ze studiów znajdują potwierdzenie w odniesieniu do każdej z kategorii opuszczających uczelnię w poszczególnych latach akademickich. Inaczej mówiąc, kategorie opuszczających uczelnię w poszczególnych latach są podobnie zróżnicowane. W każdej z nich obserwujemy przewagę kobiet, przewagę osób pochodzenia inteligenckiego (wyjątek stanowi rok akademicki 1971/72) oraz przewagę studentów I roku.

Zmienna - liczba lat, jaka upłynęła od odejścia z uczelni do momentu badania - będzie odgrywała ważną rolę w wyjaśnianiu szczegółowych problemów badawczych, dotyczących przebiegu karier zawodowych oraz powtórnych kontaktów ze szkołą wyższą.

Odpad i odsiew studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu UL
wg roku opuszczenia uczelni i pochodzenia społecznego

Rok opuszczenia uczelni	Liczba lat od opuszczenia uczelni do momentu badania	Liczba		Pochodzenie społeczne badanego (w%)					Rok studiów			
		w tym:		inteligencje	robotnicze	chłopskie	rzemieślnicze	inne	I	II	III	IV
		osób	kobiet (w %)									
1969/70*	7	34	73,5	47,1	47,1	5,8	-	-	100,0	-	-	-
1970/71	6	44	59,1	50,0	38,6	6,8	4,6	-	81,8	11,4	6,8	-
1971/72	5	62	54,8	33,9	53,2	12,9	-	-	69,4	16,1	14,5	-
1972/73	4	37	67,6	40,6	37,8	13,5	5,4	2,7	78,4	16,2	2,7	2,7
1973/74	3	39	71,8	59,0	33,3	-	2,6	5,1	82,1	7,7	5,1	5,1
1974/75	2	23	73,9	56,5	34,8	8,7	-	-	61,0	13,0	21,7	4,3
1975/76	1	19	68,4	52,6	31,6	15,8	-	-	52,6	31,6	5,3	10,5
Ogółem		258	65,1	46,5	41,5	8,9	1,9	1,2	76,8	12,8	8,1	2,3

* W roku akademickim 1969/70 włączono do badanej zbiorowości tylko kategorię studentów usuniętych i rezygnujących z I roku studiów. W wyniku tego posunięcia, rozszerzającego pole obserwacji, objęto analizą cały cykl kształcenia (I-IV roku) rocznika rekrutacyjnego 1969/70.

3. Analiza przebiegu studiów.

Powody odejścia z uczelni według dokumentacji uczelnianej.

Uzyskiwane oceny. Repetowanie

Obok omówionych dotychczas elementów strukturalizujących zbiorowość badaną, interesował nas również przebieg studiów badanych, a zwłaszcza informacje na temat przyczyn opuszczania uczelni, odnotowane w dokumentacji uczelnianej.

Na podstawie dokumentacji uczelni można najogólniej wyróżnić 3 rodzaje formalnych przyczyn skreślenia z listy studentów:

1. Niezaliczenie sesji. W analizach kategorię tę uszczegółowiono wprowadzając jej podział na:

- a) niezaliczenie semestru zimowego,
- b) niezaliczenie semestru letniego.

2. Nieprzystąpienie do sesji egzaminacyjnej spowodowane przede wszystkim brakiem zaliczeń.

3. Wypadki losowe, w wyniku których student rezygnuje z dalszych studiów. W odniesieniu do studentów I roku zastosowano następujący podział tej grupy przyczyn:

- a) niepodjęcie studiów po zdaniu egzaminów wstępnych w semestrze zimowym,
- b) niepodjęcie studiów w semestrze letnim.

Wymienione przyczyny mają charakter formalny, oficjalny. Rzeczywiste powody opuszczenia uczelni są zwykle bardziej złożone. Dotyczy to zwłaszcza studentów formalnie zaliczonych do rezygnujących ze studiów z powodów losowych. Niezaliczenie sesji oraz nieprzystąpienie do niej (niedopuszczenie) można połączyć w jedną kategorię, ponieważ oba zjawiska związane są z niedostatecznymi postępami w nauce. W ten sposób powstają dwa podzbiory wyeliminowanych. Pierwszy obejmuje studentów którzy odpadli, a drugi tych, którzy zostali odsiani w czasie studiów.

Liczebność poszczególnych kategorii oraz zbieżność natężenia przyczyn eliminacji studentów z ich cechami społeczno-demograficznymi przedstawia się następująco:

1. Zarówno na I, jak i na wyższych latach studiów wśród przyczyn eliminacji studentów zdecydowanie przeważa odsiew. Na I roku odsetek studentów odsianych kształtował się na poziomie 84,3, na wyższych latach - 81,7. Dla studentów I roku podstawową barierę

stanowi semestr letni. Nie zaliczyło go 59,1%, podczas gdy zimowe - 20,2%; nie przystąpiło do sesji egzaminacyjnej - 5,0%. Na wyższych latach odsetek niezaliczających oba semestry jest podobny. Dla semestru zimowego i letniego kształtuje się w granicach 40%.

Z przytoczonych zestawień wynika, iż I rok studiów nie spełnia należycie funkcji selekcyjnych. Należy sądzić, że gdyby spełniał je dobrze, wówczas wśród przyczyn eliminacji na wyższych latach dominowałyby wypadki losowe. Tymczasem udział rezygnujących wśród studentów II, III i IV roku wynosi zaledwie 18,3%. Dla porównania, na I roku wypadki losowe eliminują 15,7% studentów. Wprawdzie zmniejszają się rozmiary eliminacji na wyższych latach studiów, ale nie zanika ona zupełnie nawet na IV - ostatnim roku studiów. Należy tu jednak zaznaczyć, iż właściwe wypełnianie funkcji selekcyjnej na I roku studiów nie polega na eliminacji wszystkich studentów osiągających słabe wyniki w nauce. Wielu z nich zwłaszcza gorzej przygotowanych do studiów na wyższych latach, osiąga niekiedy dobry poziom przystosowania do środowiska akademickiego i niezłe oceny. Chodzi zatem o wyeliminowanie tych, którzy nie rokują takich nadziei, oraz o wypracowanie właściwych metod prognozowania rozwoju.

2. Płeć tylko nieznacznie różnicuje proporcje między odpadem i odsiewem, zwłaszcza w grupie studentów I roku. Wśród kobiet wyeliminowanych na I roku odsetek rezygnujących wynosi 16,5%, wśród mężczyzn - 13,6%, przy czym kobiety prawie 2-krotnie częściej niż mężczyźni nie podejmują studiów po zdaniu egzaminów wstępnych. Odpowiednie odsetki wynoszą 6,8 i 11,5.

3. Ogólna zależność przyczyn eliminacji od przynależności społeczno-zawodowej jest raczej niewielka. Globalnie odsiewowi podlega najczęściej młodzież robotnicza (87,9%), w nieco mniejszym stopniu młodzież chłopska (83,3%) i inteligencka (81,5%).

4. Niewielki jest też wpływ pochodzenia terytorialnego na przyczyny eliminacji. Liczby ukazują zbliżony odpad i odsiew w grupach studentów zamieszkujących duże miasta powyżej 100 tys. mieszkańców oraz małych miasteczek i wsi. Nieco odmiennie przedstawia się sytuacja w przypadku studentów pochodzących z miast średnich. Wśród nich odsiew był o 10% niższy, a tym samym odpad o tyleż wyższy niż wśród pozostałych grup.

Przedstawione zestawienia przyczyn eliminacji studentów nic nie mówią o kłopotach, z jakimi opuszczający uczelnię spotykają się na

studiach, np. o trudnościach przystosowawczych. Określają natomiast formalną stronę przebiegu studiów i sytuacji studentów w momencie odejścia z uczelni. Wskazują zatem na pewne prawidłowości rządzące selekcją bez odwoływania się do zmiennych psychologicznych, takich jak np. aspiracje, motywacje.

Następnym elementem charakteryzującym przebieg studiów młodzieży usuniętej lub rezygnującej z nich są oceny uzyskiwane przez studentów z poszczególnych przedmiotów egzaminacyjnych. Oceny te są bardzo niskie. Dla każdego badanego, który przystąpił do sesji obliczono średnią ważoną z egzaminów na studiach. 56,6% ogółu badanych mieści się w przedziale średniej do 2, a 34,5% osiąga średnią powyżej 2.

Informacją obrazującą wyniki uzyskiwane w nauce oraz określającą główne bariery, tj. najtrudniejsze egzaminy, jest liczba ocen niedostatecznych z poszczególnych przedmiotów. Na I roku studiów wszyscy badani (258 osób), niezależnie od "klasy" odpadu i liczby lat spędzonych na uczelni, nie zdali 603 egzaminów. Najwyższy odsetek ocen niedostatecznych przypadał na matematykę (31,7%), ekonomię polityczną (26,7%) i geografię (21,9). Na II roku studiów studenci nie zaliczyli 126 egzaminów. 60 osób, które odeszły z uczelni na II i dalszych latach, otrzymało najwięcej ocen niedostatecznych z matematyki (38) i statystyki ogólnej (31). Na III i IV roku studiów 27 osób nie zdało 76 egzaminów, w tym na III roku najwięcej ocen niedostatecznych przypadło na ekonometrię (21), planowanie i politykę ekonomiczną (12), technikę i technologię przedsiębiorstw przemysłowych (12), na IV roku zaś - na ekonomię przemysłu (10).

Z powyższego zestawienia wynika, iż podstawową funkcją selekcyjną na badanym kierunku spełnia egzamin z matematyki. Do zagadnienia tego wrócimy omawiając wypowiedzi badanych na temat trudności, z jakimi spotykali się w czasie studiów.

Ostatnim zagadnieniem związanym z przebiegiem procesu studiowania młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów jest liczba repetowań. Jest to jednocześnie informacja o liczbie urlopów, a w powiązaniu z "klasą" odpadu lub odsiewu - informacja o liczbie lat spędzonych na uczelni.

Stosunkowo wysoki udział studentów nie repetujących w zbiorowości badanej, wynoszący 70,6%, wiąże się ze strukturą zbiorowości według klasy odejścia z uczelni. Zdecydowaną większość badanej populacji stanowią studenci opuszczający uczelnię na I roku. Spośród

nich nie repetowało 91,4%. Regulamin studiów zabrania bowiem powtarzania I roku, poza wyjątkowymi przypadkami. Na wyższych latach studiów nie repetowała tylko 1 osoba. Kobiety dwukrotnie rzadziej niż mężczyźni powtarzają "lata". Wśród mężczyzn odsetek repetujących wynosi 44,4 wśród kobiet 21,4. Najniższy odsetek korzystających z urlopów występuje w ramach kategorii studentów pochodzenia chłopskiego (21,7). Procent repetujących wśród młodzieży pochodzenia inteligenckiego i robotniczego jest prawie identyczny. Wynosi odpowiednio 30,8 i 29,9. Najrzadziej repetowały osoby mieszkające w średnich miastach (63,2%), następnie mieszkające na wsi i w małych miastach (69,8); najwięcej zaś w liczbach względnych spośród mieszkańców dużych miast (73,1%).

Ta syntetyczna prezentacja struktury społeczno-demograficznej badanej zbiorowości jest swoistym "statystycznym portretem" młodzieży odchodzącej z kierunku Ekonomiki Przemysłu Ul bez dyplomu. Stanowi pierwszą fazę badań nad odpadem i odsiewem. Jest punktem wyjścia do dalszych analiz, których podstawowym celem jest ustalenie, jaki procent osób spośród tych, którzy zostali usunięci lub zrezygnowali ze studiów na badanym kierunku, podejmuje ponownie studia, a jaki nie. Odpowiedź na to pytanie pozwoli określić, jak silne są potrzeby i dążenia tej młodzieży związane ze zdobyciem wyższego wykształcenia.

R o z d z i a ł   I V

ASPIRACJE BADANYCH Z OKRESU STUDIÓW

NA KIERUNKU EKONOMIKI PRZEMYSŁU UŁ

RELACJE BADANYCH NA TEMAT NAPOTYKANYCH TRUDNOŚCI I PRZYCZYŃ

ODEJŚCIA Z UCZEŁNI

1. Uwagi wstępne

W poprzednim rozdziale wskazywaliśmy na prawidłowości, jakie charakteryzują związki między cechami społeczno-demograficznymi studentów a odpadem i odsiewem. Obecnie, wychodząc z założenia, iż przebieg studiów (osiągane wyniki, odpad, odsiew) uwarunkowany jest "drogą do szkoły wyższej" oraz procesami adaptacji do środowiska uczelnianego, zajmiemy się niektórymi wyznacznikami tych procesów. Problematyka odpadu i odsiewu ściśle łączy się z procesami selekcyjnymi dokonującymi się na I i II progu selekcyjnym. Na każdym z nich działają swoiste siły społeczne w postaci np. zróżnicowanych środowiskowo warunków rozwoju i kształcenia dzieci i młodzieży, perspektyw życiowych, poziomów aspiracji młodzieży i rodziców, dokonujące selekcji uczniów przechodzących do następnych etapów. Współwyznaczają one na poziomie szkoły wyższej wybór kierunku studiów, motywację studiowania, poziom przygotowania do studiów, stopień i szybkość przystosowania się do środowiska uczelnianego i pozauczelnianego, rzutując zatem w istotnym stopniu na przebieg studiów, w tym również na odpad i odsiew. Z kolei przebieg studiów współwyznacza dalsze losy życiowe i zawodowe, w tym także w przypadku młodzieży nie kończącej studiów, ich dalsze losy edukacyjne (podejmują, nie podejmują ponownie studiów).

Aktualny stosunek do studiów badanej młodzieży przedstawia się następująco. Spośród ogółu młodzieży usuniętej i rezygnującej ze

studiów na omawianym kierunku nie podejmowało powtórnie studiów 58,1% osób. Spośród pozostałych 41,9-19,0% osób aktualnie studiuje, 16% osób ukończyło studia, a 6,9% osób studiowało powtórnie bez powodzenia. Powyższe wyniki wskazują, iż potrzeby i dążenia związane ze zdobyciem wyższego wykształcenia wśród młodzieży nie kończącej studiów są bardzo silne. Prawie połowa badanych - mimo niepowodzeń, z jakimi zetknęła się w czasie popytu na uczelni - podejmuje ponownie naukę. Próby kontynuowania studiów okazują się nieskuteczne tylko w przypadku około 7% ogółu badanych.

Czy istnieje zależność między dalszymi losami edukacyjnymi badanej młodzieży a przebiegiem studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut? W rozważaniach posługujemy się następującą typologią losów edukacyjnych: aktualnie studiują, ukończyli studia, studiowali powtórnie bez powodzenia, nie podejmowali studiów.

Za podstawowe wyznaczniki przebiegu studiów przyjmujemy:

- losy badanych przed podjęciem studiów,
- motywy wyboru studiów ekonomicznych,
- oczekiwania badanych związane z podjęciem studiów,
- trudności adaptacyjne.

Zdajemy sobie sprawę, iż odpowiedzi na pytania dotyczące okresu studiów, udzielane przez badanych mających w swej biografii niepowodzenia (usunięcie, rezygnacja z nauki w szkole wyższej), pozostają w ścisłej zależności z kolejami ich życia, zarówno na uczelni, jak i po jej opuszczeniu. Są one zrationalizowane; w ich podtekście manifestuje się często emocjonalny stosunek do uczelni. Zatem przytaczanie opinii badanej młodzieży na temat wyznaczników różnicujących przebieg studiów nie traktujemy równoznacznie z badaniem jego rzeczywistych uwarunkowań, zwłaszcza iż opinie te wypowiedzane były po upływie określonego czasu od momentu opuszczenia uczelni. Retrospektywne wizje przeżyć, dążeń z okresu pobytu na uczelni uznajemy jednak za ważne. Pozwalają poznać postawy badanych wobec określonego fragmentu rzeczywistości. Ponadto mogą mieć wpływ na późniejsze zachowania związane z podejmowaniem bądź niepodjęciem przerwanych studiów.

2. Losy badanych przed podjęciem studiów

Większość badanych studentów odchodzących z kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut przed jego ukończeniem zgłosiła się na studia w tym samym roku, w którym zdawała egzamin maturalny. Jednakże odsetek mających przerwę między maturą a egzaminem wstępnym był spory - wynosił 33,7¹.

Spośród 87 osób, które zdawały maturę przynajmniej na rok przed przystąpieniem do egzaminu wstępnego na Ekonomikę Przemysłu Ut, 53 - tj. 20,5% całej zbiorowości badanej - już w latach ubiegłych starało się o przyjęcie na wyższą uczelnię. Z tej kategorii 47 osób tj. 18,2% ogółu badanych, otrzymało indeks za drugim razem; reszta, tj. 2,3% ogółu, ubiegała się o przyjęcie na studia 3 i więcej razy.

Nieznaczna większość spośród tych, którzy ubiegali się w poprzednich latach o przyjęcie na studia, zdawała wówczas także na Ekonomikę Przemysłu. I tak, 23 osoby (9,0% ogółu) zdawały poprzednio na Ekonomikę Przemysłu, 19 osób (7,4%) - na inne kierunki uniwersyteckie, 11 osób (4,2%) - na inne uczelnie, np. politechnikę, WSI, WSP, AWF.

Z powyższych danych, wskazujących na duże zróżnicowanie wybieranych przez młodzież nie kończącą studiów kierunków studiów, można wysunąć hipotezę, iż znaczna część tej młodzieży w momencie podejmowania decyzji o studiach ekonomicznych nie ma wyraźnie sprecyzowanych zainteresowań w tym kierunku. Wybór ma zatem często charakter przypadkowy. Do zagadnienia tego wrócimy omawiając motyw wyboru studiów ekonomicznych przez badanych.

Osobom mającym przerwę między maturą a studiami zadano pytanie, czy podjęły pracę w tym okresie. Odpowiedzi twierdzące udzie-

¹ Dla porównania, jak kształtuje się odsetek mających przerwę między maturą a egzaminem wstępnym wśród studentów kończących studia bez niepowodzeń w postaci skreśleń i rezygnacji, przytaczamy wyniki badań A. Zandeckiego, zrealizowane na próbie 2800 studentów V roku uczelni poznańskich, studiujących w roku akad. 1971/72. 81,3% spośród badanych otrzymało indeks studencki za pierwszym razem, 18,4% ubiegało się o przyjęcie na studia 2 lub więcej razy; brak danych - 0,3%. A. Z a n d e c k i, Społeczno-zawodowe pochodzenie studentów a ich wyniki w nauce, PWN, Warszawa 1978, s. 38.

liło 51 osób, tj. 19,8% ogółu badanych (58,6% ogółu studentów mających przerwę w nauce).

Osoby pracujące prosił się o podanie informacji na temat miejsca pracy (instytucja, miejscowość), wykonywanego zajęcia i stażu pracy. Uzyskane dane pozwoliły bliżej poznać pierwsze doświadczenia zawodowe badanej młodzieży oraz wskazać, z jakich prac rezygnują na rzecz studiów.

Instytucje, w których pracowała badana młodzież, były bardzo zróżnicowane. 14 osób podjęło pracę w zakładach przemysłowych, 6 w instytucjach administracji państwowej, 5 w instytucjach kulturalnych i oświatowo-wychowawczych, 5 w instytucjach związanych z komunikacją i łącznością (poczta, transport), po 4 osoby w służbie zdrowia, instytucjach finansowych oraz instytucjach usługowych (sklepy, pralnie), 2 w prywatnych warsztatach rzemieślniczych, 2 w gospodarstwach rolnych rodziców, 1 w instytucji aparatu partyjnego. W odniesieniu do 4 osób nie posiadamy danych.

Zdecydowana większość spośród badanych pracowała w łodzi (42 osoby) i tylko 3 osoby w miastach (od 100 do 150 tys. mieszkańców), 2 osoby na wsi, w odniesieniu do 4 - brak danych.

W celu przedstawienia zawodów, w jakich pracowała badana młodzież przed studiami, wykorzystano społeczną klasyfikację zawodów opracowaną przez Michała Pohoskiego i Kazimierza M. Słomczyńskiego². Podział omawianej tu kategorii badanych według wykonywanego zajęcia jest następujący:

1. osób: 28 - pracownicy biurowi (w tym np. 11 referentów),
  - 4 - wykwalifikowani pracownicy fizyczni,
  - 4 - półwykwalifikowani i niewykwalifikowani pracownicy fizyczni (np. goniec, sanitariusz),
  - 3 - specjaliści nietechniczni średniego szczebla,
  - 3 - pracownicy transportu i łączności (np. telefonistka, asystent pocztowy),
  - 2 - księgowi,
  - 1 - magazynier,
  - 1 - technik,
  - 1 - właściciel (pomagający członek rodziny) zakładu wytwórczego,

² Społeczna klasyfikacja zawodów, opr. M. P o h o s k i, K. M. S ł o m c z y Ń s k i, PAN, IFIS, Warszawa 1978.

- 1 - rolnik,
- 3 - brak danych.

Zróznicowanie badanej młodzieży według wykonywanego zawodu wydaje się być mniejsze niż w przypadku miejsca pracy. Podejmuje ona w większości prace łatwo dostępne dla absolwentów szkół średnich, traktowane w potocznym odczuciu jako tymczasowe, dające możliwość "przetrwania" do następnych egzaminów wstępnych.

Reasumując, 1/3 ogółu badanej młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów na omawianym kierunku miała przerwę w nauce między maturą i studiami, 1/4 - zdawała na studia co najmniej 2-krotnie, 1/4 - przed studiami pracowała.

Doświadczenia zawodowe badanych z tego okresu były jednak bardzo krótkie. Zaledwie 6 osób miało staż pracy dłuższy niż jeden rok.

3. Motywy wyboru studiów ekonomicznych

Analizując uwarunkowania procesu przystosowania do studiów oraz odpadu i odsiewu młodzieży akademickiej, Jan Szczepański wymienia m. in. trudności motywacyjne odnoszące się do wybranego kierunku studiów³. Trudności te wynikają z niewłaściwego wyboru kierunku studiów (np. niezgodnie ze zdolnościami i rzeczywistymi zainteresowaniami, ze względu na łatwość "dostania się" na określony kierunek itp.). Brak silnej motywacji w momencie wyboru kierunku studiów powoduje, że nie występują także dostatecznie silne motywy⁴ skłaniające do kontynuowania i ukończenia studiów.

Zrealizowany wśród młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów wywiad zawierał pytania: "Jakimi motywami kierował(a) się P. podejmując decyzję o wyborze studiów ekonomicznych? Dlaczego zdecydował(a) się P. studiować ekonomię?". Analiza treści odpowiedzi pozwoliła ułożyć je w 6 zasadniczych kategoriach.

Kategoria I - motywy poznawcze. Zaliczono tu wszystkie odpowiedzi, w których badani jako powód wyboru kierunku studiów podali swoje dotychczasowe zainteresowania, nie zawsze zresztą precyzując,

³ J. S z c z e p a ń s k i, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, PWN, Warszawa 1963, s. 163-171.

⁴ Analizę definicji motywu podaje M. O s s o w s k a, Motywy postępowania, PWN, Warszawa 1958. W rozważaniach posługujemy się opracowaną przez nią definicją, która określa motywy jako "pewien zespół wyobrażeń, skłonności, postaw wyznaczających działania".

o jakie to zainteresowania chodzi. Często respondenci powoływali się tutaj na zainteresowanie zagadnieniami gospodarczymi (możliwość poznania mechanizmów gospodarczych) oraz kontynuację edukacji ekonomicznej (ukończenie średniej szkoły ekonomicznej) na poziomie wyższym.

Kategoria II - motywy instrumentalne. Mieszczą się tu te odpowiedzi, w których badani oświadczaali, że zdecydowali się na studia ekonomiczne, ponieważ dawały im możliwość zdobycia i wykonywania ciekawego zawodu (pracy), możliwość podejmowania decyzji gospodarczych, łatwość uzyskania pracy po ukończeniu studiów, a także możliwość ukończenia studiów, zdobycia dyplomu.

Kategoria III - motywy środowiskowe. Uwzględniono tu odpowiedzi wskazujące, iż wybór został dokonany pod wpływem tradycji rodzinnych, namów i rad rodziny, znajomych, kolegów, przykładów (wzorów) rodzeństwa, znajomych studiujących ekonomię.

Kategoria IV - łatwość uzyskania indeksu studenckiego. Do kategorii tej włączono odpowiedzi typu: "łatwe egzaminy wstępne", "nie-wielka liczba kandydatów na jedno miejsce", "egzamin wstępny obejmuje dogodne do zdawania dla respondenta przedmioty".

Kategoria V - brak innych możliwości bądź brak sprecyzowanych zainteresowań. Uwzględniono tu odpowiedzi, w których studenci zaznaczali, że zastanawiali się nad wyborem innego kierunku studiów, ale "drogą eliminacji została ekonomia", oraz przypadki, kiedy respondent zdał egzamin wstępny na innym kierunku (np. geografii), a na ekonomię został przeniesiony. Do kategorii tej włączono również wypowiedzi typu: "ekonomia była modnym kierunkiem", "na ekonomii organizowano we wrześniu egzaminy dodatkowe".

Kategoria VI - przypadek. Wyodrębniono tu odpowiedzi wskazujące, że wybór ekonomii był tylko przypadkiem, tj. takie, w których respondenci nie podejmowali prób racjonalizacji decyzji, szukania głębszych motywów swego postępowania.

Rozkład odpowiedzi na pytanie o motywy wyboru studiów ekonomicznych zawiera tab. 7.

Wśród motywów wyboru studiów ekonomicznych przez badanych dominowały motywy poznawcze. Wymieniło je 48,8% odpowiadających. Następny w kolejności, ale wskazywanymi 2-krotnie rzadziej, były motywy instrumentalne. Dominacja tych motywów - jeśli przyjąć, że wypowiedzi były szczere - świadczyłaby pozytywnie o cechach osobo-

T a b e l a 7

Motywy wyboru studiów ekonomicznych
byłych studentów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut

Motyw wyboru	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiadających N = 258*
Poznawczy	126	48,8
Instrumentalny	70	27,1
Środowiskowy	60	23,3
Łatwość uzyskania indeksu	43	16,7
Brak innych możliwości, brak sprecyzowanych zainteresowań	41	15,9
Przypadek	31	12,0
Brak danych	7	2,7

* Suma odsetek wynosi ponad 100, ponieważ badani podawali więcej niż jedną odpowiedź.

wości badanych. Przynajmniej w odniesieniu do połowy badanych wyniki badań wykazują brak trudności motywacyjnych, inaczej mówiąc, nie pozwalają doszukiwać się w sferze motywacji przyczyn niepowodzeń w studiach. Z drugiej jednak strony, wysoki odsetek badanych deklaruje wybór przypadkowy, niezdecydowanie, brak innych możliwości. Zastanawia też wysokie, trzecie miejsce motywów środowiskowych, przez które rozumiemy wpływ innych osób na podjęcie decyzji o wyborze studiów ekonomicznych. Jeśli przyjmiemy, że 3 ostatnie, wymienione w tab. 7, grupy motywów stanowią negatywną motywację wyboru, to wymienienia je aż prawie połowa badanych. Wyniki badań potwierdzają zatem istnienie związku między trudnościami motywacyjnymi a porażkami w studiach.

Wskazywaliśmy już, iż badane przez nas motywy są retrospektywnymi wizjami respondentów, w różnym okresie po opuszczeniu uczelni bez dyplomu. Tabela 8 przedstawia zróżnicowanie motywów wyboru kierunku studiów, w zależności od liczby lat, jaką upłynęła od odejścia z uczelni do chwili badania. Za równie istotny element decy-

Motywy wyboru studiów ekonomicznych a liczba lat,
jaka upłynęła od opuszczenia uczelni do momentu badania;
Zróżnicowanie motywów wg losów edukacyjnych badanych,
po zaprzestaniu studiów na Ekonomice Przemysłu Uł (dane w %)

Motyw wyboru	Liczba lat od opuszczenia uczelni do momentu badania			Losy edukacyjne badanego			
	powyżej 5	4 - 3	poniżej 2	aktualnie studiuje	ukończył studia	studiował powtórnie bez powo- dzenia*	nie po- dejmował studiów
Poznawczy	53,6	40,8	47,6	43,8	42,9	9	52,0
Instrumentalny	23,6	31,6	28,6	35,4	31,0	6	22,7
Środowiskowy	24,3	25,0	19,0	20,8	40,5	3	20,0
Łatwość uzyskania indek- su	17,1	14,5	19,0	14,6	16,7	4	16,7
Brak innych możliwości, brak sprecyzowanych zainteresowań	13,6	19,7	16,7	10,4	11,9	2	19,3
Przypadek	15,7	9,2	4,8	14,6	19,0	2	9,3
Brak danych	2,9	1,3	4,8	2,1	-	1	3,3
N = 258	140	76	42	48	42	18	150

* Dane w liczbach bezwzględnych z powodu niskiej podstawy procentowania.

dujący o deklarowanych motywacjach uznaliśmy powtórny kontakt badanych ze studiami. W tab. 8 zestawiliśmy zatem motywację z danymi na temat losów edukacyjnych respondentów po opuszczeniu omawianego kierunku.

Dane liczbowe przedstawione w tab. 8 upoważniają do następujących wniosków:

1. Zależności między motywacją a ilością czasu, jaka upłynęła od opuszczenia uczelni do chwili badania nie mają (poza wyborem "przypadkowym") regularnego charakteru. Liczba deklaracji wyboru przypadkowego systematycznie wzrasta wraz z długością tego okresu. Można sądzić, że wraz z upływem czasu wzrasta krytyczność i dojrzałość informacji o rzeczywistych motywach wyboru kierunku nieudanych studiów.

2. Nie ma wyraźnych zróżnicowań motywacyjnych między kategorią osób aktualnie studiujących i kategorią osób z ukończonymi studiami. Jedynie w przypadku motywów środowiskowych ci ostatni wymieniają je 2-krotnie częściej. W kategorii osób nie podejmujących ponownie studiów przeważają - w porównaniu z pozostałymi kategoriami - średnio o 10%, deklaracje motywów poznawczych oraz informacje o braku innych możliwości i sprecyzowanych zainteresowań. Natomiast jest o 10% mniej deklaracji motywów o charakterze instrumentalnym. W odniesieniu do tych ostatnich mamy do czynienia z wyraźną racjonalizacją powstałą w wyniku przeżytych sytuacji. Nieosiągnięcie celu w postaci zdobycia wyższego wykształcenia powoduje zmniejszenie się liczby wskazań tych wartości, których posiadanie uzależnione jest od pomyślnego ukończenia studiów.

Ilustrację do materiałów stytystycznych stanowią wypowiedzi kilku badanych. Znajduje w nich odbicie typologia motywów podejmowania studiów ekonomicznych zastosowana w opracowaniu.

1. "Interesowały mnie zagadnienia związane z działaniem mechanizmu rynkowego, z działaniem praw rządzących gospodarką. Ponadto spodziewałem się pogłębić swoją wiedzę polityczną"⁵.

⁵ Podajemy informacje o respondentach (w kolejności wypowiedzi); (1) nr 102, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, ukończył studia prawnicze; (2) nr 204, kobieta, pochodzenie chłopskie, nie kontynuowała studiów; (3) nr 18, kobieta, pochodzenie robotnicze, studiowała powtórnie ekonomikę przemysłu bez powodzenia; (4) nr 64, kobieta, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuowała studiów; (5) nr 139, kobieta, pochodzenie robotnicze, ukończyła studia geograficzne; (6) nr 27, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, nie podejmował studiów.

2. "Chciałam dostać się na studia, a egzaminy wstępne na ekonomię najbardziej mi odpowiadały. Poza tym chciałam pracować w przedsiębiorstwie przemysłowym. Moja siostra jest księgową i dzięki niej miałam kontakt z ekonomią".

3. "Interciesowałam się sprawami gospodarczymi. Uważam, że zawód ekonomisty jest bardzo przydatny w społeczeństwie. Sądziłam, że po ukończeniu studiów będę miała większe szanse uzyskania pracy niż w innych zawodach".

4. "Wybór studiów ekonomicznych nie był przemyślany, chyba przypadkowy i niezgodny z moimi zainteresowaniami. Zdawałam na filologię angielską, tam nie powiodło się, później na ekonomię. Kierunek był modny. Wiele osób tam zdawało".

5. "Nie był to wybór zgodny z moimi zainteresowaniami. Zdecydowałam się studiować ekonomię sądząc, iż po jej ukończeniu nie będę miała kłopotów ze znalezieniem pracy. Uległam też w pewnym stopniu namowom rodziców. Odbylałam z nimi rozmowę, w której sugerowali mi wybór, nie zmuszając mnie do niczego. Dzisiaj oceniam tamtą decyzję jako zupełnie nieprzemysłaną".

6. "Odpowiadały mi przedmioty egzaminacyjne: geografia i języki obce. Wydawało mi się, że studia na ekonomii nie są trudne, a chciałam studia skończyć. Nie było też dużo kandydatów na jedno miejsce".

Reasumując, nasze badania potwierdzają tezę o wpływie motywów wyboru kierunku na przebieg studiów⁶. W zbiorowości młodzieży nie kończącej studiów występuje wysoki odsetek badanych (około połowa respondentów) o motywacji negatywnej. Częste są bowiem przypadki wyborów dokonywanych nie pod wpływem określonych skłonności, preferencji czy zamiłowań, ale na zasadzie unikania "trudności" (16,7%), czy "braku innych możliwości", także decydowania się na ekonomiczny kierunek studiów, jedynie ze względu na nieobecność przedmiotów postrzeganych zagrożeniowo (15,9%), wreszcie wyborów przypadkowych (12,0%).

⁶ D. E. Super, J. O. Grites, Appraising Vocational Fitness, Harper and Brothers, Co Inc., New York 1962; D. E. Super, Psychologia zainteresowań PWN, Warszawa 1972; D. E. Lavin, The Prediction of Academic Performance, A. Theoretical Analysis and Review of Research, New York 1965; K. Polakowski, Psychologiczne determinanty powodzenia w studiach nauczycielskich, PWN, Warszawa 1976. W badaniach tych wskazywano, iż zainteresowania idą w parze z osiągnięciami w studiach. Związek ten występuje z różną siłą, ale w zasadzie jest zawsze dodatni.

4. Charakterystyka aspiracji badanych z okresu studiów

Problematyka aspiracji ma swoją bogatą literaturę naukową. Łączy się ona z podstawowymi zagadnieniami dotyczącymi zachowania się jednostek lub grup społecznych. W różnych teoriach formułowanych przez przedstawicieli psychologii, socjologii, antropologii i pedagogiki używa się zamiennie określeń: aspiracje, potrzeby, dążenia, cele, wartości, pragnienia itp. W pracy posługujemy się terminem "aspiracje" w znaczeniu nadanym mu przez Antoninę Kłoskowską. Ujmuje ona aspiracje jako "kategorię potrzeb świadomych, odnoszących się do przedmiotów - wartości aktualnie nie posiadanych lub takich, które wymagają stałego odnawiania, a są uznawane za godne pożądania". Pojęcie "potrzeby świadome" występujące w powyższym określeniu aspiracji rozumiemy jako "pragnienie lub chęć czegoś, tęsknotę za czymś, odczuwanie niedostatku"⁷. Z psychologicznego punktu widzenia, aspiracje wyznaczają działania, określają motywację, podstawy, wartości.

Przedmiotem rozważań w tym paragrafie są odpowiedzi na pytanie: "Czego oczekiwał(a) P. przede wszystkim po ukończeniu studiów wyższych?" Celem pytania było uchwycenie potrzeb; dążeń, jakie miało zaspokoić wyższe wykształcenie; wskazanie treści, jakie kryły się za decyzją podjęcia studiów. Pytania dodatkowe, stosowane przez ankietatorów w odniesieniu do omawianego pytania, kierowały zatem rozważania respondentów na artikulację aspiracji, dążeń, wartości związanych z posiadaniem wyższego wykształcenia. Badani podawali zwykle więcej niż 1 odpowiedź. Klasyfikację i rozkład odpowiedzi przedstawia tab. 9.

Klasyfikacja odpowiedzi odzwierciedla szeroki zakres dążeń respondentów z okresu studiów. Na pierwsze miejsce pod względem częstości wymieniania wysuwają się dążenia i cele nie tylko powszechnie aprobowane, ale powszechnie będące przedmiotem dążeń, dostępne doświadczaniu wielu ludzi. Są to więc cele związane ze zdobyciem zawodu, zdobyciem wiedzy, zdobyciem pozycji społecznej.

Podstawowym jednak dla nas pytaniem jest, jak te cele korelują z działaniami związanymi z ukończeniem studiów przerwanych odpadem

⁷ A. K ł o s k o w s k a, Społeczne ramy kultury, PWN, Warszawa 1972, s. 103.

Aspiracje badanych z okresu studiów na Ekonomice Przemysłu Ut

Aspiracje	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiadających (N=258)*
Zdobycie zawodu	150	58,1
Zdobycie wiedzy	104	40,3
Zdobycie wyższej pozycji społecznej	92	35,7
Możliwość wyższych zarobków	59	22,9
Zdobycie uznania w środowisku społecznym, w rodzinie, wśród przyjaciół	53	20,5
Zdobycie pracy dającej satysfakcję (ciekawą, przyjemną itp.)	30	11,6
Zmiana miejsca zamieszkania	11	4,3
Lepszy start życiowy i zawodowy	10	3,9
Inne **	31	12,1

* Suma odsetek wynosi ponad 100, ponieważ badani podawali więcej niż jedną odpowiedź

** Kategoria inne obejmuje m. in. następujące odpowiedzi: "zdobycie wyższego stanowiska" (2,3%), "osiągnięcie sukcesu w pracy" (1,9%), "nawiązanie kontaktów towarzyskich" (1,9%).

lub odsiewem. Które z tych celów bardziej sprzyjają ponownemu podejmowaniu prób ukończenia szkoły wyższej, a które są w zasadzie obojętne dla powstania i rozwoju takich dążeń? W aspekcie ilościowym danych dostarcza tab. 10.

Celem szczególnie sprzyjającym ponownemu podejmowaniu studiów okazuje się dążenie do zdobycia wiedzy. Spośród osób, które ukończyły studia, deklaruje go 57,1%, spośród tych, którzy nie podejmowali ponownie studiów - 36,7%. Podobną tendencję, przy mniejszej rozpiętości różnic w odsetkach, obserwujemy o odniesieniu do celów

T a b e l a 10

Zróżnicowanie aspiracji wg losów edukacyjnych
badanych, po zaprzestaniu studiów na
Ekonomice Przemysłu UŁ
(dane w %)

Aspiracje	Losy edukacyjne badanego			
	aktualnie studiuje	ukończył studia	studiował po- powtórnie bez powodzenia*	nie podejmo- wał ponownie studiów
Zdobycie pozy- cji społecz- nej	37,4	40,5	5	34,7
Zdobycie zawo- du	56,3	54,8	12	58,7
Zdobycie wie- dzy	45,8	57,1	3	36,7
Możliwości wyższych za- robków	20,8	16,7	6	24,0
Zdobycie uzna- nia w środo- wisku spo- łecznym	25,0	28,6	-	19,3
Zdobycie pra- cy dającej satysfakcję	10,4	11,9	1	12,7
N	48	42	18	150

* Dane w liczbach bezwzględnych z powodu niskiej podstawy procentowania.

w postaci zdobycia uznania w środowisku społecznym i zdobycia wyższej pozycji społecznej. Najczęściej pojawiają się one w wypowiedziach osób, które ukończyły studia; najrzadziej - wśród nie podejmujących ponownie studiów. Zależność odwrotna charakterystyczna jest dla takich oczekiwań, jak zdobycie zawodu i możliwość wyższych zarobków. Nieco częściej wskazują je nie podejmujący ponownie studiów w porównaniu z tymi, którzy studiuje bądź ukończyli już studia.

Reasumując, podstawową kategorią aspiracji, najsilniej związaną z dalszymi losami edukacyjnymi badanej młodzieży, okazuje się cel autonomiczny w postaci dążenia do zdobycia wiedzy. Jest to cel wyraźnie dominujący wśród studentów podejmujących ponownie z powodzeniem naukę w szkole wyższej.

W zależności od kategorii badanych zmieniają się odpowiedzi na pytanie o cel studiów⁸. Dla mężczyzn częściej niż dla kobiet studia są drogą do zdobycia zawodu. Podobnie absolwenci liceów ogólnokształcących oczekują od studiów głównie zdobycia zawodu i pracy dającej satysfakcję. Studia mają niejednakową wartość dla studentów pochodzących z różnych klas i warstw. Badania wykazują, iż wśród młodzieży pochodzenia chłopskiego, robotniczego i z rodzin pracowników umysłowych 1/3 traktuje wykształcenie wyższe jako drogę awansu społecznego, wśród młodzieży inteligenckiej - 1/4.

I na zakończenie wniosek najważniejszy. Ta część młodzieży usuniętej lub rezygnującej ze studiów, która wróciła na uczelnię i ukończyła ją bądź aktualnie studiuje, widzi w studiach przede wszystkim źródło wiedzy. Postawa poznawcza wobec studiów najsilniej łączy się z kontynuacją działań zmierzających do zdobycia dyplomu.

5. Napotymane trudności

powody odejścia z uczelni w relacji badanych

Elementem determinującym powodzenie w studiach, zwłaszcza na I i II roku⁹ - jak wykazują badania realizowane w wielu ośrodkach akademickich - obok dyspozycji intelektualnych, jest stopień przystosowania do środowiska uczelnianego¹⁰.

⁸ Szczegółowe dane w tym zakresie można znaleźć w pracy doktorskiej autorki. Instytut Socjologii UŁ.

⁹ W pierwszej fazie studiów, zwanej adaptacyjną - obejmującą I i II rok, odpad i odsiew są największe.

¹⁰ W. Wiśniewski, Struktura i determinanty syndromu przystosowania do środowiska uczelnianego, "Dydaktyka Szkoły Wyższej" 1971, nr 4; tenże Przystosowanie do środowiska uczelnianego, PWN, Warszawa 1969; J. Szefer-Timoszenko, Przystosowanie się studentów pierwszych lat do studiów wyższych PWN, Wrocław 1973; Szczeptański, op. cit., Zandrecki,

Proces przystosowania - najogólniej rzecz biorąc - polega na "zorganizowaniu własnych czynności zgodnie z wymaganiami nowej roli studenta, na włączeniu się do grup studenckich, na uznaniu obowiązków wynikających ze stosunków wychowawczych, na przyswojeniu sobie sposobów reagowania na nowe sytuacje w środowisku pozaucelnianym"¹¹. Prowadzi do świadomego lub nieświadomego zmieniania się jednostki pod wpływem nowego środowiska społecznego jako całości a w szczególności pod wpływem wymagań lub oczekiwań ze strony członków zbiorowości, do której jednostka wchodzi i w której pełnić ma określone role społeczne¹².

W literaturze przedmiotu wyróżnia się zwykle 2 zasadnicze aspekty procesu przystosowania się do środowiska uczelnianego:

1. Przystosowanie do wymagań układu instytucjonalnego uczelni.
2. Przystosowanie do układu towarzysko-kulturowego środowiska uczelnianego.

W obu przypadkach chodzi o takie pełnienie roli studenta, które z jednej strony zaspokaja wymagania instytucji bądź grup społecznych, a z drugiej zaspokaja oczekiwania spełniającego tę rolę w takim stopniu, że nie odczuwa on z tego powodu niezadowolenia. Jeśli odwrócimy problem, nieprzystosowanie w każdym z omawianych wyżej aspektów polegać będzie na niespełnieniu obiektywnych wymagań czy oczekiwań środowiska oraz niespełnieniu własnych dążeń, niezaspokojeniu osobistych aspiracji.

W naszych badaniach mamy do czynienia z dobraną celowo zbiorowością studentów nie przystosowanych do układu instytucjonalnego uczelni. Miernikiem jej nieprzystosowania tj. niesprostania wymogom czy oczekiwaniom uczelni, jest skreślenie bądź rezygnacja, a miernikiem niezadowolenia - wypowiedzi co do chęci kontynuowania studiów oraz nasilenie narzekania na trudności.

Celem pytania otwartego "Na jakie trudności napotykał(a) P. w okresie studiów? (rodzaj trudności, ich przyczyny) było możliwie najpełniejsze uchwycenie czynników, które młodzieży nie kończącej studiów sprawiają kłopoty i trudności, oraz wskazanie na przyczyny tych trudności. W odpowiedziach badani poruszali szereg problemów.

op. cit.; E. Małewska, Czynniki psychospołeczne determinujące proces kształcenia i wychowania w uczelni wyższej, "Dydaktyka Szkoły Wyższej" 1973, nr 2.

¹¹ S z c z e p a ń s k i, op. cit., s. 163.

¹² W i ś n i e w s k i, Przystosowanie..., s. 30.

Podawali niejednokrotnie po kilka trudności. Nijej podajemy typy wypowiedzi w zestawionych przez nas kategoriach.

Młodzież nie kończąca studiów najczęściej wymienia trudności związane z przyczynami subiektywnymi (78,7%), a wśród nich - trudności związane z opanowaniem materiału z poszczególnych przedmiotów (44,2%). Dla przykładu cytujemy wypowiedzi badanych:

1. "Miałem kłopoty z Ekonomią polityczną. Za dużo materiału. Nie byłem w stanie go opanować. Trzeba było szukać informacji w tekstach źródłowych. Zawsze do zajęć dawano dużo literatury i nie zawsze była ona dla mnie zrozumiała"¹³.

2. "Największe trudności miałam z Ekonomią polityczną. Wcale tego nie rozumiałam. Nie potrafiłam opanować materiału. Wynikało to z tego, że nie uczyłam się systematycznie, szczególnie w przypadku egzaminów. Nie umiałam się uczyć i z tego powodu byłam niedostatecznie przygotowana do egzaminów".

Trudności z opanowaniem materiału mogą mieć swoje źródło zarówno w braku zdolności, jak i nieumiejętności uczenia się, czyli czynnikach psychologicznych. Mogą także wiązać się z czynnikami dydaktycznymi, takimi jak np. sposób przekazywania wiedzy. Rozstrzygnięcie tej kwestii na podstawie badania opinii nie jest możliwe. Wysoki odsetek osób (44,2%) wskazujących na trudności z opanowaniem materiału potwierdza jedynie fakt nieprzystosowania badanych do wymagań uczelni. Nie tylko opanowanie materiału powoduje trudności w studiowaniu. Młodzież nie kończąca studiów ujawnia także brak przystosowania do nowego systemu nauki. Odmienność systemu nauczania w

¹³ Podajemy informacje o respondentach (w kolejności wypowiedzi): (1) nr 46, mężczyzna, pochodzenie robotnicze, nie podejmował studiów; (2) nr 47, kobieta, pochodzenie inteligenckie, ukończyła ekonomikę przemysłu; (3) nr 52, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuował studiów; (4) nr 82, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, nie podejmował ponownie studiów; (5) nr 155, kobieta, pochodzenie inteligenckie, aktualnie studiuje na Akademii Ekonomicznej w Krakowie; (6) nr 227, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuował studiów; (7) nr 199, kobieta, pochodzenie robotnicze, ukończyła studia geograficzne; (8) nr 164, kobieta, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuowała studiów; (9) nr 231, mężczyzna, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuował studiów; (10) nr 72, kobieta, pochodzenie robotnicze, ukończyła ekonomikę przemysłu; (11) nr 237, mężczyzna, pochodzenie robotnicze, nie kontynuował studiów; (12) nr 173, kobieta, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuowała studiów; (13) nr 162, kobieta, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuowała ponownie studiów; (14) nr 147, mężczyzna, pochodzenie robotnicze, nie kontynuował studiów; (15) nr 137, kobieta, pochodzenie inteligenckie, nie kontynuowała studiów.

szkole średniej i w szkole wyższej stanowiła utrudnienie dla 16,3% badanych.

1. "Trudności, jakie miałam, wiązały się głównie ze specyfiką nauki na wyższej uczelni, tzn. brakiem zorganizowania nauki do egzaminów oraz brakiem pełnej samokontroli".

2. "Zmiana charakteru nauki między szkołą średnią a uczelnią. Inny był charakter zajęć - literatura do ćwiczeń, wykłady, notatki, uzyskiwanie zaliczeń, zdawanie egzaminów itp."

Trudności związane z przystosowaniem do nowego systemu nauki, jak i opanowaniem materiału, należą do ważniejszych aspektów adaptacji do uczelni. Ich szczególne znaczenie wynika z faktu bezpośredniego wpływu na wyniki w nauce. Nie znaczy to oczywiście, że inne aspekty przystosowania nie wiążą się z postępami w nauce. Ich wpływ ma jednak bardziej pośredni charakter. Trudności związane z opanowaniem materiału, jak i wdrożeniem do nowego trybu pracy, występują najczęściej w badanej zbiorowości studentów nie kończących studiów. Znacznie rzadziej pojawiają się natomiast takie elementy, jak: trudności związane z przystosowaniem do samodzielnego życia, do nowego środowiska, niesystematyczna nauka, lenistwo, lekceważenie studiów, a sporadycznie: zwątpienie we własne siły, brak zainteresowania studiami, czyli czynniki zaliczone przez nas do trudności wywołanych przyczynami subiektywnymi. Poniżej przytaczamy kilka wypowiedzi zawierających omawiane czynniki.

1. "Teraz z perspektywy czasu widzę, że była to nieumiejętność dobrego przystosowania się do samodzielnego życia. Pierwszy semestr zaliczyłam bez żadnych kłopotów. Później nastąpiło chyba rozprężenie, że przecież to nic trudnego i lekka beztraska [...], a w konsekwencji niezaliczenie sesji letniej. Wprawdzie miałam jeszcze możliwość zdawania tych egzaminów w terminie poprawkowym, ale wtedy załamalam się".

2. "Jedyny kłopot to brak systematyczności w nauce. Dopiero w sesji egzaminacyjnej zaczynałam coś robić".

3. "Po dwóch miesiącach studiów doszłam do wniosku, że ekonomia w ogóle mnie nie interesuje. Mimo że z przyswajaniem wiedzy nie miałam kłopotów, ze względu na brak zainteresowania robiłam to coraz niechętniej. Przy czym nie objawiało się to złymi wynikami w nauce. Nie odpowiadała mi atmosfera Wydziału. Oczekiwałam idąc na studia bardziej indywidualnego traktowania studenta. Nie mogłam pogodzić się z myślą, że jest on częstką olbrzymiej masy. Poza tym

nie znalazłam żadnej "bratniej duszy" wśród kolegów i koleżanek z grupy i z całego roku. Czułam się bardzo samotnie."

4. "Po prostu lenistwo. Jak się poszło na studia, to człowiek zaczął bywać na zabawach, poza tym wyjazdy na wycieczki itp. Miałam kłopoty z matematyką, bo nie uczyłam się. Dużo materiału znałam z liceum ogólnokształcącego, ale nowych elementów nie uczyłam się i stąd nie zdany egzamin."

Około 40% badanych wiąże swoje trudności z przyczynami obiektywnymi, przy czym co 4 osoba podaje przyczyny obiektywne nie związane z uczelnią, a tylko co 8 - upatruje źródeł trudności w uczelni. Wśród trudności obiektywnych, nie związanych z uczelnią, najczęściej pojawiają się kłopoty rodzinne, kłopoty zdrowotne i braki ze szkoły średniej, rzadziej zaś trudności materialne i kłopoty z dojazdami.

1. "Nie miałem gdzie i kiedy się uczyć. Rozwód rodziców, awantury w domu, spanie po dworcach. Pracowałem w bibliotece. Podręczniki były za drogie na moją kieszeń."

2. "Trudności wynikały ze złego stanu zdrowia. Dużo chorowałam, opuszczałam zajęcia, powstawały zaległości."

3. "Braki z matematyki ze szkoły średniej. Poza tym nie miałem czasu studiować, bo cały czas pracowałem w «Puchatku». Musiałem zarabiać na własne wydatki."

4. "Nie uzyskałam akademika. Miałam trudności z zakwaterowaniem. Wiele czasu pochłaniały mi dojazdy do domu, do Swędowa."

Ostatnia wyróżniona przez nas kategoria trudności, spowodowana przyczynami związanymi z uczelnią, wbrew naszym przypuszczeniom okazała się najmniej liczna. Sądziliśmy, iż młodzież usunięta lub rezygnująca ze studiów, głównie w kontaktach student - wykładowca widzieć będzie źródło swoich niepowodzeń. Tymczasem okazuje się, że zaledwie co 10 badany uskarża się na zachowania personelu naukowego, takie jak np. nieprzychylny stosunek do studentów, uprzedzenia, niezrozumiały sposób wykładania, brak zainteresowania studentem. Pojedyncze głosy zaś dotyczą braku książek czy też zawierają negatywną ocenę kontaktów z kolegami. Oto przykłady kilku wypowiedzi:

1. "Nie potrafiłem zaaklimatyzować się w systemie pracy wyższej uczelni. Wynikało to, moim zdaniem, ze słabego poziomu dydaktycznego wykładowców. Raziła mnie grubiańskość kadry dydaktycznej owinięta w wymyślne ramy, jej złośliwość i nieprzychylność wobec studentów."

2. "Nieporozumienie między mną i wykładowcą, który mnie egzaminował. Odpowiadałam własnymi słowami na pytania. Brakowało mi stylu «książkowego», to znaczy takiego, jakiego używa się w literaturze fachowej, Sądzę, że wykładowca był do mnie uprzedzony. Zanim mnie wysłuchał, przesądził o wyniku egzaminu."

3. "Główną trudnością był brak podręczników. Co bardziej zapobiegliwi, którzy przed rozpoczęciem studiów dowiedzieli się, co będzie potrzebne, wszystko wypożyczyli, a na miejscu w czytelni po prostu książek z lektury było mało. Poza tym nie potrafiłam sama przyswoić sobie materiału z matematyki."

Reasumując, spośród ogółu badanych, 80% wskazuje, iż trudności napotykane w czasie studiów mają źródło w czynnikach podmiotowych, tj. zależnych od studenta, zaś w opinii 40% badanych - w czynnikach obiektywnych zewnętrznych, niezależnych od podmiotu, oddziałujących w powiązaniu z czynnikami podmiotowymi bądź samodzielnie.

Brak szerszego materiału porównawczego nie pozwala ocenić, na ile uzyskane przez nas wyniki są typowe. Niewiele jest prac, w których rozważano by tylko trudności młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów. W większości prac autorzy analizują opinie studentów różnych kierunków na temat przyczyn niskiej efektywności studiów czy słabych wyników w nauce.

W badaniach ankietowych Marii Trawińskiej-Kwaśniewskiej, omawiających przyczyny odpadu i odsiewu, studenci 5 ośrodków akademickich wskazywali w około 50% na czynniki subiektywne¹⁴. Bardziej zbliżone wyniki do naszych uzyskała Zofia Ludkiewicz przeprowadzająca badania wśród studentów jednego z wydziałów Politechniki Warszawskiej. Autorka stwierdza, iż "z podanych przez studentów przyczyn odpadu i odsiewu na I roku [...] na czoło (49% badanych) wysuwa się brak możliwości opanowania zbyt dużej ilości nowego materiału. Na drugim miejscu (38%) wymieniają studenci lenistwo, około 26% badanych upatruje przyczynę w braku pomocy ze strony uczelni, a ponadto pojedyncze głosy - w złych warunkach bytowych oraz załamaniu psychicznym studentów"¹⁵.

¹⁴ M. Trawińska-Kwaśniewska, Studenci I roku w świetle badań ankietowych niektórych wybranych sekcji i ośrodków akademickich, Międzyuczelniany Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym, Warszawa 1963, s. 58.

¹⁵ Z. Ludkiewicz, O przyczynach pewnego odsiewu, "Życie Szkoły Wyższej" 1965, nr 12.

Wyniki cytowanych tu badań, jak i innych poświęconych procesowi przystosowania¹⁶, świadczą o tym, że w powszechnej opinii studenckiej przyczyny niepowodzeń na studiach związane są z czynnikami subiektywnymi. Różnice dotyczą tego, któremu z tych czynników badani przypisują decydującą rolę.

Opisując zróżnicowanie deklarowanych przez młodzież trudności, kładliśmy nacisk na wielowymiarowość procesu przystosowania, będącego syndromem cech. Mówiliśmy o różnych elementach, aspektach przystosowania, mając świadomość, że w każdym z wymiarów przystosowanie, stanowiąc continuum, może zostać osiągnięte w różnym stopniu. Obecnie skoncentrujemy się na dynamice procesu przystosowania. Zakładamy, że będzie się ona przejawiać w: zmianie hierarchii trudności - w zależności od długości pobytu na uczelni, oraz w różnicach w odczuwaniu kłopotów - w zależności od powtórnych kontaktów z uczelnią. W tab. 11 podajemy zestawienie odpowiedzi będące podstawą naszych analiz.

Jeśli za przejaw zmian w procesie przystosowania uznamy zróżnicowanie odpowiedzi na pytanie o trudności napotymane w studiach według "klasy", w której odpad lub odsiew miał miejsce, to okazuje się, że kierunek tych zmian jest następujący: na wyższych latach studiów bardzo wyraźnie maleje odsetek osób deklarujących trudności spowodowane przyczynami subiektywnymi oraz trudności tkwiące w uczelni, wzrasta natomiast procent studentów wskazujących na trudności obiektywne nie związane z uczelnią. O ile jedną z największych trudności dla blisko połowy studentów usuniętych lub rezygnujących ze studiów na I roku stanowią kłopoty związane z opanowaniem materiału, to wśród studentów odchodzących z uczelni na wyższych latach odsetek ten zmniejsza się do 36,6.

Równie gwałtownie zmniejsza się liczba wskazujących na trudności związane ze zmianą sposobu uczenia się i nauczania: z 19,2% wśród studentów I roku do 6,7% wśród studentów dalszych lat.

Jeszcze jedna pozytywna zmiana występuje w odniesieniu do trudności związanych z uczelnią, a szczególnie z kontaktami student-wy-

¹⁶ B. Bielawska, K. Słomczyński, M. Walendowska. Z badań nad studentami I roku Wydziału Prawa UŁ, PWN, Warszawa 1968; W. Szubert, J. Wróblewski, Trudności I roku studiów prawniczych w oczach studentów, "Życie Szkoły Wyższej" 1961, nr 2.

Zróżnicowanie trudności wg "klasy" odpadu lub odsiewu
oraz losów edukacyjnych po zaprzestaniu studiów na
Ekonomice Przemysłu Uł (dane w %)

Trudności	"Klasa" odpadu lub odsiewu		Losy edukacyjne badanego			
	I	dalsze	aktualnie studiuje	ukończył studia	studiował powtórnie bez powo- dzenia*	nie podejmo- wał ponownie studiów
Przyczyny subiektywne	83,3	63,3	75,0	81,0	12	80,7
w tym:						
związane z opanowaniem materiału z poszcze- gólnych przedmiotów	46,4	36,6	37,5	33,3	8	49,3
związane ze zmianą sposo- bu uczenia się i nau- czania	19,2	6,7	20,3	14,3	2	16,0
Przyczyny obiektywne nie związane z uczelnią	24,2	40,0	22,9	14,3	7	32,0
Przyczyny obiektywne związane z uczelnią	16,6	5,0	15,6	14,3	2	14,0
Brak trudności	18,7	6,7	18,8	16,7	4	14,0
Brak danych	1,0	10,0	2,1	9,5	-	2,0
N	198	60	48	42	18	150

* Dane w liczbach bezwzględnych z powodu niskiej podstawy procentowania.

kładowca. Na pierwszym roku studiów wymienia je 16,6% badanych, na dalszych - 5,0%.

Natomiast zmiana negatywna dotyczy trudności obiektywnych, nie związanych z uczelnią. Źródłem kłopotów dla 40,0% badanych odchodzących z uczelni na wyższych latach są sprawy rodzinne, zdrowotne, materialno-bytowe, podczas gdy wśród studentów I roku wymienia je co 4 osoba.

W przytoczonym materiale znajdujemy odpowiedź na pytanie, jakie aspekty życia na uczelni są źródłem największych kłopotów dla studentów usuniętych lub rezygnujących ze studiów na I roku oraz na dalszych latach studiów? Różnice procentowe interpretujemy jako przejaw wewnętrznej dynamiki procesu przystosowania. Wprawdzie w przypadku naszych badań przystosowanie do środowiska uczelnianego kończy się niepowodzeniem, co nie oznacza jednak, że proces ma charakter jednowymiarowy, tzn. polega wyłącznie na pogłębianiu trudności. Analizując dane obserwujemy, iż po dłuższym pobycie na uczelni zmniejsza się ich natężenie, czyli następuje przewyciężanie trudności subiektywnych i obiektywnych związanych z uczelnią przy wzroście wpływu trudności tkwiących poza uczelnią¹⁷.

Z zagadnieniem dynamiki procesu przystosowania łączy się problem przewyciężania trudności, które w pewnym momencie pobytu studenta na uczelni miały wymiar niejako ostateczny, prowadzący do usunięcia bądź rezygnacji ze studiów. Faktem świadczącym o przewyciężaniu tych trudności jest udany powrót na uczelnię części badanych. Nie dysponujemy obiektywnymi danymi pozwalającymi rozstrzygać,

¹⁷ Dynamiką procesu przystosowania w toku I semestru zajmował się W. Wiśniewski. Za podstawę do pomiaru zmian w odczuwaniu trudności autor przyjął odpowiedzi na pytanie, które miało formę zamkniętą. Studenci I roku warszawskich uczelni wybierali kłopoty, które najbardziej utrudniały im pobyt na uczelni w pierwszych tygodniach roku akademickiego oraz najostreż występowały po I semestrze. Z badań autora wynika, iż do najliczniej wymienianych trudności, takich jak: odmienny niż w szkole średniej sposób nauczania oraz brak dokładnych danych co do toku studiów, studenci przystosowują się względnie szybko, bo 1/3 nie wymienia ich po I semestrze. Znacznie wolniej natomiast przebiega w skali masowej proces przystosowywania się badanych do stylu pracy i bezosobowego stosunku wykładowców do studentów. Przytoczone wyniki ze względu na fakt, iż realizowane były na podstawie pytania z kategoryzacją oraz dotyczyły dynamiki trudności na przestrzeni I semestru studiów nie są porównywalne z naszymi danymi. Wiśniewski, Przystosowanie..., s. 82-83.

jaki rodzaj czy skala trudności zadecydowały o nieprzystosowaniu, możemy jedynie porównać kłopoty deklarowane przez kategorie badanych, wyróżnionych ze względu na dalsze losy edukacyjne po opuszczeniu Ekonomiki Przemysłu Uł.

Z danych wynika, iż największe rozbieżności w odsetkach występują w przypadku 2 rodzajów kłopotów: (1) trudności związanych z opanowaniem materiału oraz (2) trudności rodzinnych, zdrowotnych, osobistych i materialnych, zaliczonych do kategorii trudności obiektywnych nie związanych z uczelnią. O tym, że szczególnie trudno przełamać kłopoty związane z opanowaniem materiału świadczy fakt, że deklaruje je prawie połowa osób nie podejmujących ponownie studiów, a tylko 1/3 osób, które studia ukończyły.

Identyczną zależność obserwujemy w odniesieniu do trudności obiektywnych nie związanych z uczelnią. Średnio o 10% częściej wskazują je osoby nie podejmujące studiów (32,0%) oraz osoby, które powtórnie studiowały bez powodzenia (38,9%) w porównaniu z osobami aktualnie studiującymi (22,9%) i osobami, które ukończyły studia (14,3%). Pozostałe kłopoty wymieniane są przez poszczególne kategorie badanych w zbliżonych odsetkach.

Nasuwa się tu istotne pytanie: dlaczego niektórzy badani przezwyciężają trudności związane ze studiami, a inni nie? Cytowane dane nie dają na to pytanie wyczerpującej odpowiedzi. Powroty na studia nie zależą bowiem wyłącznie od tego, co działo się na uczelni podczas pierwszego pobytu na niej, ale także od wielu innych czynników, takich jak np. siła motywacji, poziom aspiracji, rozmiar niepowodzenia, wydarzenia, jakie miały miejsce w życiu badanych po odejściu z uczelni. Możemy jedynie wnioskować, iż wskazywane wyżej dwa rodzaje trudności nie sprzyjają podejmowaniu studiów. Natomiast pozostałe kłopoty, związane ze zmianą sposobu uczenia się i nauczania oraz z przyczynami obiektywnymi tkwiącymi w uczelni, nie stanowią takiej wyraźnej bariery i dają się łatwiej pokonać. Świadczą o tym udane powroty na uczelnię osób deklarujących te trudności.

W rozdziale niniejszym przedstawiliśmy retrospektywne wizje motywacji, aspiracji i napotykanych trudności w czasie pobytu na uczelni młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów. Traktowaliśmy je jako czynniki różnicujące dalsze losy edukacyjne badanych. Wyniki badań wskazują, iż młodzież aktualnie studiująca i ta, która ukończyła już studia, charakteryzują się zbliżonymi cechami, podobnie

jak młodzież, która nie podejmowała studiów bądź podjęła je, ale bez powodzenia. Uzasadniony jest zatem zabieg polegający na połączeniu tych kategorii i analizowaniu podobieństw i różnic dwóch zbiorów: studentów i absolwentów uczelni oraz osób aktualnie nie studiujących. Wśród tych kategorii dominują odmienne motywy wyboru studiów, odmienne oczekiwania związane ze studiami, wreszcie inaczej rozkładają się trudności.

W kategorii osób aktualnie nie studiujących przeważają deklaracje motywów poznawczych oraz braku innych możliwości i sprecyzowanych zainteresowań, zaś w kategorii studentów i absolwentów - motywy instrumentalne.

Oczekiwaniem wobec studiów wyraźnie dominującym wśród kategorii studentów i absolwentów jest cel autonomiczny w postaci dążenia do zdobycia wiedzy. W ramach tej kategorii przeważają także dążenia do zdobycia uznania w środowisku społecznym i zdobycia wyższej pozycji społecznej. Z kolei dla osób aktualnie nie studiujących bardziej charakterystyczne są takie oczekiwania, jak zdobycie zawodu i możliwości wyższych zarobków.

Prawie połowa osób nie studiujących, a tylko 1/3 studentów i absolwentów, napotyka - w swoim przekonaniu - w okresie pobytu na uczelni na trudności związane z opanowaniem materiału. Drugim ważnym rodzajem kłopotów są trudności spowodowane przyczynami obiektywnymi, nie związanymi z uczelnią. Częściej pojawiają się one w wypowiedziach (średnio o 10%) osób aktualnie nie studiujących.

Z pewnością badana przez nas kategoria młodzieży nie należy do najzdolniejszych. Ma jednak bardzo silne aspiracje związane z posiadaniem wyższego wykształcenia. Nieudany pobyt na uczelni aspiracji tych nie osłabia, a raczej wzmacnia. Przy wystąpieniu czynników sprzyjających, takich jak: silna motywacja instrumentalna, wyraźny cel w postaci dążenia do zdobycia wiedzy, wreszcie brak nasilenia trudności związanych z opanowaniem materiału oraz trudności obiektywnych mających swoje źródło poza uczelnią, sprawia ona, iż studia kontynuują.

Prezentowane w niniejszym rozdziale dane empiryczne ukazują obraz zróżnicowań motywacji i aspiracji badanej młodzieży tak, jak kształtował się on w 2 połowie lat siedemdziesiątych. Sposób interpretowania materiału empirycznego oraz formułowane na jego podstawie wnioski i uogólnienia zawęziliśmy do procesów zachodzących

wewnątrz szkoły wyższej, zdając sobie sprawę z szerszych uwarunkowań opisywanych zjawisk.

Z przytoczonych danych wynika, że jednym z najważniejszych czynników eliminacji ze zbiorowości studentów jest brak pozytywnej, rozwiniętej (poznawczej lub zorientowanej na zdobycie kwalifikacji zawodowych, a nie tylko dyplom) motywacji studiowania. Obniżona motywacja do studiowania silnie wpływa na przebieg procesów selekcyjnych, przy czym oddziałuje ujemnie nie tylko na selekcję eliminującą, ale również selekcję różnicującą. Może powodować opóźnienia w zaliczaniu egzaminów i kończeniu studiów w terminie, może stanowić przyczynę obniżonych aspiracji do uzyskiwania wyższych ocen, prowadząc w konsekwencji do obniżenia poziomu kwalifikacji kadr. Siła motywacji do studiowania nie zależy wyłącznie od cech studenta, jego sytuacji społecznej, przebiegu studiów, kadry nauczającej itd.

Można również pokazać związek omawianych procesów z perspektyw relacji pomiędzy systemem kształcenia na wyższym poziomie a makrostrukturami ekonomicznymi i społecznymi. W ostatnich latach prace wysoko kwalifikowane stały się relatywnie mniej atrakcyjne i płatne. Absolwenci szkół wyższych w pierwszym okresie pracy często otrzymują mniejsze wynagrodzenie niż absolwenci szkół średnich technicznych. Ukończenie studiów nie zapewnia uzyskania pracy zgodnej z poziomem wykształcenia, wyuczoną specjalizacją, gwarantującej wysoki standard materialny.

Obecna sytuacja, w której wynik ukończenia studiów nie ma żadnego wpływu na losy absolwenta, rodzi wiele negatywnych skutków. Sądzić należy, iż powiązanie dobrych wyników w studiach z możliwością uzyskania ciekawej i dobrze płatnej pracy przeciwdziałałoby w istotny sposób obniżaniu się sprawności i efektywności studiowania.

R o z d z i a ł   V

CECHY SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE JAKO CZYNNIKI RÓŻNICUJĄCE DALSZE LOSY EDUKACYJNE MŁODZIEŻY USUNIĘTEJ I REZYGNUJĄCEJ ZE STUDIÓW

W rozdz. I i III charakteryzowaliśmy wskaźniki sprawności studiów w Polsce i na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł. Omawialiśmy wyniki naszych badań oraz zależności, twierdzenia i hipotezy ustalone w badaniach wcześniejszych co do powiązań między odpadem i odsiewem a cechami społeczno-demograficznymi studentów. Z naszych badań wynika, iż wskaźniki sprawności w sposób istotny modyfikowane są w wyniku powrotu na uczelnię znacznej części młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów. Ponad 1/3 badanych, ujęta w statystyce jak "straty spowodowane odpadem i odsiewem", aktualnie studiuje bądź ukończyła już studia.

W dotychczasowych badaniach interesowano się, kim są osoby rezygnujące lub usuwane ze studiów, oraz jakie są uwarunkowania odpadu i odsiewu. W naszych badaniach poszukujemy odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaka istnieje zależność między cechami społeczno-demograficznymi badanych a kontynuowaniem studiów?

2. Czy wyodrębnione, ze względu na dalsze losy edukacyjne, kategorie badanych są kategoriami socjologicznymi, tzn. czy posiadają wspólne cechy społeczne?

3. Czy można przewidzieć z określonym prawdopodobieństwem dalsze losy edukacyjne młodzieży z odpadu i odsiewu na podstawie ich cech społeczno-demograficznych?

We wcześniejszych rozważaniach posługiwaliśmy się typologią badanych uwzględniającą ich aktualny stosunek do studiów. Obecnie przedstawiamy dane bliżej charakteryzujące wyróżnione kategorie pod względem typu uczelni i trybu, w jakim podjęto naukę.

Spośród 108 osób, które podjęły ponownie studia, 48 osób (18,7% ogółu badanych) aktualnie studiuje, w tym 38 osób (14,7%) studiuje ekonomię; 42 osoby (16,3%) ukończyły studia, w tym 31 osób (12,0%) skończyło ekonomię i 18 osób (6,9%) studiowało powtórnie bez powodzenia, w tym 17 osób powróciło na ekonomię.

Spośród osób podejmujących ponownie studia 56 (21,7% ogółu badanych) wróciło na kierunek ekonomiki przemysłu, 30 (11,6%) na inne kierunki ekonomiczne, natomiast pozostałe 22 osoby (8,5%) wybrały następujące kierunki: 6 osób prawo, 3 - geografii, 1 - filologię polską, 1 - filologię obcą, 1, - historię, 1 - biologię, 1 - AWF oraz 8 osób kierunki politechniczne (w tym 4 osoby WSI).

Jeśli chodzi o czas podejmowania studiów, to około 1/3 badanych podejmuje studia po upływie roku od odejścia z uczelni, 1/4 w okresie nie dłuższym niż rok, tj. w tym samym roku akademickim; w którym nastąpił odpad lub odsiew; 1/4 po upływie 2 lat; pozostali po upływie 3 lat i więcej. 43,5% (47 osób) realizuje bądź realizowało studia w trybie zaocznym.

Spośród 150 osób, które nie podejmowały studiów po odejściu z uczelni, 33 osoby (tj. 12,8% ogółu badanych) kontynuowały naukę w szkołach pomaturalnych, w tym 15 - w szkołach ekonomicznych, pozostałe w technikum dentystycznym, szkołach medycznych, szkołach turystyki i hotelarstwa, i innych.

Przedstawione informacje dają podstawę do wysunięcia następujących wniosków:

1. Ta część młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów, która podejmuje ponownie studia, wraca w przeważającym odsetku na ten sam lub pokrewny, tj. ekonomiczny, kierunek studiów. Spośród ogółu powracających na studia zaledwie u 20% osób następuje reorientacja zainteresowań, tj. zmiana kierunku studiów, a także w kilku przypadkach zmiana typu uczelni.

2. Studia zaoczne stanowią bardzo ważną drogę do zdobycia wyższego wykształcenia dla młodzieży nie kończącej studiów stacjonarnych. Korzysta z niej prawie połowa osób, które podjęły ponownie studia.

3. Najczęściej powrót na studia ma miejsce po upływie 1 roku od opuszczenia uczelni. W następnych latach ulega wyraźnemu zmniejszeniu.

1. Zależność między losami edukacyjnymi a społecznym pochodzeniem badanej młodzieży

Większość znanych nam wyników badań nad zależnościami między wynikami osiąganymi w studiach a pochodzeniem społecznym młodzieży odnosi się do poszczególnych wydziałów w różnych ośrodkach akademickich. Twierdzenia i hipotezy formułowane w tych badaniach można podzielić na dwie grupy, w zależności od okresu czasu, jakiego dotyczą.

Jako punkt graniczny przyjmujemy rok akademicki 1965/66, w którym wprowadzono zasadę przyznawania za pochodzenie robotnicze i chłopskie dodatkowych punktów kwalifikujących do przyjęcia na studia wyższe.

W dziesięcioleciu 1955-1965, poprzedzającym tę decyzję, badania wskazywały na następujące zależności. Odpad i odsiew wśród studentów pochodzenia chłopskiego był znacznie niższy niż wśród studentów pochodzenia robotniczego i inteligenckiego. Wyniki takie uzyskała m. in. Stefania Dziecielska¹ w odniesieniu do studentów UŁ, którzy w roku akad. 1957/58 odpadli na I roku studiów, a także Wacław Szubert i Jerzy Wróblewski², badający studentów I roku Wydziału Prawa UŁ; oraz Edmund Kubaczyk analizujący efekty pracy studentów Wydziału Leśnego Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu³. Stwierdzenia, iż młodzież chłopska najbardziej efektywnie studiuje, najbardziej troszczy się o oceny i wyniki sesji znajdujemy także w pracach E. Siwon⁴, Jana Woskowskiego⁵ i Danuty Pachulicz⁶.

¹ S. Dziecielska, Charakterystyka młodzieży, która przerwała studia na I roku, "Życie Szkoły Wyższej" 1958, nr 7-8, s. 44.

² W. Szubert, J. Wróblewski, Trudności I roku studiów prawniczych w oczach studentów, "Życie Szkoły Wyższej" 1961, nr 2, s. 45.

³ E. Kubaczyk, Zagadnienie sprawności nauczania na Wydziale Leśnym WSR w Poznaniu, "Życie Szkoły Wyższej" 1965, nr, s. 61.

⁴ B. Siwón, Materiały z badań nad sprawnością nauczania w WSE we Wrocławiu, "Życie Szkoły Wyższej" 1963, nr 3, s. 103.

⁵ J. Woskowski, Wartość prognostyczna świadectwa maturalnego i egzaminu wstępnego, Międzyuczelniany Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym, t. I, Warszawa 1963, s. 41-42.

⁶ D. Pachulicz, Sesja egzaminacyjna w ocenie studentów I roku, "Życie Szkoły Wyższej" 1965, nr, s. 74.

Badania prowadzone po roku 1965 na podstawie zbiorowości studentów, przyjmowanej wg nowych zasad, nie przynoszą tak jednoznacznych ustaleń. Można tu mówić o 2 rodzajach badań: nad sprawnością (selekcja eliminująca) i nad efektywnością studiów (selekcja różnicująca). Pierwsze - w tym także nasze analizy - potwierdzają prawidłowość o większych szansach młodzieży chłopskiej na utrzymanie się na studiach, w porównaniu z innymi kategoriami pochodzenia⁷.

Bardziej kontrowersyjnie rysuje się natomiast problem jakości uzyskiwanych wyników w nauce. Wiesław Wiśniewski na podstawie badań nad studentami I roku Uniwersytetu Warszawskiego stwierdza, iż młodzież inteligencka osiąga proporcjonalnie lepsze efekty mierzone średnią ocen⁸. Podobny wniosek wyprowadza Ryszard Borowicz z badań nad studentami Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu. Autor pisze: "Młodzież inteligencka zalicza kolejne semestry z najlepszymi ocenami, pozostałe grupy młodzieży są w znacznie mniejszym stopniu reprezentowane wśród najlepszych studentów"⁹. Do odmiennych wniosków dochodzi Aleksander Zandecki, analizując dane dotyczące przebiegu nauki studentów uczelni wyższych w Poznaniu. Rezultaty badań autora świadczą o tym, iż pochodzenie społeczno-zawodowe w istotny sposób różnicuje przebieg studiów w I ich fazie, natomiast nie ma bezpośredniego wpływu na dalszy przebieg nauki w II fazie studiów. Wskazuje, iż dla młodzieży robotniczej oraz dla młodzieży chłopskiej istnieje granica III roku, "przed której przekroczeniem młodzież z wymienionych grup społeczno-zawodowych uzyskuje gorsze wyniki w nauce od młodzieży nazywanej potocznie inteligencką. [...]

⁷ O mniejszym odpadzie i odsiewie wśród młodzieży pochodzenia chłopskiego, czyli o wyższej sprawności kształcenia tej kategorii, świadczą także wyniki badań M. Zubrzyckiego i in. M. Z u b r z y c k i, Statystyczna analiza sprawności kształcenia w szkolnictwie wyższym, [w:] Sprawność kształcenia w szkolnictwie wyższym, red. T. P r z e c i s z e w s k i, PWN, Warszawa 1971, s. 87. M. K u c h a r s k i, Analiza sprawności kształcenia na wydziale Finansów i Statystyki SGPiS (studia dzienne), [w:] Sprawność..., s. 111-113; B. L i b e r s k a, Sprawność kształcenia na studiach dziennych w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie, [w:] Sprawność..., s. 134-135. G. B a b i Ń s k i, Procesy selekcji studentów w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1968-1972, Oss., Kraków 1974, s. 36.

⁸ W. W i ś n i e w s k i, Przystosowanie do środowiska uczelnianego, PWN, Warszawa 1969, s. 136.

⁹ R. B o r o w i c z, Selekcje społeczne w toku kształcenia w szkole wyższej, PAN, IRWiS, Warszawa 1976, s. 97.

Na ostatnich latach studiów następuje prawie całkowite zatarcie różnic i w konsekwencji - zrównanie wyników studiów z wynikami młodzieży z pozostałych grup społeczno-zawodowych¹⁰.

Wyniki naszych badań - w odniesieniu do aspektu ilościowego, tj. sprawności kształcenia - wskazują, iż młodzież chłopska nie tylko rzadziej ulega odpadowi i odsiewowi niż młodzież robotnicza i inteligencka, ale także częściej - w porównaniu z pozostałymi kategoriami pochodzenia - podejmuje ponownie studia, poprawiając tym samym i tak wysokie wskaźniki sprawności studiów tej kategorii.

Możemy zatem mówić o zróżnicowaniu szans na ukończenie studiów wyższych przez badanych o różnym pochodzeniu społecznym. Najczęściej kontynuuje z powodzeniem studia lub je już ukończyła młodzież chłopska (48% badanych w ramach tej kategorii), następnie inteligencka (36%) i robotnicza (29%). Jak widzimy, różnice w odsetkach są znaczne. Szukając determinant zaobserwowanego tu zjawiska, należy wskazać na fakt, iż docierająca na studia młodzież pochodzenia chłopskiego jest bardziej wyselekcjonowana niż młodzież inteligencka czy nawet robotnicza, w wyniku działania szeregu barier stojących na drodze tej młodzieży do studiów wyższych już na poziomie szkoły podstawowej i średniej. Jest bardziej odporna na trudności, uparcie dąży do celu. Zdobycie wyższego wykształcenia stanowi dla niej szansę awansu społecznego, drogę wyjścia z własnego środowiska.

Reasumując, zróżnicowanie selekcji wewnątrzszkolnych na uczelni w kategoriach pochodzenia społecznego pogłębia się w wyniku ponownego podejmowania studiów przez usuniętych i rezygnujących ze studiów. Ulegająca w najmniejszym stopniu odpadowi i odsiewowi młodzież pochodzenia chłopskiego najczęściej wraca na uczelnię.

¹⁰ A. Z a n d e c k i, Społeczno-zawodowe pochodzenie studentów a ich wyniki w nauce, PWN, Warszawa 1978, s. 92-93. Inne ustalenia przyniosły badania J. Osińskiego na Politechnice Wrocławskiej i Z. Kaszkowiaka na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu: Wynika z nich, iż młodzież chłopska uzyskuje lepsze wyniki w studiach niż młodzież inteligencka. J. O s i ń s k i, Z badań nad niektórymi uwarunkowaniami procesów selekcyjnych, "Dydaktyka Szkoły Wyższej" 1969, nr. 2/3, s. 23. Z. K a s z k o w i a k, Przebieg studiów studentów Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, "Studia Pedagogiczne" 1972, t. 23, s. 348.

2. Losy edukacyjne a płeć

W literaturze przedmiotu spotyka się dwie znamienne prawidłowości: kobiety osiągają wyższe wskaźniki sprawności studiów¹¹, mężczyźni uzyskują lepsze wyniki mierzone średnią ocen¹². Prawidłowości te wystąpiły m. in. w badaniach przeprowadzonych na I roku studiów Uniwersytetu Warszawskiego w roku akad. 1965/66, gdzie więcej proporcjonalnie dziewcząt niż chłopców zaliczyło I rok studiów, ale więcej chłopców (w liczbach względnych) było studentami wybitnymi¹³, oraz na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie odsetek kobiet wśród wyeliminowanych był znacznie niższy niż odsetek mężczyzn¹⁴. O wyższej sprawności kształcenia kobiet na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł pisaliśmy w rozdz. III. Jak przedstawia się sytuacja w odniesieniu do kontynuowania studiów? Dane liczbowe zawiera tab. 12.

T a b e l a 12

Zróżnicowanie losów edukacyjnych badanych, po zaprzestaniu studiów na Ekonomice Przemysłu Uł, wg płci (dane w %)

Losy edukacyjne badanych	Mężczyźni	Kobiety
Nie podejmowali studiów	53,3	60,7
Aktualnie studiuje	18,9	18,5
Ukończyli studia	18,9	14,9
Studiowali powtórnie bez powodzenia	8,9	5,9
N	90	168

¹¹ B. Bielawska, K. Słomczyński, M. Walendowska, Z badań nad studentami I roku Wydziału Prawa Uł, PWN, Warszawa 1968, s. 45; Zubrzycki, op. cit., s. 76-87; Górczyca, Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania sprawności nauczania w uczelniach technicznych, Instytut Śląski, Katowice 1972, s. 85-86.

¹² B. Łobodzinska, Zależność między studiami a sukcesem zawodowym lekarzy, PWN, Warszawa 1962, s. 17; Borowicz, op. cit., s. 49; Z. Nęcki, Psychologiczna analiza czynników determinujących powodzenie i niepowodzenie na studiach wyższych, "Zeszyty Naukowe UJ" 1970, Prace psychologiczno-pedagogiczne, z. 15, s. 101.

¹³ Wiśniewski, op. cit., s. 143.

¹⁴ Babiński, op. cit., s. 41. Podobnie M. Susułow-

Wprawdzie na omawianym kierunku kobiety podlegają w mniejszym stopniu odpadowi i odsiewowi niż mężczyźni, ale ci ostatni częściej kontynuują studia, poprawiając tym samym wskaźniki sprawności studentów tej kategorii. Różnice w odsetkach na korzyść mężczyzn nie są jednak znaczne. Uzyskują oni przewagę nad kobietami (w liczbach względnych) w kategorii absolwentów oraz osób, które studiowały powtórnie bez powodzenia.

Fakt, iż mężczyźni częściej kontynuują studia niż kobiety, można hipotetycznie wyjaśnić w następujący sposób:

1. Silniej motywuje ich do tego nowa rola społeczna, w jakiej występuje znaczna ich część po przerwaniu studiów. Awans zawodowy i w środowisku może dokonać się poprzez uzyskanie dyplomu.

2. Silnie dopinguje do kontynuowania studiów wyższe wykształcenie współmałżonka. Zakładamy, iż mężczyźni częściej zawierają małżeństwa z kobietami z wyższym wykształceniem.

3. Kobietom utrudnia powrót na uczelnię nadmiar obowiązków rodzinnych, opieka nad dziećmi.

Dwie ostatnie hipotezy poddamy weryfikacji w dalszej części rozważań.

3. Pochodzenie ekologiczne,
miejsce zamieszkania w okresie studiów
i typ ukończonej szkoły średniej
jako czynniki różnicujące dalsze losy edukacyjne młodzieży
z odpadu i odsiewu

W jakim stopniu miejsce zamieszkania stymuluje sprawność i efektywność studiowania? Na podstawie dotychczas publikowanych prac prawidłowości rysują się następująco. Badania przeprowadzone na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1964/65 przez M. Susułowską, a w latach 1968-1972 przez Grzegorza Babińskiego - wykazały brak silniejszych zależności w tym zakresie¹⁵. Z kolei Zdzisław Górczyca na przykładzie Politechniki Śląskiej stwierdził znacznie wyższą spr-

awność, "Czynniki psychospołeczne odpadu i odsiewu na I roku studiów w UJ, cz. II, "Życie Szkoły Wyższej" 1967, nr 1, s. 75-76.

¹⁵ Susułowska, op. cit., s. 80, tab. 4; Babiński, op. cit., s. 39-40, 94.

wność kształcenia studentów ze wsi. Młodzież z dużych miast - zdaniem autora - częściej rezygnuje z wybranych studiów, przenosi się na inne uczelnie, natomiast studenci z ośrodków pozawojewódzkich znacznie rzadziej rezygnują ze studiów i rzadziej kontynuują je z opóźnieniem¹⁶. Podobny wniosek formułuje Ryszard Borowicz przeprowadzający badania na Uniwersytecie w Toruniu. "Młodzież, która przyszła na studia ze środowisk wiejskich i małomiasteczkowych, dorównuje, a nawet przewyższa pod względem sprawności studiów studentów wywodzących się z dużych i średnich miast"¹⁷. W odniesieniu do jakości uzyskiwanych wyników, badania przeprowadzone m. in. przez Ryszarda Borowicza¹⁸ i Aleksandra Zandeckiego¹⁹ wykazują, iż w przekroju całych studiów najlepsze wyniki w nauce mierzone średnią ocen uzyskuje młodzież z miast wojewódzkich. Mimo iż młodzież wiejska i małomiasteczkowa w porównaniu z wielkomiejską osiąga gorsze wyniki w studiach mierzone średnią ocen, co łączy się z jej słabszym przygotowaniem do studiów, to jednak rzadziej ulega odpadowi i odsiewowi. Co więcej - jak pokazują nasze badania - po usunięciu bądź rezygnacji ze studiów, młodzież ta częściej powraca na uczelnię, by kontynuować naukę. Odpowiednie odsetki młodzieży nie podejmującej ponownie studiów wynoszą: dla mieszkańców dużych miast (powyżej 100 tys. mieszkańców) 61%, dla mieszkańców średnich miast (od 100 do 10 tys. mieszkańców) 53% i dla mieszkańców małych miast i wsi - 55%.

Niektórzy z cytowanych wcześniej autorów podnoszą zalety domów studenckich jako środowiska sprzyjającego postępom w nauce. W całej badanej przez nas populacji mieszkało w nich 31%. Podział badanych wg miejsca zamieszkania w okresie studiów pokrywa się w znacznym stopniu z podziałem wg pochodzenia ekologicznego i społecznego. Spośród młodzieży pochodzenia chłopskiego 83% mieszkało w domach studenckich. Ustalenie siły oddziaływania środowiska, pod wpływem którego przebywali badani w okresie studiów, na ich dalsze losy edukacyjne wydaje się jednak uzasadnione. Środowisko to może mieć decydujący wpływ na ukształtowanie postaw wobec studiów.

Istnieje zgodność wyników badań co do wyższej sprawności studiów osiągananej przez mieszkańców akademika. Janusz Tymowski - na

¹⁶ G o r c z y c a, op. cit., s. 92-93.

¹⁷ B o r o w i c z, op. cit., s. 113.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Z a n d e c k i, op. cit., s. 167.

podstawie 2-krotnie przeprowadzonych badań na dwóch wydziałach Politechniki Warszawskiej - udowodnił, iż wskaźnik sprawności studiów dla mieszkańców domów studenckich był wyższy niż przeciętny dla danego wydziału²⁰. Podobne prawidłowości zaobserwowali Wiesław Wiśniewski²¹ i Jan Osiński²². Autorzy ci wskazywali także na różnice w jakości uzyskiwanych wyników na korzyść mieszkańców domów studenckich. Z kolei Maksymilian Siemieński²³ i Ryszard Borowicz²⁴ stwierdzili, iż najlepsze wyniki osiągają studenci mieszkający z rodzicami.

Dane liczbowe dotyczące zależności między kontynuowaniem studiów przerwanych odpadem lub odsiewem a miejscem zamieszkania w okresie studiów, uzyskane w naszych badaniach, pozwalają stwierdzić, iż najczęściej kontynuują studia mieszkańcy domów studenckich (47% badanych w ramach tej kategorii), następnie osoby mieszkające u rodziców (39%), najrzadziej zaś studenci ze stancji (34%). Rozkład liczebności sugeruje, iż osoby mieszkające w domach studenckich decyzyjnie o powrocie na studia podejmują w krótkim okresie czasu od chwili rezygnacji bądź usunięcia z uczelni. Spośród nich najwyższy odsetek osób ma już ukończone studia. Dla mieszkańców akademika charakterystyczny jest także 2-krotnie wyższy w porównaniu z pozostałymi kategoriami badanych, odsetek osób, które studiowały powtórnie bez powodzenia, wynoszący 10,1.

Wyniki opublikowanych dotąd badań wykazują niezmiennie wyższy poziom intelektualny absolwentów liceów ogólnokształcących oraz ich lepsze przygotowanie do studiów, zwłaszcza humanistycznych²⁵. Absol-

²⁰ J. T y m o w s k i, Sprawność studiów w szkołach wyższych w Polsce, PWN, Warszawa 1965, s. 22-23; 34.

²¹ W. W i ś n i e w s k i, Środowisko domu akademickiego a powodzenie w studiach, "Wiś Współczesna" 1969, nr 12, s. 66-68.

²² J. O s i Ń s k i, Z badań nad niektórymi uwarunkowaniami procesów selekcyjnych w Politechnice Wrocławskiej, [w:] Proces dydaktyczny, "Prace Naukowe Instytutu Nauk Społecznych Politechniki Wrocławskiej" 1969, Studia i Materiały nr 1, s. 30-31.

²³ M. S i e m i e Ń s k i, Środowiskowe i bytowe warunki uczenia się studenta a skuteczność jego nauki, "Kwartalnik Pedagogiczny" 1957, nr. 2, s. 94.

²⁴ B o r o w i c z, op. cit., s. 151.

²⁵ B. Ł o b o d z i Ń s k a, Absolwenci techników, "Nowa Szkoła" 1963, nr 10, s. 19; M. T r a w i ń s k a-K w a ś n i e w s k a, Egzamin wstępny jako czynnik selekcji, PWN, Warszawa 1963, s. 26.

wenci liceów ogólnokształcących uzyskują także lepsze oceny na studiach, znacznie mniej z nich odpada²⁶. Z naszych badań wynika, iż typ ukończonej szkoły średniej bardzo silnie oddziałuje na dalsze losy edukacyjne młodzieży z odpadu i odsiewu. Studia kontynuuje co 2 absolwent liceum ogólnokształcącego, co 3 absolwent technikum ekonomicznego i co 5 absolwent innej zawodowej szkoły średniej. Łączy się to zapewne z lepszym przygotowaniem licealistów do studiów i przede wszystkim z silniejszą motywacją do nauki, związaną z chęcią zdobycia zawodu.

4. Sytuacja rodzinna a dalsze losy edukacyjne

Sytuację rodzinną byłych studentów Ekonomiki Przemysłu Ut obrazują następujące dane: w momencie badania procent osób pozostających w stanie małżeńskim wynosił 67, pozostających w stanie wolnym - 32,6 oraz 1 osoba rozwiedziona (0,4%). Odsetek zamężnych kobiet kształtował się na poziomie 70,2, odsetek żonatych mężczyzn - 61,1. Nie występowały różnice w zakresie aktualnego stanu cywilnego w poszczególnych kategoriach pochodzenia. 16,1% małżeństw zawartych zostało przez badanych w okresie pobytu na uczelni; 12,6% w rok po opuszczeniu studiów; 70,8% - w 2 lata i później. W okresie studiów na kierunku Ekonomiki Przemysłu Ut wstąpiło w związki małżeńskie 22% kobiet i 5,4% mężczyzn. Z powyższych danych wynika, iż znaczny odsetek kobiet odchodzących z uczelni bez dyplomu, dość wcześnie, tj. w okresie studiów, decyduje się na małżeństwo. Małżeństwa studenckie przeważają wśród usuniętych i rezygnujących na wyższych latach studiów. Wśród badanych, którzy opuścili uczelnię w trakcie lub po I roku studiów, zawartych zostało na studiach 10,7% małżeństw. Odpowiedni odsetek dla studentów starszych lat wynosi 34,9%.

Następnym elementem charakteryzującym sytuację rodzinną jest posiadanie dzieci. W badanej populacji 68,4% małżeństw posiada dzieci, reszta (31,6%) to małżeństwa bezdzietne. Przeważają małżeństwa posiadające jedno dziecko (54,6% ogółu małżeństw). Dwukrotnie częściej małżeństwa bezdzietne występują wśród małżeństw zawieranych przez mężczyzn. Tylko nieznaczny odsetek zamężnych kobiet i żona-

²⁶ B o r o w i c z, op. cit., s. 58-59.

tych mężczyzn decyduje się na dziecko w okresie studiów. Są to w zdecydowanej większości kobiety odchodzące z uczelni na wyższych latach studiów.

Interesujące jest wykształcenie i praca zawodowa współmałżonków studiujących, którzy zostali usunięci bądź zrezygnowali ze studiów. Okazuje się, że wśród 174 badanych, którzy zawarli już związki małżeńskie, 54 współmałżonków (31%) posiada ukończone wyższe studia, 13 współmałżonków (7,5%) ma wykształcenie niepełne wyższe lub aktualnie studiuje, 90 (51,7%) - średnie lub pomaturalne i 16 (9,2%) - tylko zasadnicze zawodowe. O wykształceniu 1 współmałżonka brak danych. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymują się w większości wypadków mężowie, średnim lub pomaturalnym - żony. Odsetek współmałżonków z wykształceniem wyższym wśród kobiet i mężczyzn jest zbliżony. Dla kobiet kształtuje się na poziomie 30%, dla mężczyzn - 32,7%.

Jak z tego wynika, wśród studentów usuwanych lub rezygnujących ze studiów dominuje tendencja do wyboru współmałżonka ze średnim (pomaturalnym) wykształceniem, przy czym mężczyźni mają współmałżonki o wyższym poziomie wykształcenia niż kobiety współmałżonków.

Interesująco wygląda porównanie 4 kategorii zawodowych badanych z analogicznymi kategoriami, w których pracują ich żony i mężowie. Odrzuciwszy 12 osób, co do których brak danych, będziemy rozpatrywali zbiorowość 246 byłych studentów Ekonomiki Przemysłu Ut.

Spróbujemy odpowiedzieć na następujące pytania:

1. Jaki jest procent małżeństw homogenicznych pod względem zawodowym w poszczególnych kategoriach w stosunku do możliwej liczby takich małżeństw w każdej kategorii?

2. Jak kształtuje się procentowo obraz zatrudnienia w poszczególnych kategoriach zawodowych osób badanych w stosunku do współmałżonków?

W kategorii wyspecjalizowanych pracowników administracyjno-biurowych oraz innych specjalistów nietechnicznych pracuje 98 badanych, co stanowi 40% całej zbiorowości liczącej 246 osób. Współmałżonków w tej kategorii pracuje 47, tj. 19% całej zbiorowości. W tej kategorii na 98 możliwych małżeństw homogenicznych funkcjonuje 28.

W kategorii specjalistów technicznych pracuje 16 badanych (6%) i 73 współmałżonków (30%). Na 16 możliwych małżeństw homogenicznych w tej kategorii jest 7.

W kategorii pracowników biurowych pracuje 56 badanych (23%) i 10 współmałżonków (4%). Na 56 możliwych małżeństw homogenicznych w tej kategorii są faktycznie 4.

W kategorii "inne" pracuje 26 badanych (11%) i 33 współmałżonków (13%). Na 26 możliwych małżeństw homogenicznych w tej kategorii faktycznie są 3.

W kategori "nie pracują" jest 50 badanych (20%) oraz 83 współmałżonków (34%). W tej kategorii małżeństw homogenicznych pod względem zawodowym nie ma. Jest 26 małżeństw, w których oboje współmałżonkowie nie pracują. Połowa z nich to małżeństwa studenckie.

Z powyższych zestawień wynika, że:

1. Studenci usuwani lub rezygnujący ze studiów wybierali sobie współmałżonków najchętniej spośród specjalistów technicznych. Wielu mężów byłych studentek jest technikami, mistrzami, inżynierami.
2. Odsetek badanych zatrudnionych jako wyspecjalizowani pracownicy biurowi oraz w mniejszym stopniu jako pracownicy biurowi jest większy niż odsetek współmałżonków z tych samych kategorii. A więc, w tych kategoriach badani częściej znajdują zatrudnienie, rzadziej natomiast biorą sobie za żonę lub męża osobę w nich pracującą. Odwrotna sytuacja ma miejsce w przypadku kategorii specjalistów technicznych i kategorii innych zawodów. Chętniej wybiera się żonę lub męża pracujących w tych kategoriach, niż pracuje się w nich samemu.
3. Małżeństw homogenicznych pod względem zatrudnienia w stosunku do możliwej liczby takich małżeństw w danej kategorii jest stosunkowo najwięcej wśród specjalistów technicznych, a następnie wśród wyspecjalizowanych pracowników biurowych, najmniej zaś wśród pracowników biurowych.
4. Interesująca jest kategoria osób, które obecnie nie pracują. Okazuje się, że więcej procentowo nie pracuje współmałżonków (na ogół kobiety) niż studentów usuwanych lub rezygnujących ze studiów. Na 50 nie pracujących byłych studentów Ekonomiki Przemysłu UŁ 11 współmałżonków pracuje jako specjaliści techniczni, 9 jako specjaliści nietechniczni, 4 w zawodach innych.

Wszystkie te uwagi wskazują na fakt dobierania się par małżeńskich pod względem zawodowym. Wyższa homogeniczność małżeństw pod względem zawodowym wystąpiła w kategorii specjalistów technicznych i wyspecjalizowanych pracowników biurowych.

Jaka istnieje zależność między scharakteryzowaną sytuacją ro-

dzinną a dalszymi losami edukacyjnymi badanych? Nie różnicuje losów edukacyjnych po opuszczeniu uczelni stan cywilny badanych. Odsetek osób nie podejmujących studiów wśród zamężnych kobiet i żonatych mężczyzn oraz osób pozostających w stanie wolnym jest taki sam. Wynosi 58%. Dwie cechy mają natomiast istotne znaczenie. Są to: wykształcenie współmałżonka i posiadanie dzieci.

Im wyższym poziomem wykształcenia legitymuje się współmałżonek, tym dążenie do kontynuowania studiów u badanych jest silniejsze. 5-krotnie częściej dyplom uczelni uzyskały te osoby, których współmałżonkowie mają wykształcenie wyższe lub niepełne wyższe, w porównaniu z osobami mającymi współmałżonków ze średnim lub zasadniczym zawodowym wykształceniem. Osoby mające współmałżonków z wyższym lub niepełnym wyższym wykształceniem 6-krotnie rzadziej przerywają powtórnie studia. Wyższe wykształcenie współmałżonka jest zatem czynnikiem silnie dopingującym do kontynuowania studiów. Natomiast osłabiają takie działania obowiązki związane z wychowywaniem dzieci. Spośród osób żonatych i zamężnych nie mających dzieci, aktualnie studiuje bądź ukończyło studia 45,5%, spośród osób mających 1 dziecko - 32,6%, spośród osób mających 2 i więcej dzieci - 16,7%.

Wskazane elementy sytuacji rodzinnej, oddziałujące na kontynuowanie studiów, dają się statystycznie zmierzyć. Można przypuszczać, że obok nich znaczną rolę odgrywają inne czynniki, do których nie udało się dotrzeć, a wynikające ze zróżnicowania tradycji rodzin, aspiracji, podziału obowiązków rodzinnych itp.

5. Uwarunkowania powrotów na uczelnię

Analiza wyodrębnionych kategorii

Przytoczone dotychczas rozważania ukazały rolę niektórych zmiennych niezależnych w wyjaśnianiu powrotów na uczelnię młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów. Obecnie przedstawimy po kolei poszczególne kategorie badanych, poszukując jednocześnie tych cech, które przynajmniej w pewnym stopniu umożliwiają odpowiedź na pytanie, czy kategorie te stanowią jakieś odrębne, swoiste zbiorowości.

1. Kategoria osób nie podejmujących ponownie studiów. Jest to najliczniejsza kategoria stanowiąca 58,1% ogółu badanej

zbiorowości. Wśród osób z tego zbioru jest ponad 2-krotnie więcej kobiet niż mężczyzn. Odsetek młodzieży inteligenckiej i robotniczej kształtuje się na poziomie 45%, odsetek młodzieży chłopskiej na poziomie 7%. Większość osób z tego zbioru (80%) to studenci wyeliminowani na I roku studiów. Ponad $\frac{3}{5}$ osób mieszka w miastach powyżej 100 tys., a ponad połowa ukończyła liceum ogólnokształcące. Połowa osób w tej kategorii ma współmałżonków ze średnim lub niższym wykształceniem. Połowa także ma dzieci.

Dwie wyróżnione przez nas kategorie osób aktualnie studiujących i mających ukończone studia połączyliśmy w jedną kategorię studentów i absolwentów.

2. Kategoria studentów i absolwentów.

Stanowią razem 35% całej badanej populacji. $\frac{2}{5}$ tego zbioru to kobiety. Odsetek młodzieży pochodzenia inteligenckiego wynosi 51, pochodzenia robotniczego - 34 i chłopskiego - 12. Większość osób w kategorii (74%) to studenci odchodzący z uczelni na I roku studiów. Absolwenci liceów ogólnokształcących stanowią 78%, a osoby mieszkające w dużych miastach 57%. Ponadto $\frac{1}{4}$ studentów i absolwentów ma współmałżonków ze średnim lub niższym wykształceniem, a $\frac{1}{3}$ - obowiązki związane z wychowaniem dzieci.

3. Kategoria osób studiujących powtórnie bez powodzenia.

Niewielka liczebność tego zbioru uniemożliwia analogiczną jak wyżej analizę. Ograniczymy się więc tu do kilku uwag. Hipotetycznie można przyjąć, że jest to młodzież najmniej zdolna lub której sytuacja społeczna jest szczególnie niekorzystna. Ponieważ większość osób w tej kategorii ma współmałżonków z wykształceniem co najwyżej średnim oraz wychowuje dzieci, można przypuszczać, iż druga ze wskazanych przyczyn niepowodzeń ma także istotne znaczenie.

Powyższe, skrótowe omówienie kategorii wyodrębnionych ze względu na aktualny stosunek do studiów pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Badani zaliczeni do poszczególnych kategorii nie mają żadnej z dotychczas omawianych, poza aktualnym stosunkiem do studiów, cechy wspólnej.

2. Charakterystyka obiektywnych cech kategorii studentów i absolwentów nie wystarczy do stwierdzenia, jakim warunkom powinien odpowiadać badany, aby kontynuował z powodzeniem studia. Nie ma cechy wykluczającej lub też gwarantującej powrót na uczelnię. Nie moż-

na zatem wyjaśnić powrotów wyłącznie na podstawie cech społeczno-demograficznych, bez odwoływania się do zmiennych psychologicznych oraz głębszych analiz sytuacji społecznej badanych zarówno w okresie przed studiami, w ich trakcie, jak i po opuszczeniu uczelni.

3. Znaczną rolę w wyjaśnianiu powrotów na studia odgrywają także cechy, jak: pochodzenie społeczne, typ ukończonej szkoły średniej, wykształcenie współmałżonka i posiadanie dzieci. Częściej kontynuują studia osoby pochodzenia chłopskiego, absolwenci liceów ogólnokształcących mający współmałżonków z wyższym wykształceniem i nie mający dzieci.

4. W poszczególnych kategoriach występowały także różnice ze względu na płeć i pochodzenie terytorialne, ale różnice te nie były zbyt duże.

R o z d z i a ł   V I

PRACA ZAWODOWA BADANYCH PO OPUSZCZENIU UCZELNI

Jednym z podstawowych celów niniejszej pracy jest ukazanie losów zawodowych młodzieży opuszczającej uczelnię bez dyplomu. Szkolnictwo wyższe kształci kadry specjalistów. Ich formalne kwalifikacje potwierdza świadectwo ukończenia szkoły. W społeczeństwie funkcjonuje pogląd, iż uzyskanie dyplomu wyższej uczelni umożliwia awans zawodowy. Studia ekonomiczne, podobnie jak politechniczne, stereotypowo kojarzą się przyszłym absolwentom nie tylko ze zdobyciem wysokiej fachowości, lecz także z kierowniczym stanowiskiem w miejscu pracy. Czy zatem w odniesieniu do sytuacji zawodowej badanych lat studiów nie potwierdzone dyplomem to czas zmarnowany?

Skok jakościowy, jaki dokonał się w naszej gospodarce z początkiem lat siedemdziesiątych, w rezultacie podejmowania wielkich inwestycji, intensywnej rozbudowy i modernizacji przemysłu stwarzał szansę na łatwiejsze uzyskanie zgodnej z zainteresowaniami i aspiracjami pracy. Ze strony przemysłu napływało wiele ciekawych ofert uzyskania dobrych warunków pracy i płacy, a także - co szczególnie ważne w momencie startu życiowego - uzyskania własnego mieszkania. Wysokie zapotrzebowanie gospodarki na kadry ekonomistów z wyższym wykształceniem znajdowało odbicie w przyznawaniu przez zainteresowane zakłady i instytucje tzw. stypendium fundowanych. Jak w tych warunkach przedstawiała się sytuacja studentów nie kończących studiów? Jaki był ich start zawodowy i jak kształtowały się ich dalsze losy?

1. Rodzaj pierwszej pracy

Odejście z uczelni, z przyczyn wcześniej przez nas analizowanych, stawia młodych ludzi w zupełnie nowej sytuacji. Rozbudzone na-

dzieje związane ze zdobyciem dyplomu magisterskiego nie mogą być spełnione, przynajmniej w najbliższym czasie. Z naszych badań wynika, iż bezpośrednio po opuszczeniu uczelni zdecydowana większość badanych (203 osoby, tj. 79%) podjęła pracę zawodową, natomiast 21% pracy takiej nie podjęło. Ta część młodzieży nosiła się z zamiarem jak najszybszego podjęcia nauki, nie tylko w szkole wyższej; niektórzy zamierzali zdobyć wykształcenie i zawód w szkole pomaturalnej¹.

W rozdziale niniejszym interesować nas będzie młodzież, która rozpoczęła pracę zawodową.

Sądziliśmy, iż podjęcie pracy przez badanych nie jest sprawą prostą. Ogromna ich większość, będąc absolwentami liceum ogólnokształcącego, nie ma żadnego zawodu. Tymczasem prawie 80% osób podjęło pracę, w tym 71% stwierdziło, iż w momencie podejmowania pracy nie przeżywali żadnych trudności. Pozostali napotykali najczęściej na następujące kłopoty: trudności ze znalezieniem odpowiedniej pracy wynikające z braku przygotowania zawodowego; trudności adaptacyjne w środowisku zawodowym; obawy, czy podołają nałożonym obowiązkom; zwiększona odpowiedzialność. Uzyskaliśmy także nietypowe odpowiedzi na temat napotykaných w nowej sytuacji życiowej trudności, np.: zbyt wczesne wstawanie; odczuwanie pewnego rodzaju degradacji społecznej po nieudanych studiach, czego wyrazem jest wykonywanie pracy fizycznej, niezgodnej z zainteresowaniami, a także niehonorowanie pierwszych lat studiów.

Sytuację zawodową badanych (w momencie startu zawodowego) charakteryzują przede wszystkim następujące elementy: miejsce pracy, zawód, stanowisko i wysokość uposażenia. Elementy te stanowią o prestiżu w środowisku zawodowym. Omawiany je kolejno.

M i e j s c e p r a c y. Znaczna rozpiętość rodzajów instytucji, w których badani podjęli pracę, zmusiła nas do pogrupowania tychże w nieco bardziej jednorodne kategorie. Najliczniejsza grupa młodzieży znalazła zatrudnienie w zakładach przemysłowych (37%), na drugim miejscu sytuują się instytucje oświatowe; wychowawcze, kulturalne i naukowe (22%), na trzecim - instytucje usługowe

¹ Naukę w szkole wyższej kontynuowały 22 osoby (po uprzednim złożeniu egzaminu wstępnego), natomiast w szkołach pomaturalnych - 33 osoby.

(14%), na dalszych kolejno: instytucje administracji państwowej, aparatu partyjnego, milicji i wojska (9%), instytucje finansowe (6%), instytucje związane z komunikacją i łącznością (6%), prywatne zakłady rzemieślnicze i gospodarstwa rolne oraz rolnicze zakłady produkcyjne (po 1,6%).

Zdecydowana przewaga zakładów przemysłowych pod względem zapewnienia miejsc pracy byłym studentom wynikała z dużej liczby tych zakładów na terenie Łodzi. Oferowały one najwięcej wolnych miejsc pracy. Ponadto sam profil studiów na ekonomice przemysłu stwarzał największe szanse uzyskania pracy właśnie w zakładach przemysłowych.

Zarówno mężczyźni, jak i kobiety zdecydowanie najczęściej podejmują pracę w zakładach przemysłowych. Różnice odsetek zaznaczają się wyraźnie w odniesieniu do (1) instytucji usługowych i instytucji administracji państwowej, (2) aparatu partyjnego, milicji i wojska. W pierwszych zatrudnionych jest 16,3% kobiet i 9,6% mężczyzn, odpowiednie odsetki dla drugiego rodzaju instytucji wynoszą: 5,9 i 15,7. Spośród ogółu badanych zatrudnienie w instytucjach finansowych znalazły wyłącznie kobiety.

Struktura pochodzenia badanych nie rozstrzyga jednoznacznie wyboru miejsc pracy. Młodzież robotnicza i inteligencka wybiera w pierwszej kolejności zakłady przemysłowe, następnie zaś: instytucje oświatowe, wychowawcze, kulturalne i naukowe oraz instytucje usługowe. Jedynie młodzież wywodząca się z rodzin pracowników umysłowych nieco częściej wybiera instytucje oświatowe, wychowawcze, kulturalne i naukowe niż zakład przemysłowy. Młodzież pochodzenia chłopskiego - podobnie jak młodzież robotnicza i inteligencka - podejmuje pracę przede wszystkim w zakładach przemysłowych, następnie w instytucjach komunikacji i łączności oraz instytucjach administracji państwowej. Spośród młodzieży chłopskiej, tylko 1 osoba na 21 badanych wybrała pracę w rolnictwie.

Znamienne jest, iż prawie połowa spośród badanych odchodzących z uczelni na II lub wyższym roku studiów, a tylko 1/3 spośród odchodzących w trakcie lub po I roku znajduje zatrudnienie w przemyśle.

Dane te wskazują na istnienie wprost proporcjonalnego związku między długością pobytu na uczelni a wyborem miejsca zgodnym z kierunkiem kształcenia.

Z uwagi na znikomą liczebność młodzieży z rodzin rzemieślników i innych, pomijamy analizę ich sytuacji zawodowej.

Z a w ó d. Opracowując materiały dotyczące zawodu wykonywanego przez badanych, wykorzystaliśmy podział społeczno-zawodowy przyjęty w publikacji IFiS PAN². Młodzież nie kończąca studiów - zgodnie z zawartą w tej publikacji klasyfikacją - podejmowała pracę głównie w charakterze pracowników biurowych i wyspecjalizowanych pracowników administracyjno-biurowych. Łącznie do wymienionych grup społeczno-zawodowych zaliczyliśmy 70% badanych.

Pracownicy biurowi, wśród których najliczniej reprezentowany był zawód referenta, stanowili 29% zbiorowości badanej, natomiast wyspecjalizowani pracownicy administracyjno-biurowi, w tym przede wszystkim planiści i księgowi - 31,4%.

Pozostała część badanych wykonywała różnorodne zawody. Odsetki osób zaliczonych do poszczególnych grup zawodowych przedstawiają się następująco: pracownicy fizyczni i fizyczno-umysłowi - 8,1, technicy i pracownicy na stanowiskach równorzędnych - 6,8, specjaliści nietechniczni średniego szczebla - 5,8, półwykwalifikowani i niewykwalifikowani pracownicy fizyczni - 3,4, kadra kierownicza - 2,1, inni i brak danych - 3,4.

Istnieje silna zależność między strukturą zawodową a płcią oraz strukturą zawodową a typem ukończonej szkoły średniej. 80% ogółu badanych kobiet i 51% ogółu mężczyzn wykonywało zawód pracowników biurowych i wyspecjalizowanych pracowników administracyjno-biurowych, przy czym odsetek wyspecjalizowanych pracowników biurowych wśród kobiet i mężczyzn był taki sam (31), natomiast różnica dotyczyła pracowników biurowych, głównie kobiet.

W grupie specjalistów technicznych średniego szczebla występowała zdecydowana przewaga mężczyzn, a w skład kadry kierowniczej i niewykwalifikowanych pracowników fizycznych wchodził wyłącznie mężczyźni.

Struktura zawodowa badanych ściśle łączy się z typem ukończonej przez nich szkoły średniej. Kadra kierownicza oraz wyspecjalizowani pracownicy biurowi rekrutowali się głównie spośród absolwentów technikum ekonomicznego, z kolei specjaliści techniczni średniego szczebla to wyłącznie absolwenci innych typów średnich szkół technicznych. Najmniej korzystnie przedstawiała się struktura zawodowa

² Społeczna klasyfikacja zawodów, oprac. M. P o h o s k i, K. S ł o m c z y Ń s k i, PAN, IFiS, Warszawa 1978.

absolwentów liceów ogólnokształcących: 64% spośród nich zatrudnionych było jako pracownicy biurowi, a 14% - jako pracownicy fizyczno-umysłowi.

Pochodzenie społeczne nie różnicuje struktury zawodowej. We wszystkich kategoriach pochodzenia społecznego zawód pracowników biurowych niższego i średniego szczebla zajmuje dominującą pozycję.

Nieco silniejszy związek występuje między "klasą" odpadu lub odsiewu a wykonywanym zawodem. 29,0% spośród młodzieży odchodzącej z uczelni na I roku studiów i 37,5% spośród odchodzących na wyższych latach znalazło zatrudnienie w zawodzie wyspecjalizowanego pracownika biurowego. Im zatem młodzież zaliczy więcej lat na studiach, tym większą ma szansę na podjęcie kwalifikowanej pracy umysłowej. Zależność ta - choć przy mniejszej rozpiętości odsetek - ma podobny charakter do stwierdzonej w odniesieniu do miejsca pracy.

S t a n o w i s k o Posiadanie dyplomu magisterskiego staje się w zakładzie pracy podstawowym warunkiem awansu młodego pracownika na stanowisko kierownicze. W niektórych sytuacjach, tam gdzie występuje szczególnie dotkliwy brak kadry pracowników z wyższym wykształceniem, objęcie stanowiska kierowniczego leży w zasięgu młodych ludzi z wykształceniem średnim i dostatecznie długim stażem pracy. Z naszych badań wynika, iż młodzież skreślona i rezygnująca ze studiów, w swej pierwszej pracy po opuszczeniu uczelni w zdecydowanej większości pełniła funkcje wykonawcze. Aż 85,1% spośród ogółu badanych zatrudnionych było na stanowisku wykonawczym, 7,2% na stanowisku samodzielnym, 5,9% na stanowisku kierowniczym, w odniesieniu do 1,8% osób brak danych.

Zatem tylko w pojedynczych przypadkach brak dyplomu nie przekreślał szans na kierowniczy etat. Spośród innych czynników społeczno-demograficznych jedynie płeć różnicowała w sposób istotny rodzaj zajmowanego stanowiska. Spośród ogółu kobiet 92,8% pracowało na stanowiskach wykonawczych, 2,6% na stanowiskach kierowniczych i tyleż samo na stanowiskach samodzielnych. Proporcje te dla mężczyzn były zdecydowanie korzystniejsze. Odpowiednie odsetki wynosiły: 71,0; 15,6; 12,0.

Z a r o b k i. Wysokość otrzymywanego wynagrodzenia za pracę stanowi dla młodych pracowników zasadniczy miernik ich pozycji zawodowej i społecznej. Właściwa polityka płacowa i kadrowa w in-

stytucjach i zakładach pracy ma ogromne znaczenie dla jakości i wydajności pracy jednostki, poczucia odpowiedzialności za pracę i osobistego z niej zadowolenia.

Znakomita większość osób badanych w momencie startu zawodowego, przypadającego na pierwszą połowę lat siedemdziesiątych, wykonywała pracę biurową. Wynagradzana była w systemie czasowym; 34% spośród ogółu badanych zarabiała do 2000 zł i taki sam odsetek od 2001 do 3000 zł. Wynagrodzenie powyżej 3001 zł otrzymywało łącznie 29%.

Dla porównania, średnia miesięczna płaca netto w Polsce w przemyśle uspołecznionym w roku 1970 wynosiła 2389, zaś w roku 1974 - 3283³. Tak więc poniżej średniej krajowej zarabiała około 60% badanych, przy czym dla kobiet odsetek ten kształtował się na poziomie 70%, zaś mężczyzn 50%.

Przeciętny poziom płac badanej kategorii jest bardzo wymowny. Świadczy dobitnie o jej niskiej pozycji zawodowej. Fakt pobytu na uczelni wyższej i odejście z niej w wyniku niepowodzeń nie ułatwia warunków startu w życiu zawodowym.

Porównując sytuację zawodową badanych z sytuacją absolwentów średnich szkół zawodowych, można sądzić, iż ci ostatni mają przewagę. Poznali swój zawód, nastawieni są w trakcie nauki na konkretny rodzaj pracy, ponadto szkoły zawodowe często współpracują z określonymi zakładami pracy, w których ich absolwenci znajdują zatrudnienie. Natomiast w znacznie gorszej sytuacji są niedoszli absolwenci szkoły wyższej. Uczelnia nie pomaga im w znalezieniu pracy, przestaje się nimi interesować. Młodzież ta jest zdana wyłącznie na siebie, swoją zaradność, inwencję, przedsiębiorczość, tzw. znajomości. Pomijając zatem tę młodzież, która ukończyła szkoły zawodowe, pozostała jej część w zasadzie nie jest przygotowana do pracy zawodowej. Jej start zawodowy zbliżony jest do startu absolwentów średnich szkół ogólnokształcących.

2. Zmiany miejsca pracy

Obiektywnym wskaźnikiem stabilizacji zawodowej i pozycji w zawodzie jest płynność wyrażająca się w zmianach miejsca pracy. Śle-

³ "Rocznik Statystyczny" 1975, s. 116.

dząc losy zawodowe młodzieży przerywającej studia, widzimy, iż charakteryzują się one w większości przypadków brakiem stabilizacji. Spośród 236 osób, które w okresie od 1969 do 1976 r. pracowały zawodowo, ponad połowa zmieniała pracę, w tym 28% osób zmieniało pracę dwukrotnie i 8% trzykrotnie i częściej.

Kobiety zmieniają pracę nieco częściej niż mężczyźni. Wiąże się to zapewne z faktem, że mężczyźni startują z lepszych pozycji, otrzymując wyższe wynagrodzenie. Odsetek osób stabilnych zawodowo w poszczególnych kategoriach pochodzenia społecznego jest zbliżony. Nie różnicuje także ruchliwości zawodowej kontynuacja studiów. Ponad połowa spośród osób powracających na uczelnię i tyleż samo spośród osób nie kontynuujących studiów zmienia przynajmniej raz miejsce pracy.

Przyczyną zmiany pracy jest najczęściej poszukiwanie wyższych zarobków. Wskazało na nią 28,5% badanych "niestabilnych" zawodowo. Dominacja tej przyczyny ma swoje uzasadnienie między innymi w fakcie, iż te same funkcje wykonywane i identyczne kwalifikacje są opłacane w bardzo zróżnicowany sposób w systemach płac różnych resortów. Drugą przyczyną, na którą wskazało 22% badanych, tkwi w poszukiwaniu pracy zgodnej z zainteresowaniami, dającej możliwość wykorzystania posiadanej wiedzy, rozwijającej intelektualnie. Dalej, 13% osób zmieniło pracę w wyniku zmiany miejsca zamieszkania. Czwartym czynnikiem płynności, działającym w odniesieniu do 12% osób, były reorganizacje, przymusowe przeniesienia i posunięcia administracyjne. Sporadycznie badani wymieniali takie przyczyny, jak: złe układające się stosunki w pracy, możliwość awansu na wyższe stanowisko, możliwość podjęcia nauki.

Obserwowana w odniesieniu do młodzieży przerywającej studia wysoka płynność łączy się ze stosunkowo niedługim stażem pracy badanych. W zbiorowości pracujących, 55,5% osób ma staż pracy ogółem powyżej 4 lat, 23,3% osób od 2 do 4 lat i 20% osób do 2 lat pracy⁴. Długość stażu pracy ma bezpośredni związek ze zróżnicowaniem zbiorowości według roku opuszczenia uczelni. Ogólny staż jest tym dłuższy, im więcej czasu upłynęło do odejścia ze studiów do czasu badania. Rozkłady procentowe w obu przypadkach są zbliżone. Inaczej natomiast kształtuje się długość stażu pracy w pierwszej pracy po stu-

⁴ W odniesieniu do 1,2% osób brak danych.

diach. Dla ponad połowy badanych nie przekracza on 2 lat. Zatem zmiana miejsca pracy następuje najczęściej w okresie 2 pierwszych lat pracy zawodowej.

Dotychczas charakteryzowaliśmy płynność zawodową badanej kategorii. Obecnie przedstawimy zmiany w sytuacji zawodowej, ich kierunek i korelaty.

3. Aktualna praca - miejsce pracy, zawód, stanowisko, dochody

W celu prześledzenia zmian, jakie nastąpiły w sytuacji zawodowej badanych, porównamy ich pierwszą i ostatnią pracę. Analizując kolejno poszczególne elementy sytuacji zawodowej w odniesieniu do pierwszej i ostatniej pracy, spróbujemy określić kierunek zmian oraz ich dynamikę. Ponadto prześledzimy, jakie są związki aktualnej sytuacji zawodowej z cechami społeczno-demograficznymi. W naszych analizach weźmiemy pod uwagę niektóre tylko, najbardziej podstawowe cechy (te, o których skądinąd wiadomo, że wiążą się ściśle z pracą zawodową ludzi). Interesować nas będzie zwłaszcza związek sytuacji zawodowej z kontynuowaniem studiów.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, iż w okresie objętym badaniami prawie wszyscy opuszczający uczelnię (237 osób, tj. 91,4%) podjęli pracę zawodową. Zasadnicza część badanych, tj. 78,8%, rozpoczęła pracę bezpośrednio po odejściu z uczelni i kontynuowała ją do momentu badań. Ponad 8% osób porzuciło pracę, by podjąć naukę i prawie tyle samo osób przystąpiło do pracy po okresie nauki. W chwili badania pracowało 208 osób (80,6%), a z pozostałych 50 osób nie pracujących 21 studiowało na studiach dziennych.

M i e j s c e   p r a c y. Podstawowa część badanych (42%) pracuje w zakładach przemysłowych. W porównaniu z okresem pierwszej pracy zaznaczył się więc niewielki 5-procentowy wzrost odsetka zatrudnionych w tej dziedzinie.

Na nie zmienionym poziomie kształtuje się zatrudnienie badanych osób w instytucjach oświatowych, wychowawczych, kulturalnych i naukowych. Podobnie stabilna jest sytuacja w kategorii pracowników instytucji usługowych i instytucji administracji państwowej. Nieznacznie zmieniają się jedynie odsetki osób zatrudnionych w instytu-

cjach zajmujących dalsze miejsca. Zmniejsza się liczba osób w instytucjach finansowych i instytucjach związanych z komunikacją i łącznością, wzrasta - w gospodarstwach rolnych.

Wysoka płynność zawodowa młodzieży przerywającej studia, wyrażająca się w fakcie, iż co drugi badany zmienia miejsce pracy, nie powoduje zmian w ogólnej strukturze zatrudnienia.

Podobnie, jak ogólna struktura zatrudnienia, także obecna struktura zatrudnienia według płci i pochodzenia społecznego jest zbliżona do okresu pierwszej pracy.

Czy są zatem instytucje, w których osoby kontynuujące naukę częściej podejmują pracę? Z rozkładu odsetek wynika, iż wśród młodzieży powracającej na studia, w porównaniu z młodzieżą nie kontynuującą studiów, relatywnie więcej (o 10%) jest pracowników instytucji usługowych, mniej zaś (o 15%) zatrudnionych w zakładach przemysłowych. Nasuwa się następujący wniosek. Zakład przemysłowy w mniejszym stopniu niż inne instytucje stymuluje do uzupełniania wykształcenia na poziomie wyższym, mimo iż znajduje w nim zatrudnienie prawie połowa osób odchodzących z Ekonomiki Przemysłu na wyższych latach studiów. Rezygnacja ze studiów może łączyć się z wyższymi uposażeniami w tej dziedzinie gospodarki, także z wykonywaniem zgodnej z zainteresowaniami pracy.

Z a w ó d. Jakim przekształceniom ulega struktura zawodowa badanych, jakie jest tempo i kierunek zmian?

Porównując obecną strukturę zawodową ze strukturą z okresu pierwszej pracy, widzimy, iż nastąpiły istotne zmiany odsetka pracowników biurowych i wyspecjalizowanych pracowników biurowych. Wprawdzie obie kategorie obejmują nadal blisko 70% badanych, ale w okresie pierwszej pracy wśród ogółu zatrudnionych przeważali pracownicy biurowi, obecnie większość stanowią wyspecjalizowani pracownicy biurowi.

Poza tą zmianą, obserwujemy niewielki wzrost udziału w strukturze zawodowej kadry kierowniczej, specjalistów technicznych i nie-technicznych, zmniejszenie się udziału pracowników fizycznych i fizyczno-umysłowych oraz zanik pół- i niewykwalifikowanych pracowników fizycznych.

W porównaniu z okresem pierwszej pracy utrzymuje się kierunek i skala zróżnicowania struktury zawodowej według płci. Nadal kobiety zdecydowanie dominują w kategorii pracowników biurowych, mężczy-

zni zaś w kategorii specjalistów technicznych. Nadal w skład kadry kierowniczej wchodzi wyłącznie mężczyźni. Jednym ze źródeł trwałości zróżnicowania zawodowego kobiet i mężczyzn jest funkcjonowanie w społeczeństwie kulturowo określonych wzorów ról zawodowych, tradycyjnie uznawanych za kobiece lub męskie.

Podobnie jak poprzednio, pochodzenie społeczne nie różnicuje struktury zawodowej. Zmienia ją natomiast powrót na studia. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia, wzrasta zatrudnienie w zawodach wyspecjalizowanych pracowników biurowych, specjalistów nietechnicznych i kadry kierowniczej, czyli zawodach wymagających wyższych kwalifikacji, maleje - w zawodach pracowników biurowych, pracowników fizycznych i fizyczno-umysłowych⁵.

W odniesieniu do sytuacji zawodowej badanej kategorii obserwujemy powolny proces przechodzenia do zawodów wymagających wyższych kwalifikacji. Proces awansu zawodowego charakterystyczny jest przede wszystkim dla osób kontynuujących studia. Struktura zawodowa młodzieży nie podejmującej studiów nie odbiega od ogólnej struktury zawodowej badanych z okresu pierwszej pracy.

S t a n o w i s k o   p r a c y. W porównaniu z okresem pierwszej pracy nastąpił wzrost odsetka osób zatrudnionych na stanowisku kierowniczym (o 7%) i samodzielnym (o 4%), a zarazem zmniejszenie się odsetka (o 10%) odnoszącego się do stanowiska wykonawczego. Podobnie dzieje się ze strukturą stanowisk według płci i pochodzenia społecznego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż mężczyźni osiągają stanowiska kierownicze zdecydowanie częściej niż kobiety. W okresie pierwszej pracy kierownicze funkcje pełniło 15% spośród ogółu mężczyzn, obecnie - 27%. Dla kobiet odpowiednie odsetki wynoszą 2,6 i 3,7.

Ukończenie studiów wyższych zwiększa szanse na objęcie kierowniczego stanowiska. Spośród osób mających dyplom uczelni, co 4 osoba pełni funkcje kierownicze; spośród osób nie kontynuujących nauki - co 10. O wpływie wykształcenia na awans w pracy zawodowej badanych świadczy także brak zależności między stażem pracy i stano-

⁵ Por. M. F i s c h e r-K o w a l s k i, Langfristige Wandlungen im Bildungswozen, [w:] Lebenswelt und soziale Probleme, Verhandlungen des 20. Deutschen Soziologentages Zu Bremen Frankfurt (New York) 1980.

wiskiem. Odsetki osób na stanowiskach kierowniczych w kategorii osób o stażu pracy do 4 lat i kategorii osób o stażu powyżej 4 lat są zbliżone. Wnoszą odpowiednio 12,7 i 11,8. Osoby kontynuujące studia dzienne mają z reguły krótszy staż pracy. Ich start zawodowy jest opóźniony, ale z danych wynika, iż osiągają lepsze pozycje od kolegów bez dyplomu o dłuższym stażu pracy.

A k t u a l n e z a r o b k i. Poziom obecnych zarobków osób biorących udział w badaniu oceniać możemy w zestawieniu z wysokością średniej miesięcznej płacy w gospodarce społecznej. Porównywanie zarobków z okresu pierwszej i ostatniej pracy byłoby niewłaściwe, ponieważ na przestrzeni I połowy lat siedemdziesiątych następował dość dynamiczny wzrost płac pracowniczych. Średnia miesięczna płaca w sektorze społecznym w Polsce wynosiła w 1976 r. 4234 zł⁶. W naszych badaniach odpowiada to poziomowi zarobków z najwyższego przedziału, w którym znajduje się 25% badanych.

Płace powyżej 4 tys. zł osiąga blisko połowa badanych mężczyzn, a tylko 11% kobiet. Poprzednio stwierdziliśmy, że kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni pełnią wykonawcze funkcje w miejscu pracy. One także zdecydowanie niżej zarabiają.

W zbiorowości badanej stosunkowo najniższe zarobki osiągają osoby nie kontynuujące studiów. Powrót na uczelnię i otrzymanie dyplomu magisterskiego wyraźnie przyspiesza awans materialny, chociaż nie jest to jednoznaczne z przejściem do kategorii osób najwyżej zarabiających wśród badanych pracowników.

Z przedstawionych w niniejszym rozdziale rozważań wynika, iż sytuacja zawodowa badanej młodzieży w pierwszej pracy po przerwaniu studiów kształtuje się względnie jednorodnie. Większość badanych znajduje zatrudnienie w zawodach pracowników biurowych niskiego i średniego szczebla, pełni w pracy funkcje wykonawcze, otrzymuje wynagrodzenie poniżej średniej miesięcznej płacy w sektorze społecznym. Niska pozycja badanej kategorii w momencie startu zawodowego jest wynikiem braku przygotowania do podjęcia kwalifikowanej pracy. Dotyczy to głównie absolwentów liceów ogólnokształcących. Krótki pobyt na uczelni nie daje im wiedzy zawodowej i żadnych zawodowych uprawnień.

Młodzież przerywając studia charakteryzuje wysoka płynność za-

⁶ "Rocznik Statystyczny" 1977, s. 127.

wodowa. Zmiany miejsca pracy tej części młodzieży, która nie kontynuuje nauki, nie przyspieszają w sposób istotny awansu zawodowego. Inaczej kształtuje się sytuacja w przypadku młodzieży uzupełniającej studia. Zdecydowanie częściej niż pozostali badani przechodzi ona do zawodów wymagających wyższych kwalifikacji, uzyskuje kierownicze stanowiska i wyższe uposażenie. Zatem kontynuacja studiów stymuluje awans, chociaż dokonuje się on powoli.

Zaprezentowana sytuacja zawodowa badanych wydaje się nie dawać im wielu powodów do satysfakcji. Tymczasem opracowując pytanie: Czy jest P. zadowolony(a) z obecnej pracy?, uzyskaliśmy zaskakujące wyniki - 68% badanych udzieliło na nie odpowiedzi twierdzącej. Jako powód zadowolenia prawie wszyscy (82% spośród ogółu zadowolonych) podają wykonywanie pracy zgodnej z zainteresowaniami, absorbującej, dającej satysfakcję. 23% badanych widzi powód zadowolenia w dobrze układających się stosunkach międzyludzkich w pracy, a 19,4% satysfakcjonuje praca w ruchu, wyjazdy służbowe, liczne kontakty z ludźmi. Zaledwie dla 7% osób przyczyną zadowolenia z pracy są wysokie zarobki.

Niezadowolona z pracy część młodzieży stanowi 24% ogółu pracujących. Głównym powodem niezadowolenia są niskie zarobki. Inne przyczyny wymieniane 2-krotnie rzadziej to wykonywanie pracy nudnej, monotonnej, papierkowej, złe stosunki międzyludzkie w pracy i brak możliwości awansu. Sporadycznie badani wskazują na takie negatywne zjawiska, jak: korupcja, łapówkarstwo, niski poziom intelektualny współpracowników.

Wysoki wskaźnik zadowolonych z pracy wśród badanych wydaje się pozostawać w sprzeczności z wynikami analizy ich sytuacji zawodowej. Być może stanowisko pracy i wysokość uposażeń nie ma decydującego znaczenia dla ich poczucia sukcesu w pracy. Podstawowe bowiem znaczenie przypisują charakterowi pracy, a więc zgodności z zainteresowaniami. Uważamy, że badana młodzież ma świadomość, iż jej poziom wykształcenia, kwalifikacje zawodowe, staż pracy nie dają dużych szans na osiągnięcie wyższej pozycji zawodowej. Większość osób, deklarując zadowolenie z pracy, aprobeuje tym samym swoją pozycję zawodową.

R o z d z i a ł VII

UCZESTNICTWO W KULTURZE I ŻYCIE TOWARZYSKIE BADANEJ MŁODZIEŻY

Poziom uczestnictwa w kulturze stanowi obok zawodu, stanowiska i dochodu jeden z ważniejszych wyznaczników pozycji w społeczeństwie. Charakteryzując miejsce zajmowane przez młodzież nie kończącą studiów w strukturze zawodowej, wskazywaliśmy, iż ponad 2/3 badanych pracuje w zawodach pracowników biurowych. Czy ten typ zajęć oraz dłuższe lub krótsze przebywanie na uczelni (najwyższy osiągnięty poziom wykształcenia) łączy się z określonym wzorem kulturalnej konsumpcji? Jaką kategorię inteligencji stanowi młodzież nie kończąca studiów ze względu na uczestnictwo w kulturze? Odpowiedź na powyższe pytania łączy się z określeniem wzoru kulturalnej konsumpcji badanej kategorii oraz poznaniem jej wewnątrzgrupowego różnicowania kulturalnego. Tak postawiony problem badawczy, odnoszący się do zagadnień związanych z uczestnictwem w kulturze, wynika z u-sytuowania go w obrębie szerszej problematyki zmierzającej do opisu miejsca badanej kategorii w ramach inteligencji oraz przedstawienia jej struktury wewnętrznej.

Uczestnictwo w kulturze zależy od złożonego kompleksu czynników. W badaniach koncentrujemy się wyłącznie na niektórych cechach zbiorowości odbiorców różnicujących kulturalne uczestnictwo. Poza zasięgiem badania znalazły się obiektywne możliwości zaspokajania potrzeb kulturalnych odbiorców, gwarantowane przez system kultury. Pewną, pośrednią informację o instytucjonalnych możliwościach zaspokajania tych potrzeb stanowi charakter miejscowości, w jakich zamieszkują badani.

Badania nad uczestnictwem w kulturze wymagają przyjęcia określonej koncepcji teoretycznej kultury. W niniejszych badaniach posługujemy się semiotycznym kryterium kultury, polegającym na ujmowaniu kultury w kategoriach procesu komunikowania. Implikuje ono

określoną formułę uczestnictwa kulturalnego. Wyznacza płaszczyzny, w obrębie których poszukuje się przejawów zróżnicowania kulturalnego. W socjologii kultury wyróżnia się kilka podstawowych wariantów ujęć uczestnictwa w kulturze. Kryterium podziału stanowi zakres zjawisk życia symbolicznego, poprzez które bada się stosunek ludzi do kulturalnych dóbr, norm i wartości¹.

W naszych badaniach zastosowaliśmy zawężoną formułę uczestnictwa kulturalnego (1) do dziedziny recepcji, tj. badania zakresu i poziomu odbiorczego kontaktu z przekazami kultury symbolicznej oraz (2) do niektórych form symbolicznej interakcji realizowanych w ramach II układu kultury. Badano zatem zasięg oraz poziom odbiorczego uczestnictwa, pomijając zagadnienie jakości recepcji. Analiza zmierzała do uchwycenia przejawów zróżnicowania kulturalnego, głównie w sferze czytelnictwa książek, prasy, korzystania z instytucji kulturalnych oraz wskazania społecznych uwarunkowań uczestnictwa. Ten typ podejścia badawczego, mieszczący się w nurcie badań ilościowych, dostarcza informacji o skali zróżnicowań kulturalnych wśród młodzieży nie kończącej studiów, umożliwia poznanie ilościowych parametrów uczestnictwa kulturalnego. Analiza jakości odbioru przekazów kultury wymaga stosowania odmiennych, bardziej skomplikowanych technik badawczych.

1. Czytelnictwo książek

Bardzo ważną płaszczyzną, w obrębie której realizuje się uczestnictwo w kulturze, jest czytelnictwo książek. Badania nad czytelnictwem książek wśród młodzieży nie kończącej studiów podjęto w wymiarze jakościowym dla określenia typu, charakteru i poziomu aktywności czytelniczej. W celu ustalenia preferencji czytelniczych badanych zamieściliśmy w kwestionariuszu następujące 3 pytania:

1. Jakiego typu książki przeważają w P. bibliotece? Jakiego typu książki najchętniej P. kupuje, czyta?

¹ A. Wojciechowska, Położenie materialne i uczestnictwo w kulturze a struktura społeczna, Oss., Wrocław 1977, s. 129 i n.

2. Czy lektury ostatnich lat dały P. możliwość zetknięcia się z książką, która wywarła na P. szczególne wrażenie, do której chętnie P. wraca, darzy ją szczególną sympatią? Jaka to książka?

3. A może są jacyś pisarze, autorzy, których P. szczególnie ceni, lubi?

Wybór rodzaju lektury miał stanowić świadectwo zainteresowań i erudycji czytelniczej.

Największą popularnością wśród badanych cieszy się literatura piękna i książki tematyczne. Obejmują one 3/4 ogółu wskazań. Dalsze miejsca zajmują książki popularnonaukowe i naukowe. Kolejność wymienianych rodzajów książek jest stała dla kategorii badanych wyróżnionych ze względu na płeć i pochodzenie społeczne. Selekcjonujący wpływ na kolejność ulubionych rodzajów lektury mają dalsze losy edukacyjne po opuszczeniu uczelni.

Powiązanie preferencji czytelniczych z losami edukacyjnymi jest następujące. Młodzież, która ukończyła studia lub aktualnie studiuje, 3-krotnie częściej wymienia książki naukowe niż młodzież nie podejmująca ponownie studiów. Różnice występują także w odniesieniu do liczby wskazań literatury pięknej. Ma ona mniejszą popularność wśród młodzieży studiującej powtórnie bez powodzenia. Ta kategoria, podobnie jak nie podejmujący ponownie studiów, wymienia częściej niż pozostali książki tematyczne. Rysuje się zatem następująca prawidłowość: powtórny kontakt ze studiami łączy się ze wzrostem zainteresowania książką naukową oraz spadkiem zainteresowania książką tematyczną.

Opracowując drugie pytanie dotyczące preferencji czytelniczych badanych, wykorzystaliśmy schemat klasyfikacyjny Antoniny Kłoskowskiej², uwzględniający zarówno charakter, jak i poziom czytanych lektur.

Naczelne miejsce w strukturze preferencji badanych zajmuje literatura zaliczana do typu klasycznego. Odsetek osób czytających tzw. literaturę średniego poziomu wynosi 74,5³. W jej obrębie I

² A. K ł o s k o w s k a, Społeczne ramy kultury, PWN, Warszawa 1972, rozdz. VI.

³ Podstawę analizy charakteru i poziomu czytelnictwa stanowi zbiorowość odpowiadających na omawiane pytanie (N = 157), a nie zbiór pozycji lekturowych. W przypadku osób, które wymieniły więcej niż jedną książkę, za podstawę klasyfikacji przyjmowano tę pozycję,

miejsce przypada współczesnej powieści polskiej i obcej (31,8%), II - klasycie polskiej (22,9%).

Literaturę wyższego poziomu deklaruje 8,9% ogółu czytelników, w tym trudną, awangardową literaturę piękną - 4,5% osób.

Odsetek osób zaklasyfikowanych do elementarnego i popularnego czytelnictwa kształtuje się w obu przypadkach na poziomie 8,3, przy czym jest rzeczą charakterystyczną, że literatura elementarna jest reprezentowana w badanej zbiorowości wyłącznie przez książki dla dzieci i młodzieży, zaś literatura popularna głównie przez powieść sentymentalną.

Różnice zasięgu popularności typów lektury są znaczne w przypadku kobiet i mężczyzn. W zainteresowaniach czytelniczych mężczyzn drugie miejsce zajmuje literatura wyższego poziomu, u kobiet - literatura typu elementarnego i popularnego. Nie wpływa tak wyraźnie na poziom czytelnictwa pochodzenie społeczne i dalsze losy edukacyjne badanych.

Ustaloną w naszych badaniach kolejność zasięgu typów czytelniczych wśród młodzieży nie kończącej studiów porównamy ze strukturą preferencji inteligencji i pracowników biurowych. Punktem odniesienia czynimy wyniki badań prowadzonych na terenie dużych miast nad uczestnictwem w kulturze poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych⁴. W badaniach tych ustalono, iż I miejsce w strukturze zainteresowań czytelniczych pracowników biurowych zajmuje literatura typu klasycznego, którą deklaruje 74,0% czytelników, II pozycję zajmuje literatura typu popularnego (15,3%), III - książki zaliczane do wyższego poziomu (7,7%), IV - literatura poziomu elementarnego. Dla inteligencji odpowiednie odsetki, przy braku elementarnego typu czytelnictwa, wynoszą: 67,8; 11,1; 21,1. Zestawienie wyników badań sugeruje, iż poziom recepcji czytelniczej młodzieży nie kończącej studiów jest bardziej zbliżony do poziomu pracowników biurowych niż inteligencji. Odmienność metod badawczych uniemożliwia dokładniejsze porównanie, a zwłaszcza pomiar rozbieżności czy podobieństw. Wskazuje jedynie główne tendencje.

Omawiane dotychczas prawidłowości, dotyczące struktury prefe-

która reprezentowała wyższy poziom. Ponieważ osób takich było niewiele, zastosowana procedura nie wpłynęła na obraz czytelnictwa. Zwrócić należy tu także uwagę na fakt, że 38% ogółu badanych nie wymieniło, podając pełny tytuł i nazwisko autora, żadnej ulubionej książki.

⁴ W o j c i e c h o w s k a, op. cit., s. 164-166.

rencji czytelniczych badanych, znajdują potwierdzenie w opracowaniu kolejnego pytania. Tym razem zainteresowania ustalono wg nazwisk autorów szczególnie lubianych i cenionych. Przedstawia je tab. 13.

T a b e l a 13

Autorzy chętnie czytani przez badanych

Autorzy, rodzaj literatury	Liczba odpowiadających	
	bezwzgl.	%*
Polscy pisarze współcześni (np.: Lem, Bunsch, Redliński, Iwaszkiewicz, Wańkiewicz, Dygat, Kosidowski, Par-nicki, Parandowski, Mrozek, Putrament, Żukrowski, Andrzejewski, Kwaśniewicz, Głowacki, Bratny i in.)	91	27,0
Klasycy prozy polskiej (np.: Reymont, Dąbrowska, Nałkowska, Prus, Orzeszkowa, Żeromski, Sienkiewicz, Kraszewski i in.)	89	26,4
Obcy pisarze i poeci (np.: Dostojewski, Szolochow, Tolstoj, Remarque, Hemingway i in.)	72	21,4
Wieszczowie poezji polskiej i inni klasycy poezji polskiej (np.: Mickiewicz, Słowacki, Norwid, Leśmian, Staff i in.)	33	9,8
Polscy poeci współcześni (np.: Grochowiak, Baczyński, Słonimski, Lechoń, Tuwim, Broniewski, Jasnorożewska, Gałczyński i in.)	29	8,6
Reportaż i publicystyka (np. Dziwanowski, Górnicki, Kąkolewski, Hamilton, Urban, Passent, Falkowska i in.)	10	2,9
Pisarze dla dzieci i młodzieży (np.: Szelburg-Zarebina, Andersen, Jur-gielewiczowa, Nienacki, Siesicka, Paukzta)	6	1,8
Literatura kryminalna i romansu (np.: A. Christie, Joe Alex, Mniskówna, Rodziewiczówna)	5	1,5
Autorzy popularnonaukowi i naukowi	1	0,3
Brak danych	1	0,3

* Procent od N = 337 (N - liczba wskazanych pozycji).

Zainteresowania czytelnicze badanych mających ulubionych autorów koncentrują się głównie wokół polskich pisarzy współczesnych oraz klasyków prozy polskiej. Niewiele mniej osób wymienia także klasykę zagraniczną oraz obcych pisarzy współczesnych.

Preferencje czytelnicze badanych najsilniej różnicują dalsze losy edukacyjne badanych. Wśród osób z wyższym wykształceniem zwiększa się różnorodność gustów literackich. Podczas gdy zdecydowana większość wyborów młodzieży nie podejmującej ponownie studiów skupia się wokół klasyków prozy polskiej, to badani z ukończonym wyższym wykształceniem mają mniej więcej w takiej samej proporcji ulubionych autorów wśród przedstawicieli polskich pisarzy współczesnych, obcej literatury klasycznej oraz polskiej literatury klasycznej.

2. Czytelnictwo czasopism

Równolegle do badań nad czytelnictwem książek podjęliśmy badania nad recepcją prasy. Czytelnictwo prasy stanowi bardziej demokratyczną dziedzinę uczestnictwa kulturalnego w porównaniu z czytelnictwem książek. Zróżnicowanie typów czasopism, jak i skali ich poziomów sprawia, iż skupia wokół siebie liczniejsze grono odbiorców.

W świetle wyników naszych badań zasięg czytelnictwa w badanej zbiorowości jest bardzo wysoki. Lekturę czasopism deklaruje 97% ogółu badanych, przy czym, jeśli za wskaźnik aktywności czytelniczej przyjąć liczbę pism czytanych przez 1 badanego, to okazuje się, że najczęstszą kategorię czytelników obejmującą 55% badanych stanowią osoby czytające więcej niż 3 tytuły.

Selekcjonująco na czytelnictwo czasopism wpływa jedynie pochodzenie społeczne badanych. Zasięg czytelnictwa jest największy wśród młodzieży pochodzącej z rodzin pracowników umysłowych i inteligencji, mniejszy wśród młodzieży pochodzenia robotniczego i chłopskiego. W dziedzinie aktywności czytelniczej funkcjonują zatem dysproporcje i bariery uwarunkowane środowiskowo, natomiast nie intensyfikuje czytelnictwa kontynuacja studiów.

W sferze recepcji czasopism młodzież nie kończąca studiów legitymuje się wyższymi wskaźnikami niż inteligencja badana przez

Anitę Wojciechowską⁵. Przeciętna liczba czasopism przypadająca na jednego inteligenta wynosiła w badaniach nad strukturą społeczeństwa polskiego - 2,8, w naszych badaniach kształtuje się na poziomie - 3,5.

Czy obserwowanej - w przypadku młodzieży nie kończącej studiów - stosunkowo wysokiej częstotliwości kontaktu z czasopiśmem towarzyszy relatywnie wysoki poziom odbieranych treści? Odpowiedź na to pytanie wymaga ustalenia zakresu oddziaływania czasopism o różnym typie, poziomie oraz charakterze w zbiorowości badanej. Mierzono go liczbą (względna) osób w populacji czytających określony tytuł.

Czasopiśmami czytаныmi przez zdecydowaną większość badanych są magazyny ilustrowane⁶. Wyniki badań prasoznawczych wskazują, iż właśnie ten typ wydawnictw odgrywa dominującą rolę w procesie czytelnictwa czasopism w Polsce⁷. Oferując czytelnikowi treści o różnym poziomie i charakterze, czasopisma ilustrowane skupiają wokół siebie najliczniejszą i najbardziej heterogeniczną publiczność. Stosowana w nich homogenizacja "przez zestawienie" stwarza odbiorcy możliwość wyboru treści zgodnie z indywidualnymi potrzebami i możliwościami intelektualnymi. Czytelnicy tych czasopism stanowią krąg odbiorców popularnego poziomu kultury.

Nieco mniejszą poczytnością cieszą się w badanej zbiorowości czasopisma społeczno-kulturalne, polityczne i gospodarcze, zaliczane do średniego poziomu kultury. Krąg odbiorców tych czasopism w Polsce, w przeciwieństwie do czasopism ilustrowanych, jest względnie jednorodny. Tworzą go przede wszystkim pracownicy umysłowi i osoby z wyższym wykształceniem⁸. Jeśli przyjąć, iż wśród młodzieży studenckiej zasięg czytelnictwa pism społeczno-kulturalnych kształ-

⁵ Ibidem, s. 252.

⁶ W badaniach wykorzystano podział czasopism opracowany przez Z. B a j k ę, Czytelnictwo prasy w Polsce Ludowej, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW "Prasa-Książka-Ruch", Kraków 1976, s. 56-57.

⁷ Por. m. in.: J. K ę d z i e l s k i, Publiczność prasowa Katowic, Kraków 1963; E. W n u k - L i p i ń s k i, Czytelnictwo prasy w badaniach OBOP i GUS, "Wiadomości Statystyczne" 1968, nr 6.

⁸ W o j c i e c h o w s k a, op. cit., s. 179; Z. G o s t k o w s k i, Z badań nad społecznymi mechanizmami upowszechniania się czytelnictwa pism społeczno-kulturalnych, "Przegląd Socjologiczny" 1964, t. 18.

tuje się na poziomie 50-60%, to badana przez nas populacja osiąga podobne wskaźniki⁹.

Dane zebrane w naszych badaniach, odnoszące się do czytelnictwa prasy, wskazują na dużą różnorodność tytułów wymienianych przez młodzież nie kończącą studiów, a tym samym na duże rozproszenie zainteresowań. Jednocześnie w całości lektury czasopism przeważają te tytuły, które od lat zajmują naczelne miejsce w hierarchii poczytności całego społeczeństwa, jak i młodzieży studenckiej.

Analiza czytelnictwa czasopism, uwzględniająca cechy społeczno-demograficzne, skłania ponadto do następujących wniosków:

1. Prawie wszystkie kobiety są czytelniczkami czasopism ilustrowanych. Dla mężczyzn odsetek ten wynosi 75,6. Z kolei mężczyźni częściej czytają pisma fachowe i sportowe.

2. Czasopisma społeczno-kulturalne, polityczne i gospodarcze mają większy zasięg wśród młodzieży pochodzącej z rodzin inteligentnych i pracowników umysłowych niż wśród młodzieży robotniczej i chłopskiej.

3. Nie różnicuje wyraźnie czytelnictwa czasopism kontynuacja studiów. Jedynie czasopisma społeczno-polityczne cieszą się większą poczytnością wśród osób z wyższym wykształceniem w porównaniu z osobami z nie ukończonymi studiami.

Młodzież nie kończąca studiów osiąga stosunkowo wysokie wskaźniki w dziedzinie recepcji czasopism. Sądzić można, iż pobyt na studiach oraz umysłowy charakter pracy są czynnikami sprzyjającymi jej wysokim aspiracjom kulturalnym.

3. Inne ważniejsze formy wykorzystania czasu wolnego

Wyniki badań nad czytelnictwem prasy wykazują, iż zajmuje ona ważne miejsce w życiu kulturalnym badanej młodzieży. Interesujące jest, jak wobec tego faktu przedstawia się intensywność korzystania badanych z usług takich instytucji, jak teatr, kino, filharmonia.

Aktywność kulturalna studentów w wyżej wskazanych dziedzinach jest stosunkowo wysoka. Z badań Stanisława Gorzkowicza wynika np., że spośród studentów Wrocławia do kina uczęszcza 88,8%, do teatru

⁹ S. G o r z k o w i c z, Czytelnictwo studentów, PWN, Wrocław 1972, s. 141.

- 85,5%, do filharmonii - 41%¹⁰. Wskaźniki uzyskane w naszych badaniach są równie wysokie: w kinie bywa 84,5% badanych w teatrze 74,8% do filharmonii uczęszcza 33,4% badanych.

Kontynuacja studiów nie osłabia ani nie intensyfikuje korzystania z usług instytucji II układu kultury.

Poszukując determinant stosunkowo wysokiej aktywności badanych w ramach instytucji kulturalnych, należy pamiętać, że istotnym czynnikiem różnicującym szanse udziału w kulturze jest rozwój bazy materialno-technicznej (np. lokalizacja, liczba, dostępność instytucji). W przypadku naszych badań, 2/3 respondentów mieszka w dużych miastach (głównie w Łodzi), dysponujących rozbudowaną siecią instytucji kulturalnych. Ponadto respondenci to ludzie młodzi i 1/3 z nich stanu wolnego. Sądzić należy, iż dla nich pobyt w teatrze czy kinie łączy się nie tylko z realizacją aspiracji kulturalnych, ale stanowi także okazję do spotkań towarzyskich.

W uzupełnieniu obrazu kilka uwag o preferowanych przez młodzież nie kończącą studiów sposobach spędzania czasu wolnego. Najczęściej deklarowanym zajęciem jest lektura książek i czasopism (112 osób). Ma ono tylko niewielką przewagę nad następnymi w kolejności spotkaniami towarzyskimi (107 osób). Dalej sytuują się także ulubione zajęcia jak: oglądanie TV (82 osoby), uczęszczanie do kina, teatru, filharmonii (67 osób), turystyka, spacer (64 osoby), sport, gry towarzyskie (55 osób), wychowanie dzieci, przebywanie z najbliższymi (43 osoby), praca w domu (38 osób) i hobby - fotografia, kolekcjonerstwo, malarstwo, muzykowanie itp. (33 osoby).

W hierarchii preferowanych sposobów spędzania czasu wolnego występuje przewaga zajęć typu kulturowego (lektura książek, czasopism, TV, film) nad zajęciami rekreacyjnymi i rozrywkowymi (spotkania towarzyskie, spacer). Zajęcia typu rozrywkowego absorbują w nieco większym stopniu młodzież aktualnie studiującą w porównaniu z pozostałymi kategoriami.

Wyniki badań obrazują kulturalne uczestnictwo badanej zbiorowości. Obraz tej aktywności jest dość różny. Jego niejednorodność łączy się ze zróżnicowaniem badanych pod względem np. wykonywanego zawodu czy aktualnego stosunku do studiów. Z drugiej strony - pewne podobieństwa rodzajów i poziomu tego uczestnictwa wynikają ze współ-

¹⁰ Ibidem, s. 99-100.

nych dla tej kategorii doświadczeń (pobyt na studiach, umysłowy charakter pracy).

Specyfika kulturalnego uczestnictwa badanej kategorii zaznacza się w następujący sposób:

1. W zakresie czytelnictwa prasy oraz korzystania z usług instytucji II układu kultury młodzież nie kończąca studiów osiąga wysokie wskaźniki ilościowe.

2. W badanej zbiorowości poziom recepcji książek jest zróżnicowany - globalnie można go ocenić jako niski.

3. W sferze recepcji czasopism badana młodzież legitymuje się wskaźnikami podobnymi lub wyższymi od inteligencji, w przypadku książki wskaźniki te są niższe, bardziej zbliżone do pracowników biurowych.

4. Kontynuacja studiów nie stanowi czynnika stymulującego uczestnictwa w kulturze we wszystkich omawianych sferach.

4. Kontakty towarzyskie

O poszczególnych osobach, także o zbiorowościach czy kategoriach społecznych w pewnym stopniu świadczą ich kręgi towarzyskie. Badając problem kontaktów towarzyskich, pytaliśmy o względnie trwałe kontakty towarzyskie, jakie badani utrzymują. Pojęcie kontaktów towarzyskich było pozostawione dowolnej interpretacji badanych.

Kim są osoby z najbliższego kręgu towarzyskiego badanych? W większości wykonują one zawody inteligenckie, takie jak: inżynier, lekarz, prawnik, nauczyciel. Spośród 660 wymienionych osób przedstawiciele tych zawodów stanowią 33,4%, II miejsce zajmują ekonomiści (24,2%), III - technicy (15,0%). Pozostałe 24,4% przypada na osoby uczące się i studentów (10%), pracowników administracyjno-biurowych (8,9%), pracowników fizycznych (3,6%) oraz osoby zaliczone do kategorii "inne" (1,9%). W odniesieniu do 3% osób brak danych o zawodzie.

Kontakty towarzyskie młodzieży przerywającej studia - podobnie jak małżeństwa - mają charakter społecznie jednorodny¹¹. Badani utrzymują je głównie z osobami ze środowiska inteligenckiego.

¹¹ Silna tendencja do homogeniczności kontaktów towarzyskich występuje w grupach o tym samym charakterze pracy i poziomie wykształcenia, zwłaszcza zaś w grupach zawodowych inteligencji. Por.

Skład społeczno-zawodowy kręgów towarzyskich zmienia się w zależności od pochodzenia społecznego i wykształcenia badanych. Młodzież pochodząca z rodzin inteligenckich oraz rodzin pracowników umysłowych średnio o 15% częściej w porównaniu z młodzieżą robotniczą i ponad 20% częściej w porównaniu z młodzieżą chłopską utrzymuje kontakty towarzyskie z osobami pracującymi w zawodach inteligenckich, wymagających wyższego wykształcenia. Podobnie różnicują się kontakty badanych w zależności od ich poziomu wykształcenia. 45,6% osób z najbliższego otoczenia respondentów z ukończonymi studiami wykonuje zawody wymagające wyższego wykształcenia; odsetek ten dla badanych nie kontynuujących studiów wynosi - 30,6%. Przytoczone dane świadczą o występowaniu tendencji do homogamii w kontaktach towarzyskich¹². Tendencje te są jeszcze wyraźniejsze w odniesieniu do poziomu wykształcenia.

W przypadku młodzieży, która ukończyła studia, aż 76,7% osób z jej najbliższego kręgu ma wyższe wykształcenie¹³. Z kolei młodzież nie kontynuująca studiów wybiera relatywnie częściej przyjaciół i znajomych z wykształceniem średnim. Mamy więc do czynienia z dużą jednorodnością edukacyjną stosunków towarzysko-przyjacielskich.

Wprawdzie zebrany materiał nie pozwala wnioskować o roli kręgów towarzyskich w życiu badanych, o ich wpływie na postawy, aspiracje, działania, to jednak tendencja do homogamii w kontaktach towarzyskich nie potwierdza hipotezy o realizowaniu aspiracji do wyższego wykształcenia przez osoby nie kontynuujące studiów w formie zastępczej, to jest poprzez uczestnictwo w kręgach złożonych z osób z dyplomem; sprzyja raczej - obok innych czynników - wygasaniu tych aspiracji.

W. W a r z y w o d a-K r u s z y ń s k a, Życie towarzyskie w różnych kategoriach społeczno-zawodowych, [w:] Struktura i ruchliwość społeczna, red. K. Słomczyński, W. Wesołowski, PWN, Wrocław 1973.

¹² Por. Z. K a w k a, Studia zaoczne a awans społeczny na przykładzie słuchaczy Zaocznego Studium Filologii Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego, "Acta Universitatis Lodziensis" 1982, Folia sociologica 5, s. 80.

¹³ Por. G. W o j t y s i a k, Kontakty towarzyskie inteligencji, [w:] Polska inteligencja współczesna, red. A. B o r u c k i, PWN, Warszawa 1980, s. 142.

R o z d z i a ł VIII

ASPIRACJE I PLANY ŻYCIOWE MŁODZIEŻY PRZERYWAJĄCEJ STUDIA PO ODEJŚCIU Z UCZELNI WYOBRAŻENIA BADANYCH DOTYCZĄCE ICH MIEJSCA W SPOŁECZEŃSTWIE

1. Uwagi wstępne

Aspiracje życiowe jednostki są istotnym elementem jej osobowości. Aspiracje zmieniają swoją strukturę, narastają lub wygasają w stosunku do rozmaitych wartości społecznych, ulegają przekształceniom wraz z rozwojem osobowości jednostki. Osobowość społeczna jednostki wyrasta na podbudowie cech biologicznych i psychicznych, a także cech pochodzących z wpływu kultury i struktury zbiorowości¹. Inaczej mówiąc, "osobowość nawarstwia się na dyspozycjach i zdolnościach, popędach i skłonnościach, na wszystkim tym, co stanowi świadomą i podświadomą warstwę życia psychicznego człowieka, nadając temu życiu nową formę, «strukturę» i wiąże się z systemem społecznym przez role, które dana jednostka odgrywa, z kulturą zaś przez zinternalizowane normy i wartości"².

Między społeczeństwem a złożoną strukturą jednostki istnieje dynamiczny związek, w którym obie strony warunkują się i kształtują wzajemnie. W społeczeństwie realizuje się osobowość ludzka, w tym także aspiracje, z drugiej zaś strony społeczeństwo jest systemem wymagań, nakazów i możliwości, które ograniczają jednostkę i ukierunkowują.

¹ J. S z c z e p a ń s k i, Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa 1965, s. 78.

² A. K ł o s k o w s k a, Wstęp, [w:] T. P a r s o n s, Struktura społeczna a osobowość, Warszawa 1969, s. 15.

Mając na uwadze powyższe prawidłowości, wynikające z dialektycznego związku człowieka ze światem, oraz stojąc na stanowisku, że aspiracje jednostki są jedną z istotnych cech jej osobowości, ukształtowanej w wyniku tego związku, przyjęliśmy - o czym pisaliśmy już wcześniej - definicję pojęcia "aspiracje" w rozumieniu Antoiny Kłoskowskiej³.

Znaczenia wiedzy o tak pojmowanych aspiracjach nie sposób przecenić z punktu widzenia racjonalnej i efektywnej polityki społecznej (w tym także polityki oświatowej) w sferze wychowawczej i propagandowej. Poznawanie ważnych rysów osobowości młodzieży służy prognozowaniu jej przyszłych zamierzeń i aktywności.

Aspiracje wiążą się z wartościami, tj. zjawiskami zachodzącymi w sferze świadomości, pozostającymi w ścisłym związku z obiektywną rzeczywistością⁴. Można je uznać za określoną postawę wobec wartości - orientację na posiadanie wartości.

Chombart de Lauwe wskazywał, iż aspiracje obejmują stany jak i przedmioty orientacji działających osób⁵. Dzielił je na potrzeby-zobowiązania i potrzeby-aspiracje. I - zdaniem autora - charakteryzuje konieczność, bowiem ich zaspokojenie jest nieodzowne dla zachowania przy życiu i akceptacji społecznej jednostki, II - charakteryzuje dowolność, ponieważ stanowią pragnienia rozbudzone przez wyobrażenia i modele kulturowe stale się odnawiające, a ich realizacja nie stanowi ani konieczności biologicznej, ani społecznej (określonej przez wzory i obyczaje zbiorowości).

Punktem wyjścia definicji aspiracji przyjętej w pracy jest typologia wartości Stanisława Ossowskiego⁶. Określa ona aspiracje jako postawy wobec wartości uznawanych (to, co godne pożądanía) i odczuwanych (to, co pożądane). Wartości uznawane i nie odczuwane stanowiłyby także podłoże aspiracji, ale tzw. aspiracji "czystych", deklaratywnych w stosunku do wartości, których nie próbuje się osiągać.

³ A. K ł o s k o w s k a, Społeczne ramy kultury, PWN, Warszawa 1972, s. 103.

⁴ K. G r z e g o r c z y k, O pojęciu wartości w antropologii kulturowej, "Studia Socjologiczne" 1971, nr 1.

⁵ P. H. C h o m b a r t d e L a u w e, La vie quotidienne des familles ouvrières, Paris 1956; t e n ż e, Pour une sociologie des aspirations, 1969.

⁶ S. O s s o w s k i, Z zagadnień psychologii społecznej, Dział, t. 3, PWN, Warszawa 1967.

W naszych badaniach do aspiracji uznawanych próbowaliśmy dotrzeć poprzez analizę odpowiedzi na pytanie: Do czego zdaniem P. należy dążyć w życiu, co jest w życiu najważniejsze? Z kolei podstawą do wnioskowania o aspiracjach odczuwanych było pytanie: A do czego P. dąży w życiu, co P. chciałby w życiu osiągnąć?

Wychodząc z założenia, że aspiracje stanowią motor działalności ludzkiej oraz określają kierunek aktywności człowieka, w kwestionariuszu zamieściliśmy również pytanie o plany życiowe i zawodowe badanych.

Porównanie aspiracji i planów życiowych, bezpośrednio porządkujących aktywność, stwarza szansę przedstawienia dróg realizacji zamierzeń bądź rozbieżności między dążeniami i planowanymi działaniami.

2. Aspiracje i plany życiowe po odejściu z uczelni

Na pytania wolne dotyczące problematyki aspiracji część badanych wymieniała tylko 1 pragnienie, część zaś 3 i więcej. W wyniku analizy odpowiedzi zgrupowano je w 10 zasadniczych kategoriach (tab. 14).

W danych tab. 14 zwraca uwagę wyraźne różnicowanie w odsetkach deklarujących cele godne pożądanía oraz cele pożądané. Ponadto, ponieważ wśród celów odczuwanych pojawiają się nowe, nie wymieniane wśród celów uznawanych, można mówić o większym różnicowaniu tych pierwszych.

Pragnienie uznawane powszechnie przez badanych, tj. ciekawa praca, przynosząca sukcesy i zadowolenie, oraz szczęśliwe życie rodzinne nie stanowią zaskoczenia. Badania prowadzone w naszym kraju nad systemem wartości młodzieży, wielokrotnie i ze zdumiewającą prawidłowością - niezbyt często w socjologii występującą - wykazywały zgodność co do wartości najwyżej notowanych, stojących na czele hierarchii. Na I miejscu znajdowały się - praca, kwalifikacje, zawód, na II - szczęście rodzinne i małżeńskie, na III - dobrobyt, zamożność, pieniądze⁷.

⁷ Takie wyniki uzyskano m. in. w badaniach Z. Bauman, R. Dyonizaka, A. Guryckiej, A. Sokołowskiej i in.; F. Kolbusz, S. Moskale, Młodzież wiejska o swojej sytuacji i dążeniach, LSW, Warszawa 1972, s. 108.

Aspiracje uznawane i odczuwane przez badanych (w liczbach względnych)

Odpowiedź na pytanie Do czego zdaniem P. należy dążyć w życiu, co jest w życiu najważniejsze?	Procent odpowiadających (N = 258)	Odpowiedź na pytanie Do czego P. dąży w życiu, co P. chciał(a)by osiągnąć w życiu?	Typowy przykład wypowiedzi	Procent odpowiadających (N = 258)
1	2	3	4	5
Praca dająca zadowolenie (ciekawą), sukcesy w pracy	92,2	praca	"zgodna z zainteresowaniami", "dająca zadowolenie", "awans w pracy"	50,0
Szczęśliwe życie rodzinne	81,4	rodzina	"dobrze zorganizowane życie rodzinne", "wychowanie dzieci", "powiększenie rodziny"	46,9
Dostatek, zamożność, dobrobyt materialny	26,0	korzyści materialne	"dobra sytuacja materialna", "niezależność materialna", "dostatek"	25,2
Ukończenie studiów, wysokie kwalifikacje	23,6	studia	"podjąć studia", "ukończyć studia"	33,3
Posiadanie przyjaciół	22,1	życie towarzyskie	"posiadanie licznych przyjaciół", "atrakcyjne życie towarzyskie"	2,3

1	2	3	4	5
Uznanie innych, osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej	19,4	awans społeczny	"wysoka pozycja społeczna", "prestż społeczny", "uznanie otoczenia"	5,0
Podróże, atrakcyjne rozrywki, życie pełne przygód	14,7	życie pełne przygód, podróży, rozrywek	"życie barwne", "podróże po świecie"	5,8
Radość życia, zadowolenie z osiągnięć	10,5	radość życia, zadowolenie z osiągnięć		3,5
Inne*	24,8	inne**		20,5
	-	mieszkanie	"uzyskanie własnego mieszkania", "urządzenie mieszkania"	18,6

* Do kategorii "inne" zaliczyliśmy cele wskazywane przez mniej niż 10 osób. Były to: samodzielność, miłość, uczciwość, bycie pożytecznym, zdrowie, działalność społeczna.

** Uwaga jak wyżej. Poza wymienionymi, do kategorii "inne" zaliczyliśmy następujące odpowiedzi: życie spokojne, stabilne, bezkonfliktowe, czyste sumienie, mądrość życiowa, nauka języków.

Jednak fakt, że odsetek osób orientujących się na pracę zmniejsza się prawie 2-krotnie nie jest tak oczywisty. Rozbudzone aspiracje dotyczące pracy w okresie studiów i zmniejszenie się szans osiągnięcia tego celu w wyniku przerwania nauki to tylko część wyjaśnienia. Można również różnicę w tej kategorii tłumaczyć urealistycznieniem myślenia badanych o swej pracy zawodowej. Własne doświadczenia w pracy powodują, iż sama "dobra praca" w znaczeniu dająca zadowolenie to trochę za mało. Jest ona oceniana przede wszystkim jako wartość instrumentalna. Skoro nie może zapewnić wysokiej pozycji społecznej, uznania czy pieniędzy na podróże, atrakcyjne rozrywki (zmniejsza się odsetek deklarujących te cele jako własne), następuje spadek zainteresowania tą sferą aktywności, wzrasta natomiast orientacja na studia. Przy czym należy sądzić, iż pod wpływem doświadczeń życiowych - podobnie jak w przypadku pracy - pragnienie "ukończenia studiów" ma charakter instrumentalny. Stanowi dla badanych drogę awansu społecznego.

Większy odsetek osób uznających niż dążących do osiągnięcia ideału stabilizacyjnego, tj. szczęśliwego życia rodzinnego, ma swoje wytłumaczenie w fakcie, iż 2/3 spośród ogółu badanej młodzieży zawarło już związki małżeńskie. Stąd obecnie głębsze zainteresowanie przejawiają oni sprawami mieszkaniowymi. Mieszkanie stanowi obiekt dążeń życiowych co 5 osoby badanej.

Stosunkowo większą rolę, jaką odgrywa życie towarzyskie, czy zadowolenie z osiągnięć wśród aspiracji uznawanych niż wśród deklarowanych jako własne, można interpretować jako przejaw określonych mechanizmów projekcyjnych występujących w świadomości badanych. Odejście z uczelni, zerwanie z dotychczasowym środowiskiem koleżeńskim wywołuje nastroje obaw i niepokojów odnoszących się do tej sfery życia osobistego. Ponadto pojawiają się nowe obowiązki zawodowe i rodzinne ograniczające życie towarzyskie.

Reasumując, występuje zróżnicowanie dążeń uważanych przez badanych za godne pożądaniami i dążeń uznawanych za własne. Różnice te nie są duże, ale symptomatyczne. Odnoszą się one nie do rodzajów pragnień, ale do ich wewnętrznej struktury.

O ile wśród aspiracji uznawanych zdecydowanie dominują ogólne pragnienia zawodowe i rodzinne, to wśród aspiracji odczuwanych, przy znacznie mniejszej rozpiętości różnic w odsetkach, akcent jest położony na konkretniejsze, bardziej sprecyzowane cele. Nadal praca

i rodzina są na I miejscu, ale podkreśla się sukcesy zawodowe, dobrą organizację życia rodzinnego, wychowanie dzieci. Wysokie III miejsce zajmuje cel w postaci ukończenia studiów. Fakt ten interpretujemy jako reminiscencję wcześniejszych, nie zaspokojonych ambicji badanych. Przejawem realistycznego myślenia badanych jest dążenie do posiadania własnego mieszkania.

Ideale i aspiracje badanych są w sposób istotny i decydujący uwikłane w szeroko rozumiany kontekst społeczny i kulturowy czasów, w których żyją. Są odzwierciedleniem ich sytuacji społecznej i związanych z tą sytuacją obaw, nadziei i ocen własnych możliwości osiągnięć w różnych sferach życia. Szanse na realizację wskazanych aspiracji uzależnione są od wielu czynników, na które sami badani nie zawsze mogą wywierać wpływ. Nie dysponując materiałem pozwalającym wskazać na bariery piętrzące się na drodze realizacji życiowych dążeń i aspiracji, przyjrzymy się planom życiowym badanych. Czy i w jakiej relacji plany te pozostają w stosunku do aspiracji badanych? Plany deklarowane przez badanych przedstawia tab. 15.

W tab. 15 zwraca uwagę niewielkie zróżnicowanie planów. Dotyczą one głównie pracy, rodziny, mieszkania i studiów. Spośród osób deklarujących plany zawodowe 38% zamierza zmienić miejsce pracy lub zawód. W planach zawodowych znajduje zatem odbicie, stwierdzona wcześniej, duża ruchliwość zawodowa badanej kategorii. Pozostałe osoby mają bardziej pozytywny program działań dotyczący pracy. Co 4 osoba zamierza awansować na wyższe stanowisko lub uzyskać podwyżkę, co 5 - uzyskiwać dobre rezultaty w pracy, co 10 - podwyższać swoje kwalifikacje.

W świetle tych danych, złożona okazuje się sprawa oceny aspiracji zawodowych, najczęściej przez badanych wskazywanych. Rzecz w tym, że powszechnej orientacji na pracę nie towarzyszy orientacja na solidne wykonywanie obowiązków, dobrą pracę, użyteczność, nie mówiąc już o poświęceniu i zapale do pracy. Potwierdza się fakt, że młodzi pracownicy przeważnie traktują pracę instrumentalnie.

Planu rodzinne badanych są bardzo konkretne. Charakterystyczne jest, że dotyczą tylko małej rodziny prokreacyjnej.

Planu mieszkaniowe deklaruje zaledwie co 5 badany. Dane te z pewnością nie odzwierciedlają faktycznych potrzeb mieszkaniowych badanych, chociaż stopień zaspokojenia tej potrzeby w zbiorowości ba-

Plany życiowe badanych

Plany	Liczba odpowiadających	
	bezwzgl.	%
Plany zawodowe	190	73,6
zmiana zawodu	39	15,1
uzyskanie dobrych rezultatów w pracy	37	14,3
zmiana miejsca pracy	34	13,2
podjęcie pracy zawodowej	28	10,9
awans w pracy	23	8,9
podwyższenie kwalifikacji	21	8,1
uzyskanie podwyżki	8	3,1
Plany rodzinne	133	51,6
założenie rodziny	52	20,2
powiększenie rodziny	51	19,8
wychowanie dzieci	21	8,2
utrzymanie sytuacji rodzinnej bez zmian	9	3,4
Plany mieszkaniowe	59	22,9
Plany edukacyjne (dotyczy studiów)	37	14,3
Zmiana miejsca zamieszkania	8	3,1
Wyjazd zagraniczny	4	1,6

* Procent od N = 238.

danej jest wysoki. 43% ogółu respondentów oceniło swoje warunki mieszkaniowe jako wystarczające.

Znacznie rzadziej w planach niż w aspiracjach pojawia się chęć ukończenia studiów wyższych.

Stopień zbieżności aspiracji i planów życiowych badanych obrazują następujące wskaźniki. Spośród 121 osób deklarujących aspiracje rodzinne, 90,9% deklaruje także plany rodzinne; spośród 129 osób

orientujących się na pracę, 72,3% zgłasza także plany zawodowe; wreszcie spośród 86 osób aspirujących do wyższego wykształcenia, 40,7% ma plany edukacyjne.

Rozbieżność między pragnieniami i planami życiowymi jest duża tylko w przypadku studiów. Wynika to stąd, że realizacja tego celu wymaga nie tylko dobrych chęci, ale przede wszystkim predyspozycji intelektualnych i osobowościowych.

3. Konfrontacja celów życiowych z okresu studiów z celami po odejściu z uczelni.

Typologia badanych uwzględniająca ich losy edukacyjne i aspiracje

W momencie rozpoczynania studiów na Ekonomice Przemysłu Ut aspiracje badanych związane z wyższym wykształceniem - na podstawie ich retrospektywnych wizji - koncentrowały się w kolejności wskazań na zdobyciu: zawodu (58,1%), wiedzy (40,3%), pozycji społecznej (35,7%), wyższych zarobków (22,9%), uznania w środowisku społecznym (20,5%) i pracy dającej satysfakcję (11,6%).

Aspiracje te wykazywały istotne różnicowanie, gdy porównywaliśmy ze sobą kategorie badanych wyróżnione na podstawie losów edukacyjnych po przerwaniu studiów. Dla większości młodzieży nie kontynuującej nauki studia stanowiły wartość instrumentalną do zdobycia zawodu, pozycji społecznej i pieniędzy. Młodzież powracająca na studia wyraźniej akcentowała zdobycie wiedzy.

Obecne aspiracje życiowe, tj. deklarowane w momencie przeprowadzania badań, różnią się znacznie od tamtych oczekiwań. Zmiany jakim podlegają, wiążą się ze zmianami sytuacji życiowych badanych, a te z kolei ściśle łączą się z wiekiem. Obecnie aspiracje koncentrują się przede wszystkim wokół pracy i rodziny. Od możliwości realizacji właśnie tych dążeń zależy samopoczucie życiowe młodych ludzi, przekonanie, że kraj stwarza szansę nie mniejszą od tej, jaką oni sami stanowią dla jego rozwoju.

W celu zbadania obecnych postaw badanych wobec studiów oraz określenia, czy i jakie wartości związane z wyższym wykształceniem, czynią powrót na studia nadal atrakcyjnym, w kwestionariuszu zamieściliśmy pytanie: Czy uważa P., że wyższe wykształcenie ułatwia

osiągnięcie powodzenia w życiu? Dlaczego? Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 66,3% badanych.

Powody, dla których wyższe wykształcenie ułatwia osiągnięcie powodzenia w życiu oraz ich zróżnicowanie według losów edukacyjnych badanych, prezentuje tab. 16.

Oczekiwania wobec studiów w momencie ich podejmowania dotyczyły głównie zdobycia zawodu i wiedzy. Obecnie nie są one tak jednorodne. Na pierwsze miejsce wysuwają się takie wartości, jak prestiż, wyższe stanowisko, możliwość wykonywania ciekawej pracy. Z tab. 16 wynika, że występuje bardzo wyraźne zróżnicowanie postaw wobec studiów w kategoriach badanych, wyróżnionych ze względu na losy edukacyjne. Spróbujemy postawy poszczególnych kategorii zestawić z ich ogólnymi aspiracjami życiowymi. Uzyskamy w ten sposób możliwość poszukiwania elementów czy tendencji wspólnych dla poszczególnych kategorii^B.

Aspiracje młodzieży aktualnie studiującej zorientowane są na rodzinę (58,3%), pracę (56,3%) i studia (50,0%). 2/3 młodzieży kontynuującej studia uważa, że wyższe wykształcenie ułatwia powodzenie w życiu. Zdobyć dyplomu - zdaniem tych badanych - zapewnia przede wszystkim (w kolejności wskazań) prestiż w społeczeństwie, wiedzę, wyższe zarobki, ogładę towarzyską i pewność siebie.

Dla omawianej kategorii bardziej charakterystyczna niż dla pozostałych jest opinia, że wyższe wykształcenie umożliwia osiągnięcie wyższych zarobków oraz że stwarza szansę poznania ciekawych ludzi. Rzadziej natomiast łączą wyższe wykształcenie z możliwością osiągnięcia wyższych stanowisk.

Cechą charakterystyczną aspiracji młodzieży z ukończonymi studiami jest zdecydowana dominacja orientacji na pracę (83,0%) i w następnej kolejności na rodzinę (66,7%).

Fakt, iż omawiana kategoria zrealizowała swoje aspiracje edukacyjne, sprawia, że z nieco innej perspektywy ocenia ona wartość wyższego wykształcenia. Jej zdaniem, studia dają przede wszystkim wiedzę, możliwość intelektualnego rozwoju, a następnie prestiż i wyższe stanowisko.

Aspiracje życiowe młodzieży nie podejmującej ponownie studiów,

^B Z uwagi na niewielką liczebność kategorii młodzieży studiującej powtórnie bez powodzenia, pomijamy ją w niniejszych rozważaniach.

Opinie badanych na temat wyższego wykształcenia a ich losy edukacyjne (w liczbach względnych)

Opinia nt.: Wyższe wykształcenie ułatwia osiągnięcie następujących wartości	Ogółem liczba od- powiadających	Losy edukacyjne badanego			
		aktualnie studiuje	ukończył studia	studiował powtórnie bez powodzenia*	nie podej- mował stu- diów
Prestizż, szacunek otoczenia	25,7	24,2	32,0	3	24,5
Wyższe stanowisko	25,1	15,2	28,0	2	28,4
Ciekawa, atrakcyjna praca	21,1	15,2	12,0	1	26,5
Większa wiedza, możliwości in- telektualnego rozwoju	20,4	21,2	40,0	4	13,7
Lepszy start życiowy i zawodo- wy	20,4	18,2	24,0	2	20,6
Wyższa pozycja społeczna	17,0	15,2	12,0	2	18,6
Wyższe zarobki	15,2	21,2	4,0	2	15,7
Ogłada towarzyska, pewność siebie	11,7	21,2	4,0	1	10,8
Poznanie ciekawych ludzi, in- ny krąg towarzyski, środo- wisko społeczne, otoczenie	8,2	18,2	4,0	1	5,9
Inne	2,3	3,0	-	-	2,9
N	171	33	25	11	102

* Nie procentowano ze względu na niską podstawę procentowania.

podobnie jak poprzednich kategorii, koncentrują się wokół pracy (40,7%), rodziny (40,0), a także studiów (37,3%). 68% spośród badanych sądzi, że wyższe wykształcenie ułatwia osiągnięcie powodzenia w życiu. Pozytywną ocenę wykształcenia opierają najczęściej na następujących przesłankach. Studia zapewniają wyższe stanowiska, umożliwiają wykonywanie ciekawej pracy, dają prestiż, szacunek otoczenia.

W ramach omawianej kategorii, uwzględniając 2 kryteria: aspiracje edukacyjne (występują, nie występują) i stosunek do studiów (pozytywny, negatywny), można wyróżnić następujące podzbiory badanych, którzy:

1. Aspirują do wyższego wykształcenia - deklarują pozytywny stosunek do studiów. Liczba osób należąca do tego podzbioru wynosi 49 (32,7%).

2. Nie aspirują do wyższego wykształcenia - deklarują pozytywny stosunek do studiów. Liczebność tego podzbioru wynosi 53 (35,3%).

3. Aspirują do wyższego wykształcenia - deklarują negatywny stosunek do studiów. Podzbiór obejmuje 7 osób (4,7%).

4. Nie aspirują do wyższego wykształcenia - deklarują negatywny stosunek do studiów. Do podzbioru zaliczono 41 osób (27,3%).

Największe szanse na ponowne podjęcie studiów rokuje badani zaliczeni do I podzbioru. Pragną oni ukończyć studia i postrzegają je jako czynnik ułatwiający osiągnięcie sukcesu życiowego. Atrakcyjności wyższego wykształcenia upatrują głównie w prestiżu i wyższych stanowiskach.

Nie rokuje natomiast szans na ukończenie studiów badani z IV podzbioru. Zrezygnowali oni z aspiracji w tym względzie. Nie traktują także studiów jako warunku osiągnięcia sukcesu życiowego.

5. Samoidentyfikacja klasowa

Chcąc odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu można mówić o młodzieży przerywającej studia jako przedstawicielach inteligencji, sądziliśmy, że trzeba poddać analizie ich samoidentyfikację klasową. Formułując definicję inteligencji Jan Szczepański wskazywał, iż stanowi ona "zbiór różnych kategorii zawodowych, zajmujących się twórczością kulturalną, organizowaniem pracy i współżycia zbiorowe-

go oraz wykonywaniem prac wymagających wiedzy teoretycznej"⁹. Włączył do niej kategorię urzędników, tj. pracowników administracyjno-biurowych, nie wykonujących funkcji wyspecjalizowanych.

Zdecydowana większość młodzieży nie kończącej studiów pracuje w zawodach pracowników biurowych. Tylko niewielką część badanych zaliczyć można do kategorii pośrednich, przechodzących w kategorię pracowników fizycznych - robotników, chłopów czy drobnomieszczaństwa.

Podstawą empirycznych ustaleń dotyczących kierunku samoidentyfikacji grupowych badanej młodzieży były odpowiedzi na pytanie: Do jakiej klasy czy warstwy społeczeństwa polskiego zaliczył(a)by siebie? Dlaczego?

Na podstawie wypowiedzi badanych stwierdziliśmy, że proces identyfikacji klasowej jest zjawiskiem złożonym i świadczy o funkcjonowaniu szeregu stereotypów dotyczących zarówno pojęcia klasy i warstwy, które wywierają bezpośredni wpływ na poczucie przynależności społecznej.

64,7% ogółu badanych (167 osób) identyfikowało się, przy dużej różnorodności kryteriów, z warstwą inteligencji; 14,7% - z klasą robotniczą; 1,2% - z klasą chłopską i 1,2% - z rzemieślnikami. W ramach kategorii "inne odpowiedzi" - obejmującej 8,5% ogółu badanych - najczęściej pojawiały się następujące wypowiedzi: "klasa pośrednia między inteligencją a robotnikami", "półinteligencja", "ćwierćinteligencja", a także wypowiedzi świadczące o postrzeganiu podziałów społecznych w innych wymiarach, np. ekonomista, student, uczciwy człowiek. 9,7% badanych nie udzieliło odpowiedzi na omawiane pytanie.

Wśród kryteriów zaliczania do inteligencji do najbardziej akcentowanych należały poziom wykształcenia i charakter wykonywanej pracy. Prawie 1/2 osób identyfikujących się z inteligencją motywowała swoją przynależność poziomem wykształcenia (średnim, powyższym, wyższym), a ponad 1/4 - umysłowym charakterem pracy. Znacznie słabiej zarysowały się kryteria związane z pochodzeniem, wiedzą i zainteresowaniami oraz stylem życia, obyczajami, kontaktami towarzyskimi. Odpowiednie odsetki wskazujących te cechy wynosiły: 14,9; 5,9; 3,5. Sporadycznie jako kryterium przynależności wskazywano na inteligencję w znaczeniu psychologicznym.

⁹ J. S z c z e p a ń s k i, *Odmiany czasu teraźniejszego*, KiW, Warszawa 1973, s. 98.

Zatem poziom wykształcenia, potwierdzony dyplomem lub świadectwem, umysłowy charakter pracy, a także pochodzenie społeczne to cechy inteligencji najwyraźniej eksponowane przez badanych. Kryteria wskazywane przez badanych świadczą o postrzeganiu przez nich warstwy inteligencji w znaczeniu szerokim, nie zawężanym do elity intelektualnej.

Badani identyfikujący się z klasą robotniczą uzasadniali swoją klasyfikację przede wszystkim pochodzeniem społecznym (na kryterium to wskazało 26% spośród nich), następnie fizycznym charakterem pracy (21%), zrozumieniem problemów środowiska robotniczego i poczuciem więzi (21%) oraz brakiem wyższego wykształcenia (18%).

Pochodzenie społeczne i charakter pracy stanowiły także podstawę kwalifikacji badanych do klasy chłopskiej i rzemieślników.

Szukając jakichś prawidłowości przy udzielaniu odpowiedzi na omawiane pytanie, sprawdziliśmy związki identyfikacji z cechami społeczno-demograficznymi badanych.

Uzyskane dane upoważniają do wysunięcia wniosku, iż w zbiorowości badanej młodzieży dominujący typ identyfikacji - tj. identyfikacja z inteligencją jako warstwą obejmującą ludzi legitymujących się określonym poziomem wykształcenia (niekoniecznie wyższym, co najmniej średnim) i pracujących umysłowo - charakterystyczny jest dla osób z wyższym wykształceniem bądź aktualnie studiujących, pochodzących z rodzin inteligenckich, mających ojca po studiach, mieszkających w dużych miastach i pracujących w zawodach specjalistów technicznych lub nietechnicznych oraz wyspecjalizowanych pracowników biurowych.

Drugi rodzaj identyfikacji, występujący znacznie rzadziej - tj. identyfikacja z klasą robotniczą jako grupą pochodzenia oraz grupą ludzi pracujących fizycznie - deklarowana jest przede wszystkim przez osoby nie kontynuujące studiów, pochodzenia robotniczego, mających ojca z wykształceniem nie wyższym niż niepełne średnie, mieszkających w małych miastach i pracujących w zawodach pracowników biurowych, pracowników fizyczno-umysłowych i fizycznych.

Reasumując, przedstawione w tym rozdziale zagadnienia dotyczą sfery świadomości młodzieży przerywającej studia. Obraz aspiracji i planów życiowych odsłania kategorie myślenia badanych o swojej przyszłości. Cele tej młodzieży są realne; uwzględniają faktyczne możliwości bądź postrzegane przez nich możliwości.

Cechą wspólną pragnień badanych oraz wyobrażeń, dotyczących przynależności klasowej jest duże znaczenie przypisywane wykształceniu. Aspiracje do wyższego wykształcenia tej młodzieży nie wygasają (1/3 badanych zrealizowała je bądź realizuje kontynuując studia. Spośród pozostałych, 1/3 aspiruje do wyższego wykształcenia). Także wykształcenie stanowi podstawowe kryterium dla określenia własnego miejsca w społeczeństwie.

ZAKOŃCZENIE

Przedmiotem pracy były zagadnienia związane z procesami selekcji dokonującymi się w toku studiów i po ich przerwaniu. Śledząc losy życiowe młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów, poszukiwaliśmy społecznych uwarunkowań opuszczania, a przede wszystkim powrotów na uczelnię.

Zakres problematyki zawartej w założeniach badawczych obejmował kwestie o różnym stopniu trudności, zarówno teoretycznej, jak i metodologicznej, a także różnym stopniu możliwości ich poznania. Hipotezy wyjściowe przedstawione w rozdz. II poddaliśmy w toku badań weryfikacji. Zakres weryfikacji większości z nich omawialiśmy w podsumowaniu poszczególnych rozdziałów. W tym miejscu przypomnimy najbardziej istotne.

Aspiracje związane ze zdobyciem wyższego wykształcenia wśród młodzieży przerywającej studia są bardzo silne. Spośród ogółu młodzieży usuniętej i rezygnującej ze studiów na omawianym kierunku prawie połowa, tj. 41,9%, podjęła ponownie studia. Próby ponownego ukończenia studiów okazały się nieskuteczne tylko w przypadku 6,9% badanych. Ta część młodzieży, która kontynuuje studia, wraca w przeważającym odsetku na ten sam lub pokrewny, tj. ekonomiczny kierunek studiów. Tylko u 20% osób studiujących następuje zmiana kierunku studiów. Studia zaoczne stanowią bardzo ważną drogę zdobycia wyższego wykształcenia dla osób przerywających studia stacjonarne. Korzysta z niej prawie połowa osób kontynuujących naukę. Najczęściej powrót na studia ma miejsce po upływie 1 roku od przerwania nauki. W następnych latach ulega zmniejszeniu.

Badania losów edukacyjnych młodzieży usuwanej i rezygnującej ze studiów stanowią istotne uzupełnienie obrazu przebiegu karier szkolnych. Czynnikiem różnicującym te kariery jest pochodzenie społeczne. Wyniki badań nad procesami selekcji do studiów wyższych i w trakcie studiów młodzieży wywodzącej się z różnych środowisk spo-

łecznych wykazują, iż wyrównywanie osiągnięć przez młodzież robotniczą i chłopską w stosunku do młodzieży inteligenckiej ma miejsce na ostatnim szczeblu drabiny szkolnej. Wyrównywanie to dokonuje się kosztem silniejszego, wcześniejszego zróżnicowania selekcji eliminującej w obrębie kategorii pochodzenia. Młodzież chłopska, mająca znacznie mniejsze szanse na dotarcie do szkoły wyższej w porównaniu z innymi kategoriami pochodzenia, ma większe szanse na ukończenie studiów. Z naszych badań wynika, że młodzież chłopska, rzadziej ulegająca odpadowi i odsiewowi niż młodzież robotnicza i inteligencka, częściej podejmuje ponownie studia, poprawiając tym samym i tak wysokie wskaźniki sprawności studiów tej kategorii. Zatem zróżnicowanie selekcji wewnątrzszkolnych na uczelni w kategoriach pochodzenia społecznego pogłębia się w wyniku ponownego podejmowania studiów przez rezygnujących i usuniętych z uczelni.

Znaczną rolę w wyjaśnianiu powrotów na studia odgrywają - obok pochodzenia społecznego - takie zmienne, jak typ ukończonej szkoły średniej, wykształcenie współmałżonka i posiadanie dzieci. Częściej kontynuują studia absolwenci liceów ogólnokształcących niż absolwenci średnich szkół zawodowych, osoby mające współmałżonków z wyższym wykształceniem niż osoby, których współmałżonkowie legitymują się niższym poziomem wykształcenia oraz osoby nie mające dzieci.

Spośród zmiennych psychologicznych czynnikami sprzyjającymi ponownemu podejmowaniu studiów są: silna motywacja instrumentalna do studiów, wyraźny cel w postaci dążenia do zdobycia wiedzy, a także brak nasilenia trudności związanych z opanowaniem materiału oraz trudności obiektywnych, mających swoje źródło poza uczelnią.

W pracy porównywaliśmy także losy zawodowe, uczestnictwo w kulturze i aspiracje młodzieży powracającej na studia i nie kontynuującej nauki. Z analiz tych wynika, że sytuacja zawodowa badanych w pierwszej pracy po przerwaniu studiów kształtuje się względnie jednorodnie. Większość z nich znajduje zatrudnienie w zawodach pracowników biurowych niskiego i średniego szczebla, pełni w pracy funkcje wykonawcze, otrzymuje wynagrodzenie poniżej średniej miesięcznej płacy w sektorze uspołecznionym. Badani charakteryzują się wysoką płynnością, wyrażającą się w fakcie, iż co drugi zmienia miejsce pracy. Kontynuacja studiów stymuluje awans zawodowy i materialny. Młodzież uzupełniająca wyższe wykształcenie częściej niż pozostali przechodzi do zawodów wymagających wyższych kwalifikacji, uzyskuje kierownicze stanowiska i wyższe uposażenie.

Kontynuacja studiów nie stanowi natomiast czynnika stymulującego uczestnictwo w kulturze.

Dominującym typem identyfikacji w badanej zbiorowości jest identyfikacja z inteligencją jako warstwą obejmującą ludzi legitymujących się określonym poziomem wykształcenia (średnim, niepełnym wyższym) i pracujących umysłowo. Samoświadomość klasowa odpowiada zatem w znacznym stopniu miejscu zajmowanemu przez badanych w strukturze społecznej.

Obecnie aspiracje młodzieży nie kończącej studiów koncentrują się wokół pracy i rodziny. III miejsce, pod względem częstości wskazań, zajmują aspiracje edukacyjne. Nie wygasają one wśród ponad 1/3 osób nie kontynuujących studiów. Prawie wszystkie osoby aspirujące do wyższego wykształcenia traktują studia jako podstawowy warunek osiągnięcia sukcesu życiowego. Pozytywną ocenę wykształcenia opierają na następujących przesłankach: studia zapewniają wyższe stanowisko, wykonywanie ciekawej pracy i prestiż.

W badaniach stosowaliśmy dwójakiego rodzaju analizę. Pierwsza polegała na ustaleniu roli i znaczenia poszczególnych zmiennych w całokształcie poddanego badaniom procesu. Zabieg ten przyniósł spodziewane rezultaty. Udało się nam ustalić, jacy studenci zostali wyeliminowani ze studiów, jacy powracają na studia, a jacy nie. Zatem rola zmiennych społeczno-demograficznych, a także niektórych zmiennych psychologicznych, została określona w miarę dokładnie.

Drugi nurt rozważań polegał na wyjaśnieniu badanego procesu. Przyniósł on rezultaty nie w pełni zadowalające. Stopień złożoności omawianych procesów, ich znaczna indywidualizacja nie pozwoliły na wyprowadzenie ogólniejszych prawidłowości dotyczących wyjaśnienia, wskazania przyczyn.

Przydatność przeprowadzonych w pracy rozważań należy rozpatrywać w 3 płaszczyznach: poznawczej, teoretycznej i praktycznej.

W płaszczyźnie poznawczej badania spełniły swoje zadania, tzn. pozwoliły udzielić w miarę dokładnej odpowiedzi na pytania: Jak przebiega selekcja eliminująca w czasie i po przerwaniu studiów? Jaką rolę odgrywają w tym procesie kolejno analizowane zmienne? Jak kształtują się losy życiowe i zawodowe młodzieży po opuszczeniu uczelni?

Przydatność badań w płaszczyźnie teoretycznej wiąże się nierozdzielnie z kwestią ich reprezentatywności. Ustalenie tej reprezentatywności w przypadku naszych badań jest niemożliwe, gdyż nie można

zastosować tu żadnych metod indukcji statystycznej. Mimo to jako przyczynek do uzupełnienia stratyfikacyjnej ciągłości procesu selekcyjnego w drabinie oświatowej mają te badania wymiar teoretyczny, łączą się ściśle z problematyką socjologii wychowania oraz problematyką ruchliwości społecznej pionowej i poziomej.

W płaszczyźnie praktycznej przydatność badań sprowadza się do następujących ustaleń:

1. Aby wskaźniki sprawności studiów służące do obliczania kosztów kształcenia studentów i absolwentów poszczególnych uczelni określały rzeczywistą wielkość kosztów, muszą uwzględniać fakt, iż znaczna część młodzieży z odpadu i odsiewu, wykazywana jako straty, podejmuje i kończy naukę.

2. Zwiększenie sprawności i efektywności studiów, a także pełniejsze zaspokojenie potrzeb indywidualnych i społecznych może przynieść wprowadzenie 2-stopniowości studiów. Organizacja studiów, nie zapewniająca studentom po 2- lub 3-letnim pobycie na uczelni świadectwa, powoduje, że czas ten jest dla nich "czasem zmarnowanym".

Polski system kształcenia wyższego stwarza ograniczoną szansę powrotu, mianowicie tylko tym, którzy przerwali studia na wyższych latach i chcą wrócić na ten sam kierunek studiów. W pozostałych przypadkach młodzież musi pokonywać powtórnie barierę egzaminu wstępnego. Nie jest to zatem system otwarty, wolny od trudno przekraczalnych progów, umożliwiający młodzieży kontrolę i regulację swej kariery szkolnej odpowiednio do obiektywnych możliwości oraz aspiracji i motywacji bez kryzysów i strat. Przecież nie cała ogromna fala młodzieży napływającej do szkół wyższych musi uzyskać ten sam poziom wykształcenia. U nas równość poziomów wykształcenia na poziomie wyższym jest "wymagana", a nawet można powiedzieć "wymuszana" przez strukturę i organizację gospodarki oraz ustalone hierarchie obowiązujące w naszym społeczeństwie.

Tymczasem zjawiskiem niemal powszechnie występującym w innych systemach oświatowych jest właśnie różnicowanie się poziomów wykształcenia wyższego, podziały na college, uniwersytety, studia under i post graduate. W amerykańskim szkolnictwie można wyróżnić do 5 różnych poziomów wyższego wykształcenia, do których przywiązany jest różny poziom prestiżu i wynagrodzenia. Rozwiązania tego rodzaju umożliwiają lepsze dostosowanie szkolnictwa wyższego do potrzeb społecznych i możliwości indywidualnych.

Niniejsza praca, pisana na początku lat osiemdziesiątych na podstawie materiału zebranego w latach 1976-1977, potwierdza tezę o historycznym uwarunkowaniu zarówno świadomości badanych, jak i badacza. Odczytywana z perspektywy procesów zachodzących w społeczeństwie współcześnie uzmysławia jednak coś więcej. Pokazuje, jak doniosły i wielokierunkowy jest wpływ uwarunkowań makrostrukturalnych na system oświaty.

W I połowie lat siedemdziesiątych tj. okresie szybkiego rozwoju gospodarczego, powszechnie przyjęty był w świadomości społecznej mit o awansie przez studia wyższe. Świadczyły o tym - z jednej strony - duża liczba kandydatów na studia, z drugiej strony - wyniki badań socjologicznych, w tym także i naszych badań.

Badania Jadwigi Koralewicz-Zębik wykazywały, że wyższe wykształcenie było w tamtym czasie wysoko cenioną wartością w różnych klasach i warstwach społeczeństwa polskiego, wartością o rozległym polu instrumentalności, służącą zdobyciu wysokich kwalifikacji zawodowych, stanowisk, prestiżu¹. W sytuacji kryzysu wysoka ocena wyższego wykształcenia ulega obniżeniu. Dzieje się tak, bowiem ukończenie studiów staje się coraz częściej drogą do zawodów o obniżonym poziomie dochodów, drogą do zawodów pauperyzujących się. Z naszych badań wynikało, że brak dyplomu w niewielkim stopniu obniża pozycję ekonomiczną młodzieży nie kontynuującej nauki w porównaniu z tą, którą by miała uzyskawszy dyplom. Ów fakt tłumaczyłaby wpływ motywacji instrumentalnej na przebieg studiów. Zatem degradacja pod względem ekonomicznym wielu zawodów wymagających wyższego wykształcenia prowadzi do obniżania motywacji studiowania. Powoduje pogarszanie się problemów kontynuacji i terminowości kończenia studiów, a także obniżenia poziomu kwalifikacji kadr. Dalsze konsekwencje tego stanu rzeczy to ogólnospołeczne straty ekonomiczne i kulturowe, wpływające z kolei zwrótnie na funkcjonowanie szkolnictwa wyższego.

¹ J. K o r a l e w i c z - Z ę b i k, System wartości a struktura społeczna, Oss., Wrocław 1974.

DROP-OUT UNIVERSITY STUDENTS THEIR ASPIRATIONS, THEIR LIFE AND OCCUPATIONAL CAREERS*

(Summary)

The book presents an analysis of the life and occupational careers of drop-out students who left the University before graduation and thereby it deals with main-line problems of student selection both in the course of studies and in the case of dropping out.

The studied category is a product of the internal selection which takes place at the University and which is referred to as "waste" or "offal".

The population under study consisted of students of industrial economy at the University of Łódź who dropped-out before graduation in all years of studies (i.e. from the 1st to 5th year) in the course of seven consecutive academic years (1969/70 to 1975/76). The basic research material consisted of interviews obtained from 258 persons.

The main objective of the study was to categorize the material. A comparison of the needs and aspirations connected with university education from the period of studies and the period after leaving the University yielded the following typology comprising 4 categories:

1. Those whose ungratified needs and aspirations did not change but became a source of frustration and dissatisfaction with their present situation;

2. Those whose needs and aspirations dwindled and who adapted to the situation (resignation).

3. Those whose needs and aspirations connected with university education were so strong that they had to be realized in the form of part time or extramural studies or by challenging once more the selectional barrier;

---

* Based on data from the Department of Industrial Economy at the University of Łódź.

4. Those whose aspirations underwent some modification in the course of adaptation to the new situation (eg. those whose theoretical angle changed to a more practical, occupational bias).

Beside the overall objective consisting in verifying and developing the above typology the material obtained in the course of the research formed the ground for hypotheses in the fields of sociology of education, social mobility and the theory of social structure. It also made it possible to solve the following research problems:

1. Do intercategory differences in internal university selection (with respect to categories of social extraction) increase or diminish in the group of drop-outs returning to the university?

2. Which social and occupational categories are entered by university drop-outs with regard to some basic individual features: level of education, professional training, occupation, job position, income, cultural consumption?

3. What is the perception by the studied persons of their position in the society?

4. Are aspirations derived from university education realized in other surrogate forms eg. social life, marriages with university graduates etc.?

The collected data show that aspirations connected with possessing university education are very strong among university drop-outs. Almost half of the studied population i. e. 41,9% resumed the interrupted studies (19% were in the course of studies, 16% had already graduated). The attempt to continue interrupted studies was unsuccessful only in 6,9% of the studied population. The majority of those who continue studies come back to the same (or related) line of studies: economic. Only 20% of returning students change their field of interest (by changing the line of studies or the educational institution).

The following variables: social extraction, the type of high school, the type of education of the spouse and having or not having children play an important role in accounting for the resumption of university studies. The returns are more frequent among students of peasant extraction than among intelligentsia or children of manual workers, among grammar school graduates than among graduates of occupational schools, among persons whose spouses hold a univer-

sity degree than those whose spouses have no university education, and among persons who have no children. The psychological variables conducive to the resumption of university studies include: strong instrumental motivation, clearly defined intention to gain knowledge and lack of difficulties in mastering the subject or objective difficulties connected with life outside the university.

The resumption of interrupted studies only insignificantly stimulates the occupational and material promotion and it is not a stimulating factor with regard to participation in culture.

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	3.
Rozdział I. ZJAWISKO ODPADU I ODSIEWU W ŚWIELE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ	6
Rozdział II. PODSTAWY METODOLOGICZNE PRACY	15
1. Problematyka badawcza, założenia, cele, hipotezy.....	15
2. Zbiorowość badana - jej dobór, wielkość i teren badań....	24
3. Metody i techniki badań. Organizacja procesu badawczego.	27
Rozdział III. CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA ODPADU I ODSIEWU NA KIERUNKU EKONOMIKI PRZEMYSŁU UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO W LATACH 1969/70-1975/76. STRUKTURA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA BADANEJ ZBIOROWOŚCI.....	31
1. Odpad i odsiew na kierunku Ekonomiki Przemysłu Uł.....	31
2. Zróżnicowanie badanej zbiorowości według cech społeczno-demograficznych.....	44
3. Analiza przebiegu studiów. Powody odejścia z uczelni według dokumentacji uczelnianej. Uzyskiwane oceny. Repetowanie.	49
Rozdział IV. ASPIRACJE BADANYCH Z OKRESU STUDIÓW NA KIERUNKU EKONOMIKI PRZEMYSŁU UŁ. RELACJE BADANYCH NA TEMAT NAPOTYKANYCH TRUDNOŚCI I PRZYZYNY ODEJŚCIA Z UCZELNI	53
1. Uwagi wstępne.	53
2. Losy badanych przed podjęciem studiów.	55
3. Motywy wyboru studiów ekonomicznych.	57
4. Charakterystyka aspiracji badanych z okresu studiów.	63
5. Napotykanne trudności; powody odejścia z uczelni w relacji badanych.	66

Rozdział V. CECZY SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE JAKO CZYNNIKI RÓŻNICUJĄCE DALSZE LOSY EDUKACYJNE MŁODZIEŻY USUNIĘTEJ I REZYGNUJĄCEJ ZE STUDIÓW.	78
1. Zależność między losami edukacyjnymi a społecznym pochodzeniem badanej młodzieży.	80
2. Losy edukacyjne a płeć.	83
3. Pochodzenie ekologiczne, miejsce zamieszkania w okresie studiów i typ ukończonej szkoły średniej jako czynniki różnicujące dalsze losy edukacyjne młodzieży z odpadu i odsiewu.	84
4. Sytuacja rodzinna a dalsze losy edukacyjne.	87
5. Uwarunkowania powrotów na uczelnię. Analiza wyodrębnionych kategorii.	90
Rozdział VI. PRACA ZAWODOWA BADANYCH PO OPUSZCZENIU UCZELNI.	93
1. Rodzaj pierwszej pracy.	93
2. Zmiany miejsca pracy.	98
3. Aktualna praca - miejsce pracy, zawód, stanowisko, dochody.	100
Rozdział VII. UCZESTNICTWO W KULTURZE I ŻYCIE TOWARZYSKIE BADANAJ MŁODZIEŻY.	105
1. Czytelnictwo książek.	106
2. Czytelnictwo czasopism.	110
3. Inne ważniejsze formy wykorzystania czasu wolnego.	112
4. Kontakty towarzyskie.	114
Rozdział VIII. ASPIRACJE I PLANY ŻYCIOWE MŁODZIEŻY PRZEREWAJĄCEJ STUDIA PO ODEJŚCIU Z UCZELNI. WYOBRAŻENIA BADANYCH DOTYCZĄCE ICH MIEJSCA W SPOŁECZEŃSTWIE.	116
1. Uwagi wstępne.	116
2. Aspiracje i plany życiowe po odejściu z uczelni.	118
3. Konfrontacja celów życiowych z okresu studiów z celami po odejściu z uczelni. Typologia badanych uwzględniająca ich losy edukacyjne i aspiracje.	124
4. Samoidentyfikacja klasowa.	127
Zakończenie.	131
Drop-out University Students - Their Aspirations, Their Life and Occupational Careers (summary).	136

